

Szavári Attila

Teleki Pál Erdély-politikájáról: értekezletek Erdélyben

1.1. Ítélet után – nagy feladatok előtt

A második bécsi döntésről és következményeiről az utóbbi tíz-tizenöt évben nagyon sok tanulmány és összefoglaló munka született, amelyek különböző megközelítésekben elemezték az 1940-es korszakhatártól induló „kis magyar világot”. A magyar hadsereg szeptember eleji bevonulásával egyidejűleg megkezdődött – Teleki Pál miniszterelnök vezetésével – a viszatért részek bekapcsolása az anyaország életébe.

Az észak-erdélyi revízió végrehajtására – a Felvidék és Kárpátalja visszatérte során elkövetett hibák és hiányosságok kiküszöbölése érdekében – már sokkal jobban felkészült a Teleki vezette kormányzat és maga a miniszterelnök, előkészítés és szervezés tekintetében is. Telekinek szívügye volt Erdély, így a beteljesült területgyarapodás és az első napok átmeneti – majd többször visszatérő – pesszimizmusának leküzdése után,¹ hozzálátott életműve utolsó nagy fejezetéhez, az erdélyi integráció megvalósításához. Szin-

¹ A magyar miniszterelnök – a románokhoz és a jobboldali ellenzékhez hasonlóan – nem volt elégedett a végeredménnyel: a Bécsből hazafelé tartó vonatúton rosszullettél küzdött, és ki sem tette a lábát a fülkéjéből. (Desseffy Gyula: Emlékeim Teleki Pálról. In Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (szerk.): Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévként előadásai. Occidental Press, Budapest, 1992, 34–35.) Depressziós hangulatát az váltotta ki, hogy a revíziót nem volt képes önállóan végrehajtani, és tudta, hogy a németeknek ismét kénytelen lesz megfizetni az árat, noha „jósolgálataikat” nem is kérte. (Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai Kiadó, Debrecen 1998, 224.) Teleki pesszimizmusához lásd még Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 463–464. és L. Balogh Béni: A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001, 302.; vagy Páva István: Trianon – Belvedere – Hadbalépés. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs 1994, 104–105.

te valamennyi Erdéllyel kapcsolatos beszédében és felszólalásában hangsúlyozta, hogy Erdély – és a visszakapott nemzetiségek – iránt felelősséggel, igazságosan és egyúttal bölcsen kell viszonyulni. Nem szabad Erdélyen uralkodni: *egyenrangú félként kezelve* – tehát önállóan, elkülönülten a többi visszatért résztől – *meg kell teremteni Erdély számára a természetes beilleszkedést az anyaország testébe.*² Az erdélyi ügyeket erdélyi emberekkel együttműködve és csakis a magyarság egészének összefogása árán lehet megoldani. Azt is kiemelte, hogy a munka nehéz lesz, de közösen meg lehet oldani.³

Az erdélyi származású Teleki próbált mindent megtenni annak érdekében, hogy a visszatért ország rész minél gyorsabban bekapcsolódhasson a megnagyobbodott Magyarország életébe. Jól ismerte az erdélyi viszonyokat annak ellenére, hogy Trianon után nem ott élt. Meg volt győződve róla, hogy az új európai rendben, illetve a nagy világegés közepette a magyar nemzetnek szüksége van az elmúlt 22 évben román uralom alatt élt magyarság kisebbségi tapasztalataira, társadalmi egységére és erdélyi felelősségvállalására. Eleinte az erős katonai befolyás és a magyarság egy részének revansvágya, majd a katonait felváltó civil közigazgatás felelősnek nem nevezhető kormányzása azonban megakadályozta, hogy Teleki és a hozzá hasonlóan gondolkodók akarata érvényesüljön. Mindenesetre már augusztus legvégén saját kezébe vette az irányítást mint észak-erdélyi kormánybiztos, és belevetette magát a munkába. Teleki Pál Erdély-politikája kilóg a sorból, hiszen a Telekit követő miniszterelnökök már másként tekintettek erre az országészre, másképpen kezelték és közeledtek hozzá. Ennek ellenére Erdély sajátos politikai helyzete – és a Teleki által kikövezett Erdély-politika – a korszak végéig meghatározó maradt.

Tanulmányunkban az 1940 őszi Erdélyben tartott értekezleteket vizsgáltuk, amelyek a Teleki-kabinet, a magyarországi politikusok és az erdélyi (politikai) elit közötti viszonyrendszerben kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ezen a megbeszélés-sorozaton dőlt el, hogy a két világháború közötti magyar politika mennyire készült fel a legnagyobb revíziós eredmény kezelésére, az erdélyi területek befogadására. Az üléseken elhangzottakon túl, egy-egy felmerült probléma későbbi kezelésének történetét is bemutatjuk.

Terjedelmi okok miatt csak röviden szólunk itt az – 1940. szeptember 14-én Kolozsvárt Teleki kezdeményezésére (a kormány által) létrehozott –

2 Ez az elkülönítés azonban nem jelentett Teleki fogalomtárában sem autonómiát, sem más öngazgatási módot.

3 MOL K 609 29. csomó (cs.) 1. dosszié, 1940 Teleki Pál írásai, beszédei. Lásd még Gróf Teleki Pál: Erdélyi feladatok. Keleti Újság, 1940. szeptember 22., 1–3.

Erdélyrészi Gazdasági Tanács⁴ (EGT) összejöveleiről. A miniszterelnök azt vallotta, hogy az erdélyi területek gazdasági problémáinak mielőbbi és minél eredményesebb megoldása érdekében szükséges egy (ideiglenes) szerv létesítése. Azonban Teleki szándéka ellenére az EGT rendszeresen ülésezett a korszakban. Az 1941. évi költségvetés előterjesztésekor mondott beszédében az EGT létrehozásával kapcsolatban kiemelte: „*Erdélyben olyan szervekre volt szükség és úgy kellett alakítani az ügyeket, hogy Erdély speciális érdekeit megóvjuk és istápoljuk [...] A legnagyobb súlyt vettem arra, hogy az erdélyi intézmények folytassák munkásságukat. Igyekeztem azzal adni kifejezést az eddigi munka értékelésének, hogy elsősorban nekik adom az első szót és a dolgok vezetését [...] Így létesítettem az Erdélyi Gazdasági Tanácsot, amelybe mindezeket a gazdasági intézményeket összefoglaltam.*”⁵ Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (5 erdélyi kerülettel), a „Szövetség” Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja (Kolozsvár központtal) és az Erdélyrészi „Hangya” Szövetkezetek Szövetsége (Marosvásárhely központtal; a budapesti „Hangya” központi kirendeltsége) tartoztak az EGT közvetítői hatáskörébe. Az intézménynek elsősorban tanácsadó szerep jutott. Rendszeres jelentéseket készítettek a visszacsatolt terület gazdasági problémáiról. Javaslatokat tett a beruházásokkal kapcsolatban, illetve a különböző erdélyi intézmények támogatási kérelmeit bírálta el.⁶

1.2. Teleki Pál szeptember végi erdélyi körútja

A tárgyalt időszakban Teleki (vagy illetékes szakminiszterek, szaktanácsadók) elnökletével Erdélyben több ankétot tartottak, amelyekre a magyar kormány képviselőin kívül meghívást kaptak magyarországi, valamint erdélyi származású, de Magyarországon letelepedett, illetve a visszacsatolás idején is Erdélyben élő politikusok, gazdasági szakemberek, társadalmi

4 Néhol Erdélyi Gazdasági Tanács megnevezéssel találkozunk, de ahogy Tilkovszky Lóránt is megjegyezte, az elnevezés használata nem következetes: igen sokszor az 1918 előtt is használatos „Erdélyrészi” megjelölés szerepel a különböző szervek, intézmények elnevezésében. Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 292.

5 Gyulay Tibor: *Erdély ipara és kereskedelme*. Erdélyi Szemle, 1942. április, 4. sz. Idézi Oláh Sándor: *Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944*. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004, 135.

6 Oláh Sándor: *Székelyföldi modernizáció, 1940–1944*. A magyar állam integrációs kísérletei és megvalósításai 1940 őszétől 1944 nyaráig, a székelyföldi Csík és Udvarhely vármegyékben. Kézirat. Csíkszereda 2002, 18.

egyesületek és szervezetek vezetői. Ezeket azzal a céllal hívta össze a kormányfő, hogy a visszatért kelet-magyarországi és erdélyi részekben felmerülő problémákat a lehető legrövidebb időn belül megvitassák egymás között, majd azokat orvosolják, megteremtve ezzel az optimális reorganizáció lehetőségét.

„Teleki Pál gróf miniszterelnök [...] a Lél motoros vonaton újabb körútra indult - ezúttal harmadízben⁷ - a Romániától visszatért területekre.” - tudósított a kolozsvári *Ellenzék* 1940. szeptember 21-i száma.⁸ A kormányelnök először *Kolozsvárt tanácskozott az erdélyi gazdasági kérdésekről*, meghallgatta a jelentéseket, és utasításokkal látta el a gazdasági élet vezetőit, valamint az ellenőrző szerveket.⁹

Ezt követően *Marosvásárhelyre látogatott*, ahol a helyi vezetőkkel a *Székelyföld újjászervezéséről* értekezett. Teleki hangsúlyozta, hogy a visszatérő részek ügyeivel kapcsolatban nagyon sürgős kérdések várnak megoldásra. A Székelyföldet közlekedési szempontból is be kell kapcsolni az ország hálózatába. Közölte, hogy a kereskedelmi és közlekedésügyi minisztériumban máris sürgős munka folyik a vasúthálózat megfelelő kibővítésére. A következő gazdasági minisztertanács után a Székelyföldet az anyaországgal szorosán összekötő vasút építését haladéktalanul megkezdik. A vonalon két alagutat kellett építeni. Remélték, hogy az építés másfél év alatt befejeződik.¹⁰

A miniszterelnök ezután ismertette *a kormány iskolapolitikai terveit*. Azokat a városokat, amelyeket gazdaságilag a határmegvonás hátrányosan érintett, így elsősorban Kolozsvárt és Marosvásárhelyt, a kulturális intézmények felállításával kárpótolták. Kifejlesztették a különböző (a közgazdasági, kulturális stb.) várostípusokat. Bejelentette, hogy október 15-én megkezdődik mindenütt az iskolai tanítás¹¹ (nem sokkal később a kolozsvári Ferenc

7 Teleki szeptember-október havában többször járt Erdély földjén (lásd Ablonczy: i. m. 468-469.), többek között, amikor részt vett a kolozsvári bevonulási ünnepségeken. Utóbbihoz lásd *Ellenzék*, 1940. szeptember 17., 1-4.

8 Az idézett szövegrészeket a ma használt helyesírással közlöm.

9 *Ellenzék*, 1940. szeptember 21., 1.

10 *Ellenzék*, 1940. szeptember 24., 1. További érdekes adalék a cikkben: annak ellenére, hogy Teleki erősen hajlott arra, hogy Magyarország önerőből, fegyverrel szerezze vissza Erdélyt, Vásárhelyen hangsúlyozta, hogy mindenkinek örülnie kell, hogy Erdély északi részének visszatérése vér nélkül történt. Uo. A Székelyföld problémáinak megoldási terveit a következő hónapok értekezleteinek kellett meghozni. A következő részben ezekről is szólunk.

11 A román állami iskolák helyett természetesen magyar állami iskolákat létesítettek.

József Tudományegyetemen¹² is). Megígérte, hogy gondoskodnak arról, hogy az iskolai évet senki ne veszítse el amiatt, hogy a román nemzeti tárgyakból megbukott. Az egyetemekre beiratkozott diákok évközben is letehették a pótérettségit.¹³ Emellett pedig kijelentette, hogy a magyar nyelv tanítását megkövetelik a nemzetiségi iskolákban is.¹⁴

Ugyanitt adta hírül először, hogy október közepe táján összehívja Kolozsvárra az *erdélyi vezetők értekezletét*, hogy letárgyalja az erdélyi kérdéseket, és hogy ennek javaslatait az országgyűlés elé viszik. Továbbá megnyugtatta hallgatóit, hogy nem lesznek „igazolási eljárások”, mivel a múltban nagy károkat okozott a denunciálások miatt – többet, mint használt.¹⁵ Bár Erdélyben valóban mellőzték az igazoló bizottságokat, egyéb utakon mindenkit ellenőriztek. Azok a magyarok, akik ellen „nemzethűségi” szempontból kifogás merült fel, könnyen alacsonyabb polcon vagy éppen kapun kívül találhatták magukat.¹⁶ Emiatt nagy jelentősége lett a különböző nemzethű-

12 Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter sajtónyilatkozatban jelentette be kolozsvári tartózkodásának tapasztalatait. Itt jelentette be az egyetem újraindításának időpontját (1940. november 1.) is. *Ellenzék*, 1940. szeptember 18., 3. Lásd még Hóman beszédét a parlamentben, az erdélyi képviselők ünnepélyes bevonulása alkalmával. *Ellenzék*, 1940. október 11., 2.

13 Lásd Thold Dezső tábornoknak – Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnokának – a M. Kir. Honvéd Fővezérséghez intézett kérelmét a javítóvizsgára utasított növendékek pótvizsgái érdekében. 1940. szeptember 21. (MOL K 53 3. cs. 68/1940-VIII.) A hadsereg-parancsnokságok székhelyein szakértőkből álló vizsgálóbizottságokat állítottak fel. A bizottságok a román nyelv és irodalom tantárgyakból tett esetleges sikertelen vizsgákat figyelmen kívül hagyták. (Szlucska János: „Pünkösdi királyság” – Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest, 2009, 226.) Az év végén megrendezett érettségi vizsgákon többnyire sikeresen vették az akadályt a diákok. Lásd például: Újabb sikeres érettségi eredmények Kolozsváron. *Ellenzék*, 1940. december 17., 8.

14 *Ellenzék*, 1940. szeptember 24., 1.

15 Ősszel a Kolozsvárt Teleki Pál részvételével megrendezett gazdasági értekezleten Bethlen László gróf (a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának elnöke) vetette fel ismét a kérdést. Bethlen a „rossz hírbe keveredett” erdélyi magyarok (és esetenként más nemzetiségűek) számára a bíróságokat kikerülő ún. „tisztázó” szerv alakítását javasolta. (A bírósági tárgyalásokat a Dél-Erdélyben maradottakra való tekintettel nem kívánták nyilvánosan lefolytatni.) Gróf Teleki Béla – az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke – is csatlakozott a kezdeményezéshez. A miniszterelnök ígéretet tett arra, hogy kivizsgálhatja a dolgot. MOL K 28 275. cs. g. doszsié. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. október 18–19-i ülésének jegyzőkönyve egybekötve az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyvével. 32–33. f.

16 Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2011, 85. Kifogás alá esett a magyar ügyfelekkel szembeni korábbi gúnyos vagy diszkriminatív

ségi igazolásoknak – ezeket jobbra egyházak vagy a volt Romániai Magyar Népközösség, illetve a magyar párt helyi exponensei állították ki.¹⁷

Teleki a kiélezett román–magyar viszony közepette hangsúlyozta, hogy a *menekültek kérdése* nehéz ügy, ugyanakkor semmi oka sincs annak, hogy valaki félelemből átjöjjön a visszatért területre. *„A hatalmi viszonyok ma már egészen mások, mint húsz évvel ezelőtt. [...] A mai hazában Magyarország már jelentékeny erőgyarapodással vigyázhat a határokon túl élő testvéreinkre, akik kibírták azzal a támogatással, amelyet eddig nyújthattunk, ma a hatásosabb támogatás mellett sokkal jobban érezhetik magukat. Szigorúan kell vigyáznunk arra, hogy senki se jöjjön át feleslegesen. [...] állami állást nem is adhatunk azoknak, akik kényszerítő szükség nélkül jöttek át. A nemzet sorsát kell néznünk és nem az egyénékéét. Mindent elkövetünk, hogy az elmenekülteknek lehetővé tegyük a visszamenetelt és az állásukba való visszavételt.”* Az akkor folyó magyar–román tárgyalásokon a kormányfő állítása szerint ezt nyomatékosan követelték is. Ezen túlmenően kiemelte, hogy a román megszállás idején gazdasági pályán elhelyezkedettek maradjanak helyükön, és ne igyekezzenek közhivatalokba jutni, továbbá meggyőződése szerint az erdélyiek a gazdasági pályákon való munkára még fokozottabban alkalmasak.¹⁸ A menekültek visszatartása is jelezte, hogy a kormányzat nem tekinti véglegesnek a Bécsben elfogadott határvonalat. A nemzet sorsát az egyénekkel szemben előtérbe helyező Teleki szerint a dél-erdélyi magyarság maradása létérdek volt, azaz jogalapja lehetett volna egy majdani, Dél-Erdélyt is felölelő revíziónak.¹⁹

ügykezelés, román pártok vagy a kommunista, illetve szociáldemokrata párt tagsága. A görögkeleti vagy görög katolikus felekezetbe való, megélhetés motiválta áttérés is járhatott lefokozással, esetleg állásvesztéssel. Uo. 85–86.

- 17 Uo. 86. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Hokky Károly tanügyi főtanácsos, Felvidékről behívott országgyűlési képviselő 1940. augusztus 25-i Nagyszöllősen Incze Péternek írt levelét. Figyelemre méltó, hogy a bevonulás előtt íródott és a kárpátaljai tapasztalatokra hivatkozva Hokky a következőket javasolta a miniszterelnöki titkárnak: „Ha Erdélybe – Isten segítségével – bevonultok, úgy két dolgról gondoskodjatok. Legyen készen azoknak a névsora, akik a magyarságért 20 évig dolgoztak, szenvedtek, börtönt ültek. [...] Gondoskodjatok arról, hogy csak olyan könyveket szabad árulni, amelyeket a kormány megenged vagy tiltsa be az ügynökök útján való könyveladást legalább 2 évig. Oly gyalázatosan éltek vissza evvel Kárpátalja felszabadítás idején...” Incze két nappal később továbbította a javaslatokat Papp József felé a Miniszterelnökség II. osztályára. K 37 2. cs. o. dosszié (H) 88., 92.

18 Ellenzék, 1940. szeptember 24., 1.

19 Ablonczy: Teleki Pál, i. m. 468.

Szeptember 23-án Teleki Marosvásárhelyről visszautazott Kolozsvárra. Előbb a szociális munkával foglalkozó szervezetek értekezletén vett részt, ahol „*megtárgyalták mindazokat a kérdéseket, amelyek fontosak az erdélyi szociális mozgalom munkájának központi irányításában*”.²⁰ Az Erdélyi Szociális Szervezet²¹ (ESZSZ) működésének feltételeit igyekezett megszabni a kormány megbízottakkal és a helyi szervezetek képviselőivel. Kijelentette, hogy „*segédcsoportokra volt és van szükség az erdélyi apparátushoz, ezért hív-tam életre az Erdélyi Szociális Szervezetet és ezért kellett az egyes városokban és megyékben szociális előadókat beosztani. A szervezet erdélyi kézben van, amennyiben azt az erdélyi származású Diószeghy báró vezeti, de ezen túlme-nően az irányítás az én kezemben van, aki pedig ezen is előbb vagyok erdélyi és csak azután miniszterelnök*”.²²

Teleki fenti kijelentései is jól tükrözik, hogy nála az erdélyi tennivalók az első helyen álltak minden területen, és azt is, hogy magának tartotta fenn

20 Uo.

21 A minisztertanács még 1940. szeptember 4-én, a beérkező hírek hatására a gazdasági-lag igen leromlott – és legtöbb esetben a kivonuló csapatok rekvirálási által tönkre-tett – ország rész megsegítésére 10 millió pengő rendkívüli hitelt szavazott meg; szét-osztására, felhasználására, a szociális-közegészségügyi ellátó hálózat helyreállítására (vagy inkább a legtöbb helyen felállítására) pedig létrehozta az Erdélyi Szociális Szer-vezetet. Ebbe a tevékenységbe – anyaországi és főleg korábbi, felvidéki mintára – igye-keztek a társadalmi egyesületeket is bevonni, településenként munkaközösséget al-kotva belőlük. Ezek a szociális – későbbi nevükön közjóléti, majd nép- és családvé-delmi – bizottságok a katonai közigazgatás 1940. december 31-i (!) megszűnte után is működtek. [Hámori Péter: Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdély-ben (1938–1944). Korall, 5. évf., 2004, 18. sz., 76.] Az első állami segélyszervezet a visszacsatolás után rövid ideig állt fenn. A vármegyékben szociális irodái működtek, népruházati akciókat, gyermekétkeztetést, a polgári menekültek gondozását támogat-ta. Munkaközvetítéssel, élelmiszersegélyek szétosztásával, főzőtanfolyamok szerve-zésével is foglalkozott. 1941 közepén a szervezet szerepét az Országos Nép- és Csa-ládvédelmi Alap vette át. Oláh Sándor: Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. I. m. 138.

22 Feljegyzés a szeptember 23-án Kolozsvárt tartott szociális értekezletről. I. MOL K 53 3. cs. 83/1940-VI. szociális ügyek. (Jelen voltak: gróf Teleki Pál miniszterelnök; Náray Antal vezérkari ezredes, szállásmester; báró Diószeghy Erzsébet; Pásint Ödön fővezérségi kormány megbízott-tanácsadó és dr. Hlatky Endre, az I. hadsereghez be-osztott kormány megbízott. A helyi szervezetek részéről: dr. Vásárhelyi Jánosné, báró Bornemissza Elemérné, László Dezső, Veress Ernő, Óváry Elemér, báró Mansberg Margit, gróf Bethlen Györgyné, báró Bornemissza Adél és Kiss Károly tanügyi taná-csos.) Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 80., ill. uő: Teleki Pál. I. m. 469–470.

az első számú vezetést. E nehéz feladathoz pedig felhasználta az általa működtetett, támogatott intézményeket és különböző szervezeteket.²³

A menekültek kérdésében megismételte Marosvásárhelyen tett nyilatkozatát, miszerint „*a Regátból jöjjön vissza minden magyar, viszont maradjon minden magyar a Romániának ítélt erdélyi területeken. Sőt, akik idejöttek, azok is menjenek vissza, mert ez az egyének és a nemzet érdeke*”.²⁴

A legfontosabb feladatok egyikének Székelyföld tére való felkészítését nevezte, és minden résztvevőt egyéni megoldásokra, a szociális segítség individuális megszervezésére bízott, az egyes területek szükségletei és hagyományai szerint.²⁵ Az egyes székely megyék nehezen megközelíthetősége miatt Teleki javasolta, „*hogy az összes női és férfi szervezetek Erdély területén teljes önállóságot kapjanak, hogy ha a központjuktól [közlekedési szempontból] elszakadnak [...] önállóan tudjanak működni*”. Teleki itt fogalmazta meg az ESZSZ valódi feladatát is: „*A központok pedig legyenek kisebb kör-*

23 Ilyen „segédcsapat” volt többek között a cserkészet. A miniszterelnök elrendelte, hogy a hazatérő erdélyi részek megszállásával kapcsolatban szükségessé vált segítő munkára, és illetőleg az ottani szociális szervezet segítségére megfelelő cserkészerők kiküldessenek, akik mindaddig ott szolgálatot fognak teljesíteni, amíg a [Magyar Cserkész] Szövetség részéről kiküldött elnökségi tagok a velük összeköttetésben álló ottani magyar cserkészetet újjászervezik, és az ő felváltásukra kirendelik. Ugyanakkor értesítették a vezérkari főnököt, és kérték, hogy az illetékes katonai szervekhez rendeletet juttasson el, amelyben intézkedik arról, hogy az újonnan megszállt terület határán a jelentkező cserkészsőröket átengedjék, és szükség esetén megfelelő támogatásban és ellátásban részesítsék. (Cserkész segédszolgálat kivezénylése Erdélybe ottani szociális szervezet szolgálatára. 1940. szeptember MOL K 53 3. cs. 9/1940-VI.) Erre a szeptember közepe óta érvényben lévő beutazási tilalom miatt volt szükség. (Lásd Ellenzék, 1940. szeptember 14., 1. A honvéd vezérkar főnökének rendelete a közrend fenntartásáról és a közigazgatás feladatainak zavartalan biztosításáról II/8.) Hamarosan érkeztek a cserkésztisztek az erdélyi cserkészet felélesztésére és a további szociális ügyekben való segédkezésre. Ehhez lásd Országos cserkészvezetők Erdélybe kiküldetése. 1940. szeptember (MOL K 53 1. cs. 8/1940-II.): a miniszterelnök megbízta a Magyar Cserkész Szövetség központi elnökségét azzal, hogy a leszakított erdélyi részekben működő és az anyaországi szövetséggel a megszállás tartama alatt is összeköttetésben állott ottani magyar csapatokat sürgősen keressék fel, szervezzék újjá, és állítsák be őket az Erdélyi Szociális Szervezet szolgálatába, hogy felválthassák azokat a magyar fiúkat, akiket a szociális akció megindításához kiküldtek. Egyidejűleg kérvényezték a cserkésztisztek beutazási engedélyét a vezérkari főnöknél.

24 Megjegyezte, hogy a kérdéssel már külön is foglalkozott és annak istápolására a folyamatban volt országos gyűjtés terhére 200 000 pengőt utalt ki. Feljegyzés a szeptember 23-án..., 1.

25 Feljegyzés a szeptember 23-án..., 3–4. Idézi Ablonczy: Teleki Pál. I. m. 470.

ben centrális organizációk, amelyek szociális vonalon meg tudják mondani, hogy mire van szükség, és hogy milyen segítségeket kell nyújtani. Ezek a helyi központi organizációk azután forduljanak az Erdélyi Szociális Szervezethez, mert éppen az a szerepe ennek a szervezetnek, hogy a helyi központokat, így például a Székelyföldön leszakadt központokat pénzzel és egyéb rendelkezésre álló készletekkel stb. elláthassák, és támogassa.”²⁶ AZ ESZSZ – Teleki szavával – egy az Erdélyrészi Gazdasági Tanácshoz hasonló munkaközösség volt, célja pedig, „hogy elsősorban tanácsadással, másodsorban reális segítséggel, mint például tőke-, anyagellátás, stb. könnyítse meg a különböző erdélyi gazdasági szervezetek munkáját. Ennek következtében az Erdélyi Szociális Szervezet nem apró kérdésekkel és ügyekkel foglalkozik, hanem a hivatása az, hogy a helyi kérdéseket megbeszélje a helyi szociális szervekkel, és a gyors segítség érdekében közös, de individuális munkát tegyen lehetővé”.²⁷ A miniszterelnök a szociális munkában igényt tartott az erdélyi felekezetek közreműködésére is, így például a szász lutheránus felekezeti szervezetek segítségére, „mert vegyes magyar és szász vidékeken csak így lehet operálni”. Azt is hozzátette, hogy egyelőre a románokkal nem létesítettek kapcsolatot.²⁸ Teleki alulról kívánt építkezni e kérdésekben is, a meglévő erdélyi szervekre támaszkodva. Minél gyorsabb munkát kért, amelyben az adminisztrációnak kis szerepet szánt: „a segélyezésről egyszerű cédula-katalógusokat készítsünk, a segélynyilvántartást és egyéb nyilvántartásokat majd később kell elkészíteni”.²⁹ Az ESZSZ működésében Teleki „feltétlenül kerülendőnek” vélte a bürokratikus procedúrákat. A helyi szervezetek (például egyházközségek) a központi szervezetekkel (például egyházkerülettel) közölték a szükségletet, amelyek jelentése alapján az ESZSZ folyósította a központnak a kívánt anyagi fedezetet, egyebet.³⁰

26 Feljegyzés a szeptember 23-án..., 3.

27 Uo. 3–4. Az új szervezetek ügyében határozott állást foglalt amellet, hogy azokat – ha szükséges – az erdélyiek alakítsák meg, mintegy gátat szabva az anyaországból érkező „kalandoroknak”. Példaként a Futura terménykereskedelmi vállalatot hozta fel, ahol a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület lett annak főbizományosa. (Uo. 1.) Ügyelt arra, hogy a magyarországi „Hangya” ne kebelezze be a jól működő erdélyi szövetkezeteket. (Uo. 4. Idézi Ablonczy: Teleki Pál. I. m. 469. Több alkalommal találkozni Teleki hasonló kijelentéseivel Erdély ügyében.)

28 Uo. 5.

29 Uo. 6., vö. uo. 2.

30 Uo. 6–7.

Mielőtt a miniszterelnök hazautazott volna a fővárosba, az észak-erdélyi románság vezetőivel is tárgyalt.³¹ A magyar kormányzat és az észak-erdélyi románság (egyházi és világi) vezetői között – a konszolidáció és a dél-erdélyi magyarság érdekében – a tárgyalt időszakban mindvégig élt a párbeszéd. Ennek hagyományát Teleki alakította ki, aki még szeptember 14-én Kolozsvárt, saját kezdeményezésére fogadta Emil Hațieganut, valamint Nicolae Colan kolozsvár-feleki görögkeleti és Iuliu Hossu kolozsvár-szamosújvári görög katolikus püspököt. A miniszterelnök kifejtette, hogy békés erdélyi politikát kíván folytatni, és a két nép lojális együttműködésén fáradozik; tárgyalópartnerei pedig a magyar állam iránti hűségükről biztosították.³²

1.3. Az „erdélyi értekezlet”

A következő összejövettel, amelyen „Észak-Erdély” kormánybiztosa is részt vett, az úgynevezett „erdélyi értekezletet” október 18–19-én tartották Kolozsvárt, a városháza közgyűlési termében.³³ Ez volt a legjelentősebb és legmérvadóbb találkozás Teleki és az erdélyi politika meghatározó reprezentánsai között. A tanácskozás súlyát csak fokozza, hogy két teljes napon át tartott, és a közel száz résztvevőnek módjában állt kifejtenie elgondolásaikat Erdély jövőjével kapcsolatban.³⁴ Az értekezlet a Teleki által indukált folyamat szerves részét képezi. Jelentősége abban áll, hogy az itt (nagy általánosságban) tárgyalt és elfogadott módozatok az 1940–1944 közötti észak-erdélyi magyar berendezkedésnek alapját képezték. Eredményeit – a fellelhető források figyelembevételével – az adott problémaköröknél tárgyaljuk.

Az értekezlet idejére már megtörtént Erdély Magyarországgal való törvényi egyesítése, valamint behívták az erdélyi magyar képviselőket és a né-

31 Ellenzék, 1940. szeptember 24., 1.

32 Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). Pro Minoritate, 2002/Ősz, 15–16.; vö. L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. In L. Balogh Béni (szerk.): Kötődések Erdélyhez. Tanulmányok, II. kötet, Alfadat-Press, Tatabánya 1999, 194.

33 MOL K 28 275. cs. g. dosszié. Teleki Pál miniszterelnök elnökletével, Kolozsvárott tartott értekezlet jegyzőkönyvei (Erdélyi értekezlet) 1940. okt. 18. (Továbbiakban: E. ért. jkv.)

34 Habár a téma kutatói általában hivatkoznak az erdélyi értekezlet jegyzőkönyvére, részletes ismertetésre ez idáig nem vállalkozott senki. A forrás értékét csak növeli, hogy a több tucat felszólalónak köszönhetően megismerkedhetünk a két világháború közötti romániai magyarság történetének néhány fontos momentumával is.

metség reprezentánsait az országgyűlésbe.³⁵ Amint azt a miniszterelnök az ülés elején kijelentette: „Mint már akkor, amikor a visszacsatolás után először jártam Kolozsvárt, egy még területileg és személyileg is csonka értekezleten tervként bejelentettem: összehívtam mára Erdély vezető embereit azért, hogy mi, erdélyiek, itt magunk között általános elvi szempontokból megbeszéljük Erdély problémáit.”³⁶ A meghívottak³⁷ között ott találjuk a behívott képviselőket és felsőházi tagokat. Továbbá a gazdasági és a közoktatási tanács tagjait, a jogi bizottság tagjait, az erdélyi közélet több vezető egyéniségét. Kilenc erdélyi származású, de Magyarországon letelepedett politikust, hogy „bizo-

35 A visszacsatolási és az erdélyi képviselők behívásáról szóló törvényjavaslatok országgyűlési vitáiról lásd: Teleki Pál gróf miniszterelnök nagy beszéd kíséretében terjesztette be a képviselőház elé az erdélyi részek visszatéréséről és a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról szóló törvényjavaslatot. Ellenzék, 1940. október 4., 1.; Ünnepi ülés keretében szavazta meg nagy lelkesedéssel a felsőház is a visszacsatolási törvényjavaslatot. Ellenzék, 1940. október 7., 3.; Az erdélyi képviselők behívásáról szóló törvényjavaslatot nagy beszéd keretében beterjesztette Teleki Pál gróf miniszterelnök. Ellenzék, 1940. október 9., 1.; Erdély képviselőit lelkes ünnepléssel fogadta a parlament. Ellenzék, 1940. október 11., 1-2.

A visszacsatolási törvény (1940: XXVI. tc.) 2. §-a szabályozta az országgyűlési képviselők számát: a legfeljebb 63 meghívott képviselőből hármat szántak a németeknek. 1943-ra 4-re nőtt a magyarországi német népcsoport felsőházi tagjainak száma, a képviselőházban pedig 7 német kapott helyet. (*Kisebbségvédelem*, 6. évf., 1943. 1-2. sz., 52. Idézi Szlucska: i. m. 161.)

36 E. ért. jkv. 1. f. Teleki még a szeptember végi erdélyi útja során számolt be a sajtónak arról, hogy „október közepe táján [...] összehívom Kolozsvárra az erdélyi vezető férfiak értekezletét, hogy letárgyalja az erdélyi kérdéseket. [...] Az értekezlet javaslatait az országgyűlés elé visszük.” Ellenzék, 1940. szeptember 24., 1.

37 Többek között Pataky Tibor, a Miniszterelnökség nemzetiségügyi államtitkára; Lukács Béla, földművelésügyi államtitkár; Tomcsányi Kálmán, belügyi államtitkár; vitéz Saáry Lajos, az Iparügyi Minisztérium osztálytanácsosa; Szalai Béla osztálytanácsos, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri titkára; Serbán Iván, a Magyar Nemzeti Bank alelnöke; Judik József, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója; Esztergár Lajos, pécsi alpolgármester, a szociális ügyek szakértője; báró Splényi Iván, a Külkereskedelmi Hivatal elnöke; gróf Teleki Andor, a Külkereskedelmi Hivatal alelnöke; Gyulai Tibor, a budapesti Kereskedelmi- és Iparkamara igazgatója; vitéz Csi-pán János, az Erdélyi Férfiak Egyesülete, az SZFE képviselője; Rosthy-Forgách Ferenc, követségi tanácsos, a Külügyminisztérium gazdasági osztályának helyettes vezetője; Rónai András, osztálytanácsos, az Államtudományi Intézet igazgatója; Náray Antal ezredes, szállásmester, a katonai közigazgatás részéről; gróf Béli Kálmán, az Erdélyrészi Gazdasági Tanács elnöke. A szászág képviselői közül is megjelent három fő a délutáni ülésen. A teljes névsort lásd: Kik kaptak meghívót az erdélyi értekezletre, Ellenzék, 1940. október 19., 1.

nyos mértékig kapcsolatul szolgáljanak a magyarországi állapotok ismeretében és az itteni viszonyokat is tudva, az anyaországi és erdélyi érdekek között”. A sajtó³⁸ kizárásával rendezett tanácskozás célja az volt, hogy megoldásokat találjanak Erdély gazdasági, szociális, kulturális és oktatási gondjaira. Teleki úgy gondolta, hogy bizalmas légkörben tudnak „komoly munkát végezni”, és tényleges eredményt felmutatni. A közönséget (társadalmat) gyermekhez hasonlítva szeretne volna fokozatosan átnevelni, „önelhatározóképesé tenni”.³⁹

Miután felvázolta a letárgyalandó kérdéseket, arra kérte a jelenlévőket, hogy csak az elvi jelentőségű vagy általános vonatkozású kérdésekhez szóljanak hozzá, és a beszédidőt korlátozzák 10–15 percre. Előrebocsátotta, hogy „ami eddig történt a visszacsatolás óta, az talán alkalmas volt arra, hogy általánosságban az erdélyi részek és a Partium-beliek beletekinthessenek a magyar igazgatásba és bár a katonai közigazgatáson keresztül nem láthatták annak normális képét, mégis bizonyos kép alakulhatott ki bennük, szemben azzal, ami ezelőtt négy vagy hat héttel volt itt.” Az értekezlet feladatát abban jelölte meg, hogy ne ezzel az átmeneti időszakkal foglalkozzanak, hanem „azokkal a kérdésekkel és elvi problémákkal, amelyek valamivel messzebbre láthatók és a későbbi állandó berendezkedés szabályozásánál fruktifikálhatóak [hasznosíthatók]. Mert, ha ezek tekintetében alakítunk ki elvi meggyőződéseket és véleményeket, akkor sokkal könnyebb lesz következtetnünk arra, hogy az ideiglenes közigazgatás ideje alatt hogyan kell a dolgokat átépítenünk és hova kell jutnunk”.⁴⁰

Teleki véleménye az volt, hogy 1940 az előkészítés éve, az átmenet esztendeje lesz. Az iskolákban is marad az addigi rendszer, hogy a gyerekek oktatása kárt ne szenvedjen. Éppen ezért az értekezlet rendelkezései csak a

38 Az Ellenzék és az országos napilapok többsége beszámolt az eseményről. Előbbi az értekezlet napjain és az azt követő hétfőn vezércikkben közölte a kiszivárgott információkat. Közreadta a meghívottak teljes listáját, Teleki elnöki megnyitóját, jelentéseket a napi témákról és az értekezletet követő ünnepi vacsorán elmondott beszédét. Az újság leközölte azt is, hogy a miniszterelnök mielőtt hazautazott volna, meglátogatta a szászfenesi menekülttábor és a gyalui gazdanapot. Lásd az Ellenzék, 1940. október 18–19–21-i számainak 1. oldalait.

Ezt követően a menekültek ügyével kiemelten nem foglalkozunk. A témához lásd L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között. *Regio*, 1999/3–4., 243–265., ill. Uó.: Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai 1939–1944 között. In Pál-Antal Sándor et al. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003, 29–39.

39 E. ért. jkv. 2–3. f.

40 E. ért. jkv. 5–6. f.

következő tanévtől léptek érvénybe az iskolákban – amin Teleki az elemi és középiskolákat értette –, „ezek az intézkedések a jövő tanév előtti vakációban, tehát 1941 nyarán voltak keresztülvendők.” Teleki azonban kijelentette, hogy az erdélyi közvélemény kialakítását ez ügyben meg kell kezdeni. A miniszterelnök megállapította: a kultuszminisztérium részéről lehetnek olyan intézkedések Erdély tekintetében, amelyek ideiglenesek (próbaintézkedések) és lehetnek állandóak. (Itt is feltételezte az erdélyi közvélemény tájékoztatását, illetve beleszólását.)⁴¹

41 E. ért. jkv. 8. f. A tervek tehát ezek voltak az általános iskolapolitikában 1940 végén. Ahhoz, hogy valójában mi történt Észak-Erdélyben a korszakban, lásd Szlucska: i. m. 84–85.: Magyarországon az 1940. július 12-én született 1940:XX. tc. alapján már megkezdődött a nyolcosztályos népiskolák kialakítása. A mindennapi népiskolák közül addig is sok még teljes hat évfolyamú sem volt, és sok közülük osztatlan, koedukációs, túlszűfolt osztályokkal működött. Az új nyolcosztályos népiskola feladata az volt, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa, és ezzel az életben való helytállásra és további tanulmányokra képessé tegye. (Somogyi József: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 1944, 36–37.; ill. Magyar Törvénytár, 1940. 141–147.) A bécsi döntéskor a magyar tanügyi kormányzat Észak-Erdélyben hétosztályos elemi iskolát talált. (Romániában az 1924. július 26-án született törvény hétosztályos elemi iskolát létesített négyosztályos alsó tagozattal és háromosztályos felső tagozattal, mely felső tagozat csak román tanítási nyelvű lehetett). Az 1940/41-es tanévben maradt a hétosztályos iskolatípus, miután Erdélyben a nyolcosztályos, új rendszert egyelőre elhalasztották. [Földes Zoltán: A nyolcosztályú népiskola a Székelyföldön. Erdélyi Iskola, 8. évf., 1942, 145–148.] 1940. november 21-én Hóman Bálint elmondta, hogy az 1941/42-es tanévben még csak az iskolák 50–55%-ában tudnak áttérni a nyolcosztályos népiskolára. (Berecki Sándor: Törekvések a 8 osztályos népiskola megteremtésére a felszabadulás előtt. In Kőte Sándor (szerk.): Neveléstörténeti tanulmányok. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1970, 195–228.) 1941-ben Észak-Erdélyben még nem voltak kellőképpen előkészülve a nyolcosztályos népiskola bevezetéséhez. Hóman Bálint 55.000/1941. V. sz. rendelete úgy intézkedett, hogy az 1941/42-es iskolai évben átmenetileg még hatosztályú népiskolák is működhetnek. 1941. május 1-jén a Néptanítók Lapja 9. száma sorolta fel azokat a falvakat és városokat, ahol azonnal meg kellett szervezni a VII–VIII. osztályt, de ezek között egyetlen egy észak-erdélyi intézmény sem szerepelt. [Néptanítók Lapja, 74. évf., 1941. 9. sz., 371–409.] Az 1941/42-es tanévben Észak-Erdélyben alkalmazkodtak az anyaországi hatosztályos beosztáshoz. Már javában megkezdődött az 1941/42-es tanév, amikor szeptember 16-án az 57.634/1941. VKM. sz. rendelet kötelezően, azonnali hatállyal, Erdélyben is életbe léptette a teljes nyolcosztályú népiskolát. Az új iskolatípus mintegy 20%-kal emelte a tankötelesek számát. Ehhez azonban nem volt elegendő tanító, és nem volt elég helyiség sem. Nagy volt a tájékozatlanság és a kapkodás. Különösen az egyházak

Teleki Pál kérte, hogy az *egyházak* belső ügyeit ne az ankéton tárgyalják, mert azok az adott egyházra tartoznak, illetve a nem magyar egyházak, valamint az odaát eső magyar egyházak kérdéseiben is óvatossággal nyilatkozzanak. Nyomatékosította, hogy a felekezeti iskolákat istápolni fogja, „szóval a vezérelv és fővonal a nem állami iskola felé való fejlesztés”. A problémák, amelyekre mindenképpen ki akart térni, a következők voltak: az egyházaknak az állammal szemben való kérdései (pl. kongrua-kérdés), illetve azok a kérdések, amelyek a terület szétszakításából következtek be.

„A másik kérdéskomplexum a nemzetiségi kérdés”. Ehhez szétosztották Teleki különböző beszédeiből és előadásaiból összeállított *Magyar nemzeti-ségi politika* című kis füzeteket.⁴² „Hogy a nemzetiségi álláspont, amelynek elveit azt hiszem mindnyájunké, a praktikumban érvényesüljön, ehhez elsősorban is el kell háritanunk az útból azokat az akadályokat, amelyeket a jelenlegi újság- és diplomáciai harc eredményezett, amely nem tőlünk indult ki az atrocitásokra stb. vonatkozóan. Ez most mintha lecsendesülőfélben volna.” A kormányfő nem tudta pontosan megjósolni, hogy a románokkal zajló ellenségeskedés meddig fog tartani, milyen méreteket fog ölteni, de arra kérte

által fenntartott iskolákban nem volt elegendő tanerő. Be kellett következnie a változó, csoportos tanításnak. Az egyik rész jött délelőtt, a másik délután. De itt megint számtalan zavaró körülmény lehetett. Télen sötétben kellett eljönnie a távoli faluvégről, vagy éppen a majorból a kisdiáknak, hogy a csoportos rendszer miatt esetleg már hét órakor kezdődő tanításon ott lehessen. A másik turnus délután nappal jött, de sötétben bandukolt haza. [Földes Zoltán: A nyolcosztályú népiskola a Székelyföldön. Erdélyi Iskola, 8. évf., 1942. 145–148., illetve Erdély a magyar országgyűlésen. Erdélyi Párt, Kolozsvár, 1944, 143.] A nehézségek ellenére is az intézkedés az erdélyi magyarság javát szolgálta. László Dezső erdélyi képviselő a képviselőházban örömmel üdvözölte a nyolcosztályos népiskola felállítását. (Erdély a magyar képviselőházban. Erdélyi Párt, Kolozsvár, 1942, 92.)

- 42 Ebben igazolni akarta Magyarországon, hogy a nemzetiségi kérdésben már igen régen engedékeny álláspontot foglalt el, amitől megkülönböztette a történelmileg „Szent István”-i, technikailag plasztikus álláspontot. Ami azt jelenti, hogy „mi mindenféle olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti és nem bont, megadunk mindenkinek, aki ezt az államegységet elismeri. [...] Meggyőződésem szerint ez mindenesre emberibb és emberekhez méltóbb álláspont akár azok részéről, akik gyakorolják, akár azok részéről, akikkel szemben gyakoroltatik. Ezeket az elveket igyekeztem ebben a füzetben lefektetni, hogy kifelé is és a magunk nemzetiségeivel szemben is dokumentáljam ezt az álláspontot. [...] Elsősorban Erdélyben ezzel az állásponttal és ezzel a felfogással kezdtük a dolgokat. Sajnos az uszításokkal elrontották a helyzetet, de nem annyira, hogy jóakarattal reparálni ne lehetne” – fejezte ki optimizmusát a kormányelnök. E. ért. jkv. 9–11. f.

hallgatóságát, hogy „ezeken a pillanatnyi dolgokon felülemelkedve, ebben a kérdésben is csak a jövőre vonatkozó elvi nézeteinket fektethetjük le”.⁴³

A miniszterelnök megkönnyebbülve jelenthette be, hogy „a civil közigazgatásra való áttérés folyamatban van. A belügyminiszter úr megkezdte a megyék bejárását. Volt már Bihar, Szatmár és Máramaros megyékben, és azt, hogy nem ment még el Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód vármegyékbe, és nem jött még el ide, Kolozs megyébe és Kolozsvárra, illetve a Székelyföldre, csak a jelenlegi bányász-sztrájk okozta, amelynek ügyében neki kell eljárnia,⁴⁴ s azonfelül, minthogy nekem ide kellett jönnöm, ő nyilván nem hagyhatta el Budapestet, mert mindig vagy én vagyok ott, vagy ő” – ecsetelte az előkészítés folyamatát a miniszterelnök a rá igazán jellemző körmondataival.⁴⁵ Az áttérésnek legnagyobbbrészt személyi vonatkozásai voltak. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter igyekezett képet alkotni magának arról, hogy mennyire tudja magából az illető megyéből meríteni annak közigazgatását, és mennyire kell igénybe vennie nem megyebelieket. Ezek közül is főleg erdélyi származásúakat, vagy az Erdélyhez valamilyes kapcsolatban lévőket kívánta alkalmazni, és csak harmadsorban olyan személyeket, akik a

43 E. ért. jkv. 9–11. f.

44 1940 novemberében a szélsőjobboldal egy parlamenten kívüli akciót indított a kormány megbuktatására az országos bányász-sztrájk révén. A nyilasok feltehetően a német beavatkozást akarták kiprovokálni, hogy ezáltal uralomra kerüljenek. A bányásztelepülések a nyilas mozgalom melegágyai voltak. A 60 000 főnyi bányászból csak egy elenyészően csekély kisebbség (mintegy 200 fő) volt szociáldemokrata érzelmű szervezett munkás. Az 1939-es választások folyamán a fiatal és a nem szervezett bányászok túlnyomó többsége a nyilasokra szavazott. Ilyen körülmények között a Mátranovákon 1940. szeptember 8-án kezdődő sztrájk futótűzként terjedt végig az egész országon. Salgótarján, Nagybátony, Dorog, Tokod, Tatabánya, a pécsi bányavidék, Ózd sorra beszüntette a termelést. A kormány utasítására katonaság szállta meg a bányavidékeket, páncélkocsikat vetettek be a bányászok ellen, de a nyilas érzelmű katonai parancsnokok (Barabás Emil altábornagy, Bántay Alfréd tábornok és mások) jogosnak tartották a bányászok követeléseit. Izzó, forradalmi hangulat lett úrrá a bányákban, s a sztrájkolóok létszáma októberben már elérte a 40 000 főt. Letartóztatások, katonai behívások követték egymást, de a nyilasok által remélt német támogatás elmaradt. 1940. november elejére a tokodi és a tatai éhség-sztrájkjal a mozgalom összeomlott. A várt német támogatás elmaradt, s a nyilasok e súlyos kudarc után a tömegbázisuk jelentős részét elveszítették, s 1944 márciusáig jóformán csak vegetáltak. A német kormánynak nagyobb érdeke fűződött a magyarországi termelés zavartalan-ságához, semhogy a nyilasok kalandor terveit támogatta volna. Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941. Magvető, Budapest, 1997, 188–189.; vö. Páva: i. m. 114.

45 E. ért. jkv. 6–7. f.

megye és az országrész szempontjából tökéletesen idegenek.⁴⁶ Teleki ehhez hozzáfűzte, hogy az új közigazgatás kiváló képességű és szakképzettségű embereket is be fog vonni. Mindez optimizmussal tölthette (volna) el hallgatóit. A tisztviselőkérdéshez azonban szorosan kapcsolódott

Három lépésben tervezték az áttérést a polgári közigazgatásra:⁴⁷ az első részben a partiumi Bihar, Szilágy, Szatmár és Máramaros vármegyék területén,⁴⁸ másodsorban Szolnok-Doboka, Kolozs, Beszterce-Naszód (vagyis az egykori erdélyi magyar) megyékben, végül Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyékben, azaz a Székelyföldön. A hármas tagolást erősítették a visszatért területek különböző problémái is: *„A bécsi döntés következtében az adott területtel önkéntelenül előállt ez a hármas területcsoport, amelynek problémái némileg különböznek egymástól. [...] A civil közigazgatás [...] aránylag hamarosan érvénybe fog lépni.”* – hangoztatta a miniszterelnök.⁴⁹ Kérdéses, pontosan miért váratott magára még másfél hónapig a pol-

46 E. ért. jkv. 7. f. A vezető pozíciókba a Teleki-kormány igyekezett erdélyi politikusokat kinevezni, míg a közigazgatást vezető alispánok sokszor magyarországiak lettek. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 86–87.

47 Teleki a szeptember végi kolozsvári szociális értekezleten még azt is elképzelhetőnek tartotta, „hogy Bihar és Szatmár megyék – melyek ugyanis a Partiumhoz tartoznak – ki fognak a tulajdonképpeni erdélyi részből válni, és egyesülni fognak a volt csonkaországi részekkel. E területeken a katonai közigazgatást civil közigazgatás fogja felváltani, nem is olyan távoli jövőben”. Ebből is láthatjuk, hogy a miniszterelnök 3 hónapnál rövidebb katonai adminisztrációval tervezett. Majd megjegyezte: „Általában a katonai közigazgatást a civil közigazgatás fogja fokozatosan, a belügyminiszter úr által megjelölt tempóban és időrendben, felváltani.” És még egy különös adalék, amit egyelőre nem tudni, mi indokolt volna: „Nem tudni, hogy a belügyminiszter úr Szatmárral és Biharral egy időben nem kapcsolja-e be hátulról, tehát a keleti részekről, Udvarhelybe és Csíkba is a civil közigazgatást. Ebből az következik, hogy lesz olyan idő, amikor Erdély területén egy időben lesz civil és katonai közigazgatás.” – Feljegyzés a szeptember 23-án... 5. irányelv.

48 Bihar és Szilágy vármegye egy igazságügyi tábla kerületébe tartozott, ez indokolta, hogy egyszerre menjenek a civil közigazgatásba – annak ellenére, hogy a Szilágyiságot (a Partium helyett) az egykori erdélyi vármegyék közé sorolták, maga Teleki is.

49 E. ért. jkv. 7–8. f. A Magyar Statisztikai Szemle 1940. augusztus–szeptemberi, öszszevont számából a következőket tudhatjuk meg: „A visszacsatolt területeken a polgári közigazgatás megszervezéséig működő katonai közigazgatás általában az 1938. évi román közigazgatási törvény által alkotott közigazgatási beosztás figyelembe vételével működik, folyamatban vannak azonban már azok a munkálatok, melyek a visszacsatolt kelet-magyarországi és erdélyi területen a közigazgatási beosztás végleges rendezését célozzák.” (Thirring Lajos: A visszacsatolt keleti terület. Magyar Statisztikai Szemle, 18. évf., 1940. 8–9., 659.) Thirring erre a munkára gondolhatott: A visszacsatolt keleti és erdélyi terület közigazgatásáról szóló rendelettervezet. 1940 októ-

gári közigazgatás bevezetése, de végül 1940. november 26-án (a gyakorlatban december elején) megtörtént⁵⁰ – ekkor sem zökkenőmentesen. A miniszterelnökkel rossz viszonyban lévő Werth Henrik vezérkari főnök például nehezményezte nála, hogy csak a hivatalos lapból értesült a katonai közigazgatás tervezett megszüntetéséről, majd egy héttel később a miniszterelnök tudomására hozta: *„Okulva a múlt kellemetlen tapasztalataiból, egyes vármegyei katonai parancsnokok visszahívására csak akkor lesz módomban rendelkezni, ha az összes járásokban a polgári közigazgatás tisztviselői a végrehajtó hatalom gyakorlatát már átvették.”*⁵¹

Ezek után a visszacsatolt erdélyi területeken 13 vármegyét, 4 törvényhatósági jogú várost és 17 megyei várost alakítottak ki. Számos faluról külön intézkedést hoztak hovatartozását illetően. 1941 februárjában például Handalbustyaháza lakossága kérelmezte a községnek Máramaros vármegyéhez való csatolását.⁵² Egy másik esetben – még a katonai közigazgatás ideje alatt – Siménfalvy Árpád főispán Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közigazgatási bizottsága nevében Teleki Pál miniszterelnökhöz intézett kérelmében kérte a román megszállás alól fel-

ber vége. (MOL K 28 73. cs. 121. tétel (t.) 1940-O-20610) A végleges rendezés november elejére fejeződött be. (Lásd MOL K 28 73. cs. 121. t. 1940-O-20993 A visszacsatolt keleti és erdélyi területen és az országnak ezzel a területtel határos részén alakított vármegyék járási beosztása. 1940. november eleje, valamint Észak-Erdély közigazgatási (megyei, járási) beosztása és járásonkénti lélekszáma a II. bécsi döntés után, 1940. november 9. Idézi Romsics Ignác (főszerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 291–294.) Korszakunkban egyébként végig ez utóbbi közigazgatási beosztás volt érvényben.

50 A belügyminiszter 912–1940. M. E. számú rendelete alapján. November 26-án életbe lép a visszacsatolt területeken a polgári közigazgatás, Ellenzék, 1940. november 20., 1. Ugyanitt leközlötték a kormányzó által kinevezett főispánok névsorát, illetve az erdélyi megyék járási beosztását, amely szintén november végén lépett hatályba.

51 Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig. Korona, Budapest, 2001, 149. Miközben a vezérkar főnöke parancsban dicsérte a katonai közigazgatás szerveit, ezek még tevékenységük utolsó napjaiban is igyekeztek befejezett helyzeteket teremteni. Így például a belügyminisztérium arról értesült, hogy a katonai közigazgatás még december első napjaiban is utasított ki olyan románokat és zsidókat, akiknek érdekében a polgári közigazgatás már közbelépett. Ezután aligha lehetett különös, ha a katonai közigazgatást váltó polgári hatóságok első intézkedéseikkel helyesbítésekre és kijavításokra vállalkoztak. A belügyminiszter többek között intézkedett a katonai közigazgatás által elrendelt internálások felülvizsgálatáról, a tulajdonjogot érintő katonai döntések megsemmisítéséről. Uo.

52 MOL K 28 73. cs. 121. t. 1941-O-16207.

szabadult halmi járás területének előbbi vármegyékhez csatolását.⁵³ A kérés tulajdonképpen teljesült, mégpedig úgy, hogy visszaállították Ugocsa vármegyét 1918 előtti állapotában, ahol újfent Siménfalvy lett a főispán.⁵⁴ Később egyes járások területén is változtattak: jelesül 1941 júniusában a marosvásárhelyi járás egyidejű megszüntetése mellett Marosvásárhely székhellyel marosi alsó és marosi felső járást szerveztek.⁵⁵

Egyházi és iskolaügyek

Az első nap délelőtti ülése főként egyházi és oktatási kérdésekkel telt el. Szalai Béla titkár népiskolákra, középiskolákra és az egyházakra vonatkozó ismertetése után elsőként az idős Balázs András⁵⁶ jelentkezett szólásra, aki a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsa (*az Erdélyi Római Katolikus Státus*) kérdését vetette fel. Az „örvendetes történelmi esemény” – utalva a második bécsi döntésre – „amelyet a magyar törvényhozás jogilag is szentesített, az erdélyi római katolikus püspöki megyét területileg, miként ismeretes, kettészakította. [...] azonban még nem érintette [...] a püspöki megye jogi egységét”. Balázs a Státus 1918–1940 közötti viszontagságairól tartott hosszú előadása után rámutatott arra, hogy „a püspöki megye egységének fenntartása nagy érdek, magas szempont, ebből pedig következik a Státus egységének lehető megóvása is, amelynek eszköze a Rómában létesült egyezmény.⁵⁷ [...] Ezenfelül nézetem szerint ez az egyezmény Romániával szemben változatlanul fennállván, erősségét kell, hogy képezze túlmaradott hitestvéreinknek s magának az egyházmegye főpásztorának”.⁵⁸ Teleki válasza egyértelművé tette, hogy a Státust a magyar kormány és az országgyűlés részéről elismerik.⁵⁹

*

53 MOL K 28 81. cs. 132. t. 1940-O-20623.

54 Lásd: November 26-án életbe lép a visszacsatolt területeken a polgári közigazgatás – Az erdélyi megyék járási beosztása. Ellenzék, 1940. november 20., 1.

55 MOL K 28 73. cs. 121. t. 1941-O-18858.

56 Az Erdélyi Római Katolikus Státus előadója.

57 1937-ben a XI. Pius pápa és II. Károly román király által megkötött egyezmény szerint az Erdélyi Római Katolikus Státus megnevezés megszűnt, jogutódja a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Tanácsa lett. A 21 tagú igazgatótanács tagjainak 2/3-a világi, 1/3-a egyházi személy volt.

58 E. ért. jkv. 11–18. f.

59 A kormányfő hoztette, hogy a Státus területi megosztottsága okán a magyar rész egyházi jogi rendezése kívánatos a Szentszékkal. E. ért. jkv. 19–20. f.

*Dr. Pál Gábor*⁶⁰ felszólalása következett az erdélyi iskolaügy tekintetében. Az iskolaügy politikum, nemzetközi kihatásai vannak. Erdélyben többnyelvű nép él, ezért nem tartható fenn az egynyelvű tanítás és az anyanyelvnek az alsófokú oktatásban érvényesülnie kell. Az iskolaügy irányelveinek a jövőben egyesítenie kell az erdélyi románok 1867–1914 közötti követeléseit, illetve azt a magyar álláspontot, amit az erdélyi Magyar Párt az erdélyi magyarság nevében a román parlamentben hangoztatott.⁶¹

*Kiss Elek*⁶² panaszt tett a katonai közigazgatásra, mert az egyházi tanítók közül „többeket a katonai hatóság egyszerűen áthelyezett”.⁶³ Államsegélyt kért az elszegényedett terület egyházai és azok iskolái részére.⁶⁴ „Erdély [kulturális] szükségletét a maga egészében kell figyelembe venni, de természetesen a helyi sajátosságokkal együtt”.⁶⁵ Örömmel fogadta a miniszterelnök bejelentését, miszerint Erdélyben szükség van egy műegyetemre.⁶⁶

A miniszterelnök váratlanul megdorgálta Kiss Eleket, amiért az megemlítette a műegyetem dolgát. Kinyilvánította a hallgatóság előtt, hogy azt ne vegyék politikai, várospolitikai vagy várostámogatási ígéretnek, ugyanis azt

60 Csíkszeredai ügyvéd, a két világháború között a székelység legtekintélyesebb vezére: országgyűlési képviselő, majd (1928-ban) szenátor a romániai Országos Magyar Párt színeiben. A genfi Népszövetségnél – bár sikertelenül – ismételtén részt vett a Csíki Magánjavak vagyonának visszaperelése ügyében folytatott tárgyaláson. Pál a 2. bécsi döntés után a magyar képviselőházban újra Csík vármegyét képviselte – ő volt a behívott erdélyi képviselők parlamenti csoportjának első vezetője is. Házának elállamosítása után, 1965-ben bekövetkezett haláláig a szülői házba vonult vissza Csíksomlyóra.

61 E. ért. jkv. 20. f.

62 A jegyzőkönyv feljegyzése szerint Kis Elek a munkácsi egyház nevében szólalt fel. Ennek ellenére talán nem járunk rossz nyomon, ha dr. Kiss Elek (1888–1971), későbbi unitárius püspökkel azonosítjuk a résztvevőt. Az értekezleten tett megjegyzései is ezt bizonyítják. Ehhez lásd az E. ért. jkv. 135–136. f.

63 A kormány (Teleki miniszterelnök) és a hadsereg (Werth Henrik vezérkari főnök) kapcsolata nem volt felhőtlen. Teleki augusztus végi lemondási szándékában sokat nyomott a latban a katonák erős befolyása Horthy kormányzó személyére és általában a nagypolitikára. Ez a viszony csak még jobban elmérgesült az erdélyi katonai közigazgatás időszakában, amikor a katonai hatóságok káros intézkedések tömegét hozták meg.

64 Számokkal nyomatékosította az egyházi veszteségeket.

65 Kiss a kultúrába beleértette a városi és falusi művelődést, az agrikultúrát, az ipari és kereskedelmi, valamint a román nemzeti kultúrát is. Bár nem említette, azt gondolom, hogy az erdélyi kultúrához tartozónak tekintette a helyi német (szász és sváb) közművelődést is.

66 E. ért. jkv. 26–28. f.

a Mérnökpolitikai Társaságban szakemberek előtt mondta.⁶⁷ Hozzátette, hogy a pénzügyminisztérium szempontjából „*a csillagászati lehetőségek közé tartozik.*” Remélte azonban, hogy Magyarország annyira meg fog erősödni, hogy lehetséges lesz ezeket a felsőbb intézeteket egyszer megvalósítani.⁶⁸

Trianon után nagy jelentősége volt a magyar egyházaknak a magyar tan nyelvű oktatás lehetőségei szerinti működtetésében. Így kézenfekvőnek látszott, hogy a bécsi döntés után is az egyházak végezzék a magyar gyermekek nevelését. A bécsi döntés utáni napokban az erdélyi magyarság vezetői megállapodtak, hogy a múlt tapasztalataink okulva és az erdélyi püspökökkel való megbeszélés alapján javaslatuk odairányuljon, hogy az erdélyi magyar gyermekek a jövőben kizárólag felekezeti oktatásban részesüljenek. Javaslatuk szerint az összes állami iskolát a magyar felekezetek vennék át. Ezután váratlanul jött Hóman Bálint miniszter október 5-i 24.024. számú rendelete.⁶⁹

A kolozsvári értekezleten *dr. Boga Alajos*⁷⁰ meglepődését fejezte ki a kultuszminiszter rendelete felett. Különösen megnyugtatónak vélte az ún. *hitvallásos iskolázásra* nézve a rendelet 1. §-ának (2) bekezdését, amely lehetőséget ad arra, hogy a hitvallásos iskolák megerősödjenek és terjedjenek.⁷¹

67 Ehhez lásd: Teleki Pál gróf miniszterelnök elutazása előtt fontos nyilatkozatot tett. *El-lenzék*, 1940. október 18., 1.

68 E. ért. jkv. 31–32. f. *Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 156.*

69 Szlucska: i. m. 206. A rendeletet lásd: 1940. október 5. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. évi 24.024. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügy ideiglenes szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1940. Kiadja a m. kir. Belügyminisztérium. IX–X. füzet. Budapest, 1940, 3143–3146.

70 A Csikkozmaszon született (1886) római katolikus prelátus, kanonok a bécsi Pázmáneumban tanult teológiát. Pappá szentelése (1910) után Kolozsváron szerzett filozófiából doktori fokozatot (1914). A világháború alatt táborigazgató, majd a kézdivásárhelyi gimnázium tanára és igazgatója volt. 1931-ben kinevezték az Erdélyi Római Katolikus Státus referensévé. 1945-től Márton Áron püspök általános helynöke, a püspök letartóztatását követően a főpásztor titkos megbízásából ő irányította az egyházmegyét, míg le nem tartóztatták (1950). A väcärešti-i, majd a máramarosszigeti börtönbe hurcolták, ahol mindvégig ítélet nélkül tartották fogva. 1954-ben hunyt el. (Csikkozmas emléket állít nagy fiának. *Új Ember - Katolikus hetilap*. 2000. december 17.)

71 A rendelet 1. §-ának (2) bekezdése a következő: Ha ugyanabban a községben az 1939/40. tanévben a felekezeti iskola mellett állami iskola is működött, az állami iskolában a tanítást az 1940/41. tanévben csak akkor kell elkezdni, ha a felekezeti jellegű iskola a helyi szükséglet kielégítésére nem elegendő [...]

Szintén a felekezeti iskolák témájához kapcsolódóan szólt *Vásárhelyi János*⁷² püspök, aki először is kifejtette, hogy szerinte az értekezlet célja az, hogy a kormány elnöke munkatársaival együtt az értekezlet résztvevőinek megnyilatkozása alapján tudomásul vegye, hogy az állam által követendő iskolapolitika fontosabb szempontjainak érvényesítésében milyen irányelveket tartanak lényegesnek.

Hangsúlyozta, hogy az egyházak által fenntartott és irányított iskoláknak, főként az elemi oktatásban, kiemelkedő szerepe van a nemzetnevelés szempontjából. Az egész erdélyi magyarság – beleértve az egyházakat – egyetért, és határozott álláspontja az, hogy a visszatért erdélyi részekben a felekezeti iskolai oktatás elvét – különösen az elemi iskolák, de a középiskolák kezelése terén is – fenntartsa. Maradjon tehát meg a felekezeti oktatás rendszere, sőt lehetőleg mélyíttessék el, és részesüljön a legmegfelelőbb támogatásban.⁷³

A püspök Pál Gábor fenti hozzászólásából kiemelte, hogy a magyar államhoz való hűségért cserébe a nem magyar egyházak is megkapják a támogatást.⁷⁴ Végezetül megállapította, hogy „különösen a szakiskolák és a gaz-

„A hitvallásos iskolák tekintetében álláspontom az, hogy a középfokú oktatás terén minden felekezet visszakapja – ha vállalja – a magyar impérium idején fenntartott középiskoláját, természetesen mindenkor a helyi szükségletek mérlegelésével és avval az eltéréssel, hogy gimnáziumok helyett sokhelyt polgári iskola és arra épülő gazdasági irányú középiskola fog felállítani. E téren súlyt helyezek arra, hogy a helyi mezőgazdasági és ipari ágazatok iskolai oktatása is biztosíttassék, úgy a Székelyföldön a fafaragó ipar, a gyapjúipar, a művészies textil- és kerámiai ipar oktatása, a másik oldalon a mezőgazdaság mellett a legelőgazdálkodás, fakitermelés és egyéb gazdasági ágazatok tanítása.” Hóman sajtónyilatkozata. *Ellenzék*, 1940. szeptember 18., 3.

72 A jegyzőkönyv írója, dr. Márky-Zay Lajos országgyűlési tanácsos, az országgyűlési iroda főnöke következetesen Vásárhelyi István püspököt jelöli meg résztvevőként. Azonban hajlunk arra, hogy a fent említett személy Vásárhelyi János, aki 1936-tól haláláig (1960) az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke volt. Forrás: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=3192> (2010. július 27.) Bizonyítja ezt többek között az *Ellenzék* cikke (Vásárhelyi püspök nagy beszéde a budapesti protestáns napokon, 1940. október 30., 3.), illetve Behtlen Béla is több ízben utal visszaemlékezésében a püspök személyére (Bethlen Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. S.a.r. Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1989, 104–110, ill. 171.).

73 E. ért. jkv. 33–34. f.

74 Hasonlóképp fogalmazott Balogh Artúr, a kolozsvári egyetem egykori tanára, az erdélyi magyarság jogászai szaktekintélye a nemzetiségi kérdéstről írott könyvében: a román felekezeti iskolák államsegélyben részesítésének fő feltétele lojális magatartásuk kellene, hogy legyen. Balogh Artúr: Erdély nemzetiségi kérdései. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1943., 7. Idézi Szlucska: i. m. 210.

dasági iskolák tekintetében a gyermeknevelés alapjait már letette a felekezeti iskola, úgyhogy itt kevesebb szerepük lehet a felekezeteknek, de sokkal több szerepe és kötelessége az államnak”. Még egyszer nyomatékosította, hogy „Erdélyben rendkívül szükséges, hogy a magyar állam támogassa az elemi és középiskolai oktatás és nevelés kérdésében az egyházakat, de minél több mintaszerű és praktikus szakiskolát állítson fel.”⁷⁵

Bethlen István volt miniszterelnök az egyházi oktatás kérdéséhez kapcsolódóan figyelmeztetett a Dél-Erdélyben maradt magyarság érdekeire.⁷⁶ Bethlen szavai pontosan tükrözik a bécsi döntés által teremtett szituáció nemzetiségpolitikai következményeit. Telekihez hasonlóan azt vallotta, hogy Erdélyt nem lehet felszabdalni. „[...] mindent el kell követnünk, hogy csak olyan intézkedéseket tegyünk, amelyek a túlmaradt románságot véglegesen el ne riasszák tőlünk. Mert ezt a határt senki sem tekinti véglegesnek. [...] ez egy ideiglenes határ és ezt bele kell vésni minden magyar ember tudatába. Ez az ideiglenes határ azonban véglegessé válhatnék abban az esetben, ha olyan intézkedések történnek, amelyek a túllevő románokat [...] megriasztják”.⁷⁷ A volt kormányfő osztotta a kortársak többségének véleményét és reményét, miszerint a háború utáni végleges rendezéskor Dél-Erdély (egy része) szintén visszakerül a Szent Korona Birodalmához.

Bethlen nézete szerint is „lehetőleg a felekezeti iskolákat kell újból kifejleszteni”. Két pontra hívta fel a figyelmet. Az egyik a nagyfokú elszegényedés, „amelynek mindnyájan tanúi lehetünk, akik hosszú ideig nem voltunk itt. Én azt látom, hogy nem leszünk képesek minden felekezeti iskolát fenntartani”. A másik szempont- folytatta - az, hogy „ott, ahol az állami iskolát felbontjuk, mondjuk felekezeti részekre, ott helyreáll egy román felekezeti iskola is. [...] Itt van azután az éremnek a másik oldala, mert nem kívánatos, hogy sok román felekezeti iskola álljon helyre, ahogyan maga a püspök úr [ti. Vársárhelyi] is mondta. Az az érdek, hogy ahol állami iskola van, az fennmaradjon, természetesen román nyelvű tanítás mellett”.⁷⁸

A szintén erdélyi származású Ravasz László⁷⁹ is hozzászólt a felekezeti oktatás problémájához. Miután kifejezte örömét aziránt, hogy a felekezeti iskolák előtérbe helyezése általános helyeslésre talált, arra figyelmeztetett, hogy a kis trianoni Magyarországon kialakult felekezeti iskolatípussal Er-

75 E. ért. jkv. 34–35. f.

76 E. ért. jkv. 35–36. f.

77 E. ért. jkv. 36. f.

78 E. ért. jkv. 37. f.

79 A bánffyhungyadi származású egyházfi (1882–1975) 1921–1948 között volt dunamelléki református püspök.

délyben operálni nem lehet. Félő, hogy a 22 év alatt elszegényedett magyar egyházak az államsegéllyel fenntartható egyházi iskolák terhe alatt össze-roppannak. Vagyis az iskolafenntartás rendszerét Erdély szempontjából revízió alá kell venni. Vallja, hogy a „*felekezeti iskolák kellene, különösen a magyarság védelme számára, és ugyanakkor a magyarság belehalhat a felekezeti iskolák fenntartásába, amelyek esetleg drágábbak lesznek, mint eddig voltak*”.⁸⁰

Mint láttuk, a felekezeti kontra állami iskola kérdésében a felszólalók közös platformra helyezkedtek, mely elsősorban a magyar nemzeti érdekek megfelelő köztes állapotot jelentette. Vagyis azokon a helyeken, ahol a nemzeti érdek az volt (vegyes, román–magyar lakosság esetén, illetve a magyar szórványvidékeken), hogy az (immáron magyarrá lett) állami iskola fennmaradjon (a román nyelv tanítása mellett), azt az iskolát meghagyták. Ahol viszont magyar többség volt, a felekezeti iskola mellett *dönthettek* – feltéve, hogy Ravasz püspök kételyeit (az elszegényedett egyházakról) nem vették figyelembe.

Pálffy Károly erdélyi képviselő 1941. júniusi parlamenti beszédében kifejtette, hogy egyes vidékeken a tanfelügyelők és az állami iskolai tanítók nagyon sokszor arra törekednek, hogy a magyar egyházi iskolával szemben az állami iskolát állítsák előtérbe. Elmondása szerint történtek esetek, amikor nyílt ellentét alakult ki az egyházi és állami iskola vezetősége között. Ezért arra kérte a kultuszminisztert, hogy méltóztassék a saját intenciójának a helyi közegeken keresztül érvényt szerezni.⁸¹ Láthatjuk tehát, hogy a rendelet éppen annyira sújtotta a magyar egyházakat, mint a románokat, így ezt nem tekinthetjük románellenes intézkedésnek.⁸² A román időszak alatt elszegényedett magyar egyházak segítséget vártak a magyar államtól, amelyet sokszor csak késve vagy egyáltalán nem kaptak meg. Példa erre Boga Alajos és Vásárhelyi János református püspök panaszlevele 1941 őszén. Sürgős intézkedést kértek, mert – ahogy indokolták – a missziót tel-

80 E. ért. jkv. 49–50. f.

81 Erdély a magyar képviselőházban. Id. kiad., 89. Idézi Szlucska: i. m. 206.

82 Szlucska: uo. Talán érdemes megjegyezni, hogy a Kolozsvárra bevonuló 2. magyar hadsereg parancsnoka, Jány Gusztáv egy ismeretlen eredetű memorandum alapján 1940. szeptember 26-án elrendelte az állami iskolák visszaadását az egyházaknak – s így a román egyházaknak is –, azonban Papp József kormánybiztos Hlatky Endre m. kir. kormány megbízott kérésére a rendelkezést hatálytalanította. (MOL K 53 3. cs. 148/1940-VIII. Idézi Szlucska: uo.) Az erdélyi hitvallásos iskolák helyzetéhez lásd még Sándor Imre püspöki helynök és Boga Alajos Státus-referens jelentését a kultuszminiszternek 1941 nyarán. MOL K 28 90. cs. 149. t. 1941-D-19515

jesítő katolikus és református inasotthon kéréseit a kultuszminisztérium nem intézte el, és 1941. január 1-jétől e két fontos intézet ellátására semmiféle folyósítás nem történt.⁸³

A bécsi döntés után a románság azonban ismét kisebbségbe került, s felismerte a nemzeti szempontból előnyös felekezeti oktatás fontosságát, felértékelődött számára az egyházi oktatás jelentősége. Az észak-erdélyi román nép vezetői (Iuliu Hossu görög katolikus püspök és Emil Hațieganu) úgy érezték, hogy a megváltozott viszonyok között a felekezeti oktatásra való visszatérés helyes és indokolt. 1941 májusában a román egyházak vezetői tanácskozásra gyűltek egybe, hogy állást foglaljanak a felekezeti iskolák kérdésében. Ugyanez a kérdés foglalkoztatta a püspöki helynökség főespereseit is.⁸⁴ Összesen 561 (117 görögkeleti, 444 görög katolikus) felekezeti iskola felállítását kérvényezték, a kultusztárca azonban visszautasította ezeket.⁸⁵ Jellemző a tanítóhiány méreteire, hogy az új intézményekben 764 tanítót (621 görög katolikus, 143 görögkeleti) kívántak volna foglalkoztatni, ugyanakkor csak 192-t tudtak megnevezni, de közülük is 53 oklevél nélküli volt.⁸⁶ Szalai Béla államtitkár magyar kormányának írott 1941. augusztus 28-i keltezésű emlékirata összefoglalta a román lakosság közoktatása érdekében tett intézkedéseket, és a román görög katolikus és görögkeleti felekezeti iskolák újbóli megnyitásának témájában is tudósít.⁸⁷

Az impériumváltást követően csupán a nem magyar tannyelvű egyházi iskolák nyerték vissza magyar tannyelvüket, ugyanakkor a román állam által korábban elvett vagy bezárt egyházi intézményeket a magyar állam – mint a román állam jogutódja – nem szolgáltatta vissza, illetve nem engedélyezte újraindításukat, egy-két kivételtől eltekintve. Több iskola visszaadásáról

83 MOL K 28 90. cs. 149. t. 1941-O-22288.

84 Magyar Kisebbség, 20. évf. 1941, 311–312. Idézi Szlucska: i. m. 206–207.

85 Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 152., ill. 143.

86 A bécsi döntés után tehát csak azok az iskolák maradtak meg a román egyházak tulajdonában, melyek korábban is egyházi intézmények voltak. Ilyenek voltak a nagyváradi és szamosújvári görög katolikus tanítóképzők mellett működő gyakorló iskolák, valamint Kolozsváron egy görög katolikus népiskola. Szlucska: i. m. 207. Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 152.

87 MOL K 28 90. cs. 149. t. 1941-O-21235. Érdemes felidézni egy 1942. februári válas- és közoktatásügyi minisztériumi jelentést a magyarországi közép- és középfokú iskolák román anyanyelvű tanulóiról készített kimutatásokról az 1941/42. tanévben. Eszerint gimnáziumba 1778, liceumba és tanítóképzőbe 386, óvónőképzőbe 2, továbbá polgári iskolákba 435, ipariskolákba 37 és végül kereskedelmi iskolákba 102 fő iratkozott be. (Összesen: 2740 fő.) Mezőgazdasági középiskolába nem járt román tanuló. MOL K 28 90. cs. 149. t. 1942-B-16157.

még 1942-ben is tárgyaltak az állam és az egyház illetékes képviselői.⁸⁸ 1940. augusztus 30. után a magyar tannyelvű népiskolák döntő többségét az állami intézmények alkották. Nagy László bukaresti magyar követ 1942. november 7-i jelentésében – amelyben a német-olasz különmegbízottakkal folytatott megbeszéléséről tájékoztatott – megemlítette, hogy Renato Bova Scoppa bukaresti olasz követ értesülései szerint az észak-erdélyi románok állítólagos erőszakos magyarosítástól szenvedtek. (Az olasz diplomata talán azért tette ezt a kijelentést, mert Magyarország a román felekezeti iskolák engedélyezése előtt elzárkózott?)⁸⁹

1943-ban, amikor a harctéri események miatt felcsillant a román–magyar közeledés reménye, a román kormány napirendre kívánta tűzni az észak-erdélyi egyházi iskolák felállításának kérdését. A magyar kormány is úgy gondolta három év távlatából, hogy nem éri meg állami költségen fenntartani 1200 román iskolát, hiszen a román nemzetiségű tanítók magyar államköltségen sem váltak a magyar ügy sáfárjává. Mintegy 400 román felekezeti iskola engedélyezésével csökkenthető lenne a román tannyelvű oktatást biztosító állami iskolák száma, és az így elért megtakarítást az erdélyi magyar szórványok tanügyének megerősítésére lehetne fordítani.⁹⁰ Hóman utóda, Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. július 9-én értekezletre hívta össze az erdélyi képviselőket, akik azonban nem tartották megengedhetőnek a népiskolák román felekezetek kezébe való viszszabocsátását.⁹¹ De a magyar egyházakkal szemben is fennmaradt az eredeti álláspont.⁹²

*

88 Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Kolozsvár, 1942, 121–135. Idézi Szlucska: i. m. 52.

89 Nagy jelentéséből kiolvasható a magyar–román versenyfutás is a németek és olaszok kegyeiért: „egyenesen feltűnő volt, hogy úgy Rogeri gróf, mint Hencke követ [a német-olasz tiszti bizottság tagjai – Sz.A.] nem győztek eléggé Geblescu román követési tanácsosnak a dél- és észak-erdélyi körútjuk során tanúsított ügyességét, tapintatát és kiválóságát nem csak előttem, de feleségem előtt is hangoztatni, amiből meg kellett állapítanom, hogy a ravasz regáti diplomatának ugyancsak sikerült a két különmegbízottat az erdélyi körút alatt »megfőzni«”. MOL K 28 7. cs. 21. t. 1942-O-28204.

90 Csatári Dániel: *Forgószélben.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 234. Idézi Szlucska: i. m. 210.

91 MOL K 28. 42. cs. 91. tétel 1943-P-25100. Idézi Szlucska: i. m. 210.

92 Szlucska: uo.

Pál Gábor megemlítette, részleteiben azonban *Bethlen István* fejtette ki az értekezleten a román nyelv oktatásának feladatát. „A háború előtti években Erdélyben, eltekintve a gazdaemberektől, vajmi kevés művelt magyar ember volt, aki románul beszélni tudott. Ez óriási hiba és hátrány volt a magyarság részére.”⁹³ Ezért kérte a miniszterelnököt, hogy „méltóztassék az erdélyi középiskolákban a román nyelvet kötelező tantárgyként taníttatni”. Továbbá, „hogyan ez az egyetemen is, különösen a jogászokra nézve kötelezővé tétessék”. Bethlen ezt azzal indokolta, hogy az adminisztrációhoz, a közigazgatás hatékony működéséhez a magyarságnak kell megtanulnia „a román paraszt” anyanyelvét, mert utóbbiaknak kell egy generáció, míg eredményesen elsajátítják a magyar nyelvet.⁹⁴

Teleki miniszterelnök Bethlennek adott válaszában kifejtette, hogy már egyeztetett Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterrel: az 1940/1941-es ideiglenes év után kötelezővé teszik a román nyelvet. Attól tartottak, hogy esetleg ellenvélemény lesz ezzel kapcsolatban, de nagyon örült, hogy „az értekezlet ilyen álláspontot foglalt el, és *Bethlen István* grófnak ezt az indítványát aláhúzva egyszersmind megadja itt Erdély konczusát [egyértésű] ehhez az intézkedéshez”. A végleges tantervben, amely a középiskolák, szakiskolák és egyéb iskolák részére is beállítatik (sőt bizonyos mértékig a magyar elemi iskolák felső osztályaiban is), a román nyelv tanulása kötelezővé vált. „Ez az első pont: a másik nyelvet tudni. Úgyhogy én feltétlenül amellettt vagyok, hogy az egyetemen is tanuljanak románul azoknak a szakoknak a hallgatói, akiknek erre szüksége van” [jogászok, orvosok, közgazdászok, mérnökök]. *Teleki* ezt azzal magyarázta, hogy akik például a gazdasági életben helyezkednek el, azoknak szintén szükségük lesz arra, hogy a román nyelvet bírják.⁹⁵

Ravasz László szerint „az erdélyi értelmiség, az erdélyi művelt ember: három nyelvet⁹⁶ beszélő ember kell, hogy legyen. [...] Amelyik pillanatban ez általánossá válik, a magyar nyelv fölénye, helyzetéből kifolyólag biztosítva van. [...] Rögtön azt fogjuk tapasztalni, hogy mihelyt mi az illető fél nyelvén szóla-

93 Bethlen vallotta: a 22 év alatt felnőtt generációt (amely megtanult románul, jóllehet a vizsgákon el is bukott), ha nem fogja követni egy másik, amelynek alkalma van a román nyelvet megtanulni, Erdély megint abba a helyzetbe juthat, hogy lesz egy magába zárkózó magyarság. Olyan, amely a magyar kultúrát műveli, azonban semmi kapcsolattal nem bír a románsághoz, holott ezeket a kapcsolatokat fejleszteni és erősíteni kötelességük lenne.

94 E. ért. jkv. 37. f.

95 E. ért. jkv. 38–39. f.

96 Gondolt itt a magyar és a román mellett a német nyelvre.

*lunk meg, ő tisztán fog beszélni a mi nyelvünkön is velünk...*⁹⁷ A református püspök ehhez még hozzáfűzte, hogy „Erdély köztudatába belenyomjuk azt, hogy a közigazgatás az nem impérium, nem parancsolás, hanem szolgálat. [...] Erdély fogékony erre. Odaát [a trianoni részekén] most még nehéz volna ezt a köztudatba belenyomni.”⁹⁸ Jóllehet Ravasz Telekihez hasonlóan osztotta a „közigazgatás egyenlő szolgálat” koncepcióját, Erdélyben is inkább a magyarországi közigazgatási szellem terjedt el. Nem kevésbé annak a több ezer „ejtőernyősnek” csúfolt magyarországi tisztviselőnek köszönhetően, akik a későbbiekben elárasztották Erdély hivatalait.

Teleki egyetértett a püspökkel abban, hogy a német nyelv is igen fontos Erdélyben, de hozzátette, hogy ez egyébként is része az iskolarendszernek. A nyelvkérdést az elitképzés részeként is számításba vette. Ahogy mondta „az emberek hetven százalékát különböző szakokra [szakmákra] neveljük, mert a megmaradó 30 %, aki közép- és főiskolát végzett, elegendő arra, hogy a nemzet szintetikus munkáját elvégző elitként rendelkezésre álljon”.⁹⁹

Dr. Paál Árpád¹⁰⁰ kétélű dolognak nevezte a román nyelv kötelező tanításának elrendelését. Értette a felszólalók álláspontját és tisztelte nagylelkűségüket, azonban hangsúlyozta: „rosszindulatú tömegek is vannak és olyanok, akik közvéleményt csinálnak abból, hogy íme, a magyaroknak a visszakapott Erdélyt nem lehet másként megtartaniok, csak úgy, hogy ostentatíve [kérdedve] fejezik ki azt, hogy a román nyelvhez ragaszkodnak”. Ugyanakkor gyakorlati szempontból a magyar középosztálynak szerinte is tudnia kellett beszélni román vidéken a románokkal. Emellett a román nyelv megtanulását a magyarok számára igen nehéznek gondolta, s ezt fiziológiai folyamatokkal is magyarázta. Rámutatott arra is, hogy „az az eredmény, hogy itt a középosztály fiatalsága ma románul tud [...] abba a nagy áldozatba kerül, hogy tulajdonképpen csak nagyon kivételes képességű fiatal emberek tudták megtartani a magyar kultúra iránt való hajlandóságukat és elmélyedésüket”. Óva intett attól, hogy ez a hangulat terjedjen el a középosztály körében, mert ez

97E. ért. jkv. 48. f.

98E. ért. jkv. 49. f.

99E. ért. jkv. 51–52. f.

100 1919-ben önálló Székely Köztársaságot próbált létrehozni. [Ehhez lásd Bárdi Nándor: Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből. Magyar Kisebbség, új sorozat, 8. évf., 2003. 2–3. (28–29.), 115–119., ill. Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. Uo. 120–133.] 1923-ban a romániai Országos Magyar Párt egyik megalapítója, majd 1926-tól egészen 1931-ig a Román Parlament tagja volt az OMP színeiben. 1940 októbere és 1942 márciusa közt a magyar Országgyűlés tagja is volt az Erdélyi Párt (EP) színeiben. Az 1944. évi nagyváradi bombázáskor lelte halálát otthonában.

végzetes lehet a magyarság szempontjából.¹⁰¹ Némi kettősség fedezhető fel Paál nyilatkozataiban, hiszen elfogadja, hogy szükséges a román nyelv oktatása, ellenben fél annak a magyarokra ható következményeitől. Ergo: mint erdélyi magyar, a többségtől eltérően más (radikálisabb) álláspontot foglalt el a kérdésben. Mindazonáltal ő is kiállt amellett az érv mellett, hogy a magyar impériumot, fennhatóságot és fölényt a magyar közigazgatás nagylelkűségének, tisztességének, magas szellemének, a szegény embereken segíteni tudásának kell fenntartani. Végezetül a magyar nyelvű nemzeti hadseregnek mint a legnagyobb társadalmi nevelő erőnek a hatását és felelősségét hangsúlyozta, amely lehetőséget ad a magyar kulturális fölény elérésére. A nemzeti hadsereg – mondta – „*amely a magyar szellemet fejleszti, amelynek tekintélye, hatalma, fénye, ragyogása a falvakra, a román vidékre is kihat*”. Ellenben félt a román nyelvi követelésektől (például a hadseregben).¹⁰²

Teleki Pál a Szent István-i állameszme érvrendszerének megfelelően válaszolt Paál Árpád „tévedéseire”. A 22 évvel szemben az ezeréves tradíció az, hogy a magyarság egy Duna menti, többnyelvű országot vezet. Sajátságos történelmi feladat és a többnyelvűségnek a szükségét vonja maga után mint praktikumot. Trianon után teremthettünk volna magunknak egy kis Magyarországot,¹⁰³ de az évszázados küldetés és ezzel együtt a Duna-medencében lévő vezető szerep más feladatot rótt a magyarságra: „[...] *mindig annak kell több nyelvet tudnia, aki kormányoz, nem aki kormányoztatik*”. És hitte, hogy ez utóbbiaknak szintén kell tudniuk az összekapcsoló nyelvet. A két világháború közötti nyelvvizsgákon való tömeges bukásokat a kormányelnök a nemzeti ellenállás kategóriájába sorolta. A nyelv problémája „*nem is nagylelkűség kérdése, hiszen én nem adományt adok vele, hanem jobban tudom az államot vezetni, [...] annál inkább használ ennek az államnak, amely a mienk, ha ezt jobban vezethetjük*”. A Paál által felvetett kevert gondolkodást illetően a következőkben összegezte mondanivalóját. „[...] *ha kielemezzük műveltségünket, akkor látjuk, hogy az német is, olasz is, francia is, mindenféle egész Európából, nemcsak a magunké. Nemcsak magyar elemekből áll, hanem keleti, török elemekből is és elsősorban német és olasz elemekből*” [sic!]. „*Szabad, hogy a gondolkodás kevert legyen, csak zavaros ne legyen. Ez a keveredés tette Európát gazdaggá, a gondolkodást illetően is.*” – vágott oda Paálnak.¹⁰⁴ A tisztviselők ügyfélkezeléséhez hozzátette, hogy „*nemcsak parancsolóan, hanem elsősorban receptíve [befogadóan, fogékonyan] kell visel-*

101 E. ért. jkv. 54–55. f.

102 E. ért. jkv. 55–57. f.

103 Bethlen István kismagyar megoldásnak mondta.

104 E. ért. jkv. 57–59. f.

kednie. Minden kérdésben első a tisztánlátás". A funkcionárius nem tud megfelelően intézkedni, ha nem tud kérdezni, és nem érti, amit mondanak neki. Majd mintegy zárszóként kijelentette: „Az általános kötelezettség még korántsem jár általános tudással. [...] erre a kötelezésre szükség van. [...] Én azt hiszem, hogy ez hasznos lesz. [...] s ha már vannak embereink, akik nemzeti-ségi nyelveken tudnak, hasznos lesz ezt folytatnunk.”¹⁰⁵

A kérdésben felszólalók konszenzusra jutottak abban a tekintetben, hogy a román nyelv kötelező tanítását be kell vezetni a három nyelvű, magyar vezetésű Erdélyben, mert az szükséges a helyi (magyar) adminisztráció számára az ügyek vitelében. (Teleki Pál: „mindig annak kell több nyelvet tudnia, aki kormányoz, nem aki kormányoztatik”.) Ugyanakkor Paál Árpád – amellett, hogy ő is elismerte: a román vidékeken tudnia kell a magyaroknak a helyiek nyelvét beszélni – kételyeit fogalmazta meg a fiatal magyar generációk identitására esetlegesen ható idegen nyelvvvel (kevert gondolkodás) és a lehetséges jövőbeni román állásponttal (további román nyelvi követelések, például a hadseregben) kapcsolatban.

Az eredményekről röviden. A magyar kormány valamennyi nyelvi kisebbség számára visszaállította a Gömbös Gyula által az 11.000/1935. M. E. sz. rendelettel megszüntetett „A” iskolatípust, amelyben valamennyi tantárgyat az illető nemzetiség nyelvén kellett előadni. Ezzel visszatért az 1923. évi 110.478. sz. rendelet 3 iskolatípusához.¹⁰⁶ Csak azt a lehetőséget hagyta meg a tankötelesek szüleinek, hogy kérhessék a 11.000/1935. M. E. sz. rendeletben alkotott egységes iskolatípust, tehát lényegileg a vegyes tannyelvű „B” típus fenntartását. Bármelyik esetben azonban a magyar nyelv tanítására vonatkozó jogszabályok érintetlenül maradtak. *Észak-Erdélyben* már a visszatérés után biztosította a magyar kormányzat a nemzetiségek számára az „A” típusú iskolák működését. Hóman Bálint már idézett 1940. október 5-i rendeletének 7. §-a kimondta, hogy ahol a lakosság nem magyar nyelvű, ott a lakosság nyelvén, vegyes lakosságú községekben pedig a tankötelesek

105 E. ért. jkv. 59–60. f.

106 „A” típus: kisebbségi tanítási nyelvű, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgy. „B” típus: vegyes tanítási nyelvű, kisebbségi nyelvet, a természeti és gazdasági ismereteket, rajzot, kézimunkát az anyanyelven, a magyar nyelvet, földrajzot, történelmet és testgyakorlást magyar nyelven, számtant és éneket pedig mindkét nyelven tanították. Azon tantárgyakat, melyek tanítási nyelve az alsó osztályokban a nemzetiségi nyelv, a felsőbb osztályokban magyarul tanították és viszont. (Így a gyermek az egész ismeretanyagot kisebbségi nyelven és magyarul is megtanulta.) „C” típus: magyar tanítási nyelvű, a kisebbségi nyelv pedig kötelező tantárgy. A hittant mindegyik típusban anyanyelven tanították. (Somogyi: i. m. 55–56. Idézi Szlucska: i. m. 167.)

számához képest párhuzamos osztályokban vagy tagozatokban, illetve külön iskolákban magyar és nem magyar nyelven folyják a népiskolai oktatás.¹⁰⁷

Az erdélyi magyar középiskolák növendékeinek nagy megkönnyebbülést jelentett volna az is, ha nem kell tovább tanulniuk a román nyelvet. Ez azonban nem így történt. A 172.747/1940.V.ü.o. számú szolgálati utasítás az 1940/41 iskolai évre elrendelte a visszatért keleti és erdélyi részek magyar tannyelvű gimnáziumaiban a román nyelvű beszélgetés tanítását mint kötelező rendkívüli tantárgyat a gimnázium valamennyi osztályában, heti két órában.¹⁰⁸ Ettől függetlenül a felsőbb osztályokban a tanulók második modern nyelvként a román nyelvet is tanulhatták. Azokban az osztályokban, ahol a második modern nyelvként a román szerepelt, a román beszélgetés elmaradt.¹⁰⁹

Az intézkedésen az erdélyi magyar diákok is meglepődtek.¹¹⁰ A magyar kormányzat intézkedése az akkori jobbratulódó Európában teljesen páratlan volt, de még a mai európai jogállamok számára is példaértékű. A második világháború alatt Észak-Erdélyen kívül csupán három helyen vezették

107 Mikó Imre: Az új nemzetiségi iskolapolitika alapvetése. Láthatár, 8. évf., 1940. 341–343. Idézi Szlucska: i. m. 167–168.

108 Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 154.

109 A fenti szolgálati utasítás hatályát az 1941/42. tanévre az 55.054 /1941.V.ü.o. sz., az 1942/43. tanévre a 111.394 /1942.V.ü.o. sz., az 1943/44. iskolai évre pedig a 112.369 /1943.VIII.1.ü.o. sz. rendelet terjesztette ki. Az 58.701 /1941. VKM. sz. rendelet kimondta, hogy a polgári iskolákban a román, szlovák, rutén, szerb és horvát nyelveket heti két órában, a tankerületi királyi főigazgató által jóváhagyott tanterv szerint tanítani kell. (Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Minerva kiadása, Kolozsvár 1944, 472.) Gáspár Gyula szatmárnémeti tankerületi főigazgató 1941. szeptember 25-én fogalmazta meg a román nyelv tanításával kapcsolatos elgondolásait. Eszerint a román nyelv tanítása a középiskolák II. osztályától kezdve célszerű heti 2 órában. Három év alatt ezer szó elsajátítása szükséges, amelynél egyébként jóval kevesebbet használ a román köznépi beszéd. A felsőbb osztályokban heti 4 óra mellett további 3 ezer szó elsajátítása kívánatos, amelynek birtokában nem csak a gyakorlati élet minden igényének tud megfelelni a végzett diák, de az értékesebb román irodalmi műveket is olvashatja, és a megfelelő műfaji és irodalomtörténeti ismeretek segítségével azokat értékelni is tudja. MOL K 507 99. cs. 310/1941-1942. sz. A forrásokat idézi Szlucska: i. m. 226–227.

110 A meglepettség mellett olykor heves indulatokat váltott ki, hogy érvényben maradt a román nyelv kötelező tanulása. A kolozsvári tanfelügyelő rendeletére 1942 elején az addigi német nyelv helyett a román nyelvet tették kötelezővé. E miatt a magyar ifjúság zúgolódása volt észlelhető.

be a többségi nemzethez tartozók középiskoláiban a kisebbségi nyelv oktatását: a visszacsatolt Felvidéken, Kárpátalján és a Délvidéken.¹¹¹

*

Az értekezés következő átfogó kérdésköre a *szakoktatás*, és a hozzá kapcsolódó különböző iskolatípusok *témája* volt, amelyhez először a már idézett *Boga Alajos* szólt hozzá. „*A román oktatásügyi törvény módot adott a történeti egyházaknak arra, hogy szakiskolákat állíthassanak fel. Nagyon gyakran volt iskolai reform. A törvény szerint a földműves iskoláknak három kategóriáját különböztették meg.*” A felnőttek téli gazdasági tanfolyama – amelyről többnyire az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület gondoskodott –, illetve a két- vagy hároméves földműves tanfolyamok: nyári időben gyakorlat (földművelés), téli időben pedig elmélet. A másik kérdés, amit Boga felvetett, hogy mi lesz az egyházi szakoktatással. Felfogása szerint az állam illetékes a szakoktatásra – nem különben az ipari szakiskolák fenntartására, amelyek közül Brassóban katolikus és református is létezett –, és bár az 1940/41. átmeneti tanévben az egyházak szívesen vezetik tovább a megmaradt iskolákat, ellenben kérte a kormány anyagi segítségét. Hozzátette, hogy Magyarországon az ipari szakoktatás a községi közületek felelőssége. Összegezve a kérdést azt javasolta, hogy Erdélyben szakiskolákat vagy az állam állítson fel, vagy a községek. Utóbbi esetben nyújtson az állam megfelelő anyagi fedezetet, mert az erdélyi magyar községek elszegényedtek.¹¹²

Ezután *gróf Teleki Béla*¹¹³ szólalt fel a mezőgazdasági oktatás ügyében. Kinek a hatáskörébe tartozzon? A csonkaországban az alsófokú oktatás a

111 A Délvidékre vonatkozóan a 85.000 /1943.V.1.ü.o. sz. szolgálati utasítás rendelte el, hogy a magyar tannyelvű gimnáziumokban az alsó négy osztályban a szerb, horvát, bunjevác, vend vagy muraközi nyelvet heti 2 órában, nem kötelező díjtalan rendkívüli tantárgyként tanítani kell. A felső négy osztályban fiúgimnáziumban heti 3 órában, leánygimnáziumban V–VI. osztályban heti 3, VII–VIII. osztályban heti 2 órában. Több felvidéki gimnáziumban a szlovák nyelv a felső osztályokban mint kötelező modern nyelv szerepelt. Néhány Kárpátaljáéval határos felvidéki gimnáziumban választani lehetett a rutén és más modern nyelv között, a munkácsi gimnáziumban modern nyelvként kizárólag a rutént tanították. Egy budapesti gimnáziumban a szlovák, egy debreceni gimnáziumban a rutén fakultatív tantárgy volt. (Mikó Imre: i. m. 473. Idézi Szlucska: i. m. 228.)

112 A prelátus szólt még a jó hatásfokkal működő hitvallásos ipari tanoncotthonokról az egyházi tanárok és tanítók személyi kérdéséről, a határon túl maradt területek tanerő-biztosításáról, illetőleg az átmeneti magyar tantervről. E. ért. jkv. 21–24. f.

113 Politikus, az EMGE elnöke, majd 1941-től az akkor alakult Erdélyi Párt elnöke volt. Nagy része volt abban, hogy Kolozsvár megmenekült a háború pusztításaitól.

földművelésügyi, a középfokú és felsőfokú oktatás pedig a közoktatásügyi miniszter felügyelete, irányítása alá tartozik. A gróf azt javasolta, hogy az agrároktatás – mivel a praktikumon van a hangsúly – mindhárom fokon a földművelésügyi minisztériumhoz tartozzon, mert csak így lehet az oktatás eredményes. Ezenkívül Erdélyben véleménye szerint nem kell annyifajta iskolatípus, mint Magyarországon (5–6-féle). Három típust szeretett volna megvalósítani: minél több téli gazdasági iskolát – két- vagy hároméves tanfolyammal (viszonylag gyorsan) –, középfokú gazdasági iskolát (lassan, több lépésben), valamint végső fokozatként egy gazdasági akadémiát. Úgy gondolta, hogy a maradék típusok mellőzésével erőt takaríthatnak meg.¹¹⁴

Lukács Béla földművelésügyi államtitkár reflektált Teleki Béla felszólására, és öntött tiszta vizet a pohárba. Magyarországon az alsófokú oktatás többnyire a kultuszminiszter, a földműves iskolák, középfokú gazdasági iskolák, akadémiák, valamint a téli gazdasági iskolák és tanfolyamok viszont a földművelésügyi minisztérium alá tartozik. „Ami az erdélyi kérdéseket illeti, a földművelésügyi tárca az összes itt működött mezőgazdasági szakintézményeket átvette, és, az akadémiát kivéve, már meg is indította azok működését. Az akadémia átvétele a közeljövőben szintén meg fog történni; ezenkívül mint új intézményt Marosvásárhelyen háziasszonyképző iskolát szándékozik a földművelésügyi minisztérium felállítani, továbbá középfokú gazdasági iskolát Szászrégenben és számos téli tanfolyamot. A trianoni Magyarország területén 46 középfokú gazdasági iskola működik és több, mint 200 téli gazdasági tanfolyam. Ezt a szisztémát természetesen a visszacsatolt erdélyi részekben is, minden vonalon be kívánjuk vezetni, és a földművelésügyi miniszter úr Erdélyt is ugyanilyen arányban kívánja a mezőgazdasági szakoktatást áldásaiban részéssíteni.”¹¹⁵

A korszakban az erdélyi Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter jóvoltából téli gazdasági iskola nyílt meg Bánffyhunyadon, Gyergyószentmiklóson, Szászrégenben, Széken és Szilágysomlyón. Csíkszeredán gazdasági szakiskolát is létesítettek.¹¹⁶ Magyarországon 1942/43-ban 64 téli gazdasági iskola működött, 1937/38-ban még csak 15.¹¹⁷

Az 1869-ben az EGE kezdeményezésére létrejött és 1921-ben román tannyelvűvé vált Kolozsvári Gazdasági Akadémia a bécsi döntés után Temesvárra költözött. Helyét az újra megnyílt magyar tannyelvű intézet vette át. A Gazdasági Akadémia helyreállítási munkálatai annyira előrehaladtak,

¹¹⁴ E. ért. jkv. 24–25. f.

¹¹⁵ E. ért. jkv. 28–29. f.

¹¹⁶ Erdélyi Szemle, 29. évf., 1944. 1. sz. Idézi Szlucska: i. m. 253.

¹¹⁷ Somogyi: i. m. 70–327. Idézi Szlucska: uo.

hogy 1940. november elején megkezdhette működését.¹¹⁸ Az intézmény Teleki Mihály földművelésügyi miniszter jelenlétében nyílt meg.¹¹⁹ A nagy múltú gazdasági akadémia a legsúlyosabb helyzetben kezdte meg újra tevékenységét, hiszen nemcsak iskolai felszerelését, hanem egészen nagy értékű állományát, gazdasági felszerelését is elrabolták a visszavonuló román csapatok. A kár mintegy 330 000 pengőre rúgott. A magyar kormány ezért a bécsi döntés után 150 ezer pengő rendkívüli segílyt adott az intézménynek.¹²⁰ A helyben maradt Farkas Árpád, valamint a gazdasági építészet előadásaira meghívott Kós Károly és egy-két fiatal mellett a tanári kar döntő többségét az anyaországból áthelyezett szakemberek alkották.¹²¹ A Kolozsvári Gazdasági Akadémia eleinte hároméves tanulmányi idővel, majd 1942-től négyévesseel működött. Az 1942:XVI. tc.¹²² alapján kezdték meg az addigi gazdasági akadémiák négyéves főiskolákká való szervezését. Első lépésként a kolozsvári és a mosonmagyaróvári intézet kapta meg a főiskolai ran-

118 Ellenzék, 1940. október 24. Idézi Szlucska: i. m. 370.

119 Ellenzék, 1940. november 18. 2. Bíró [Szlucska Jánosnál tévesen Benkó] Gyula igazgató a megnyitón kifejtette, hogy Erdélyt elsősorban gazdasági téren kell talpra állítani. Az Akadémiának is feladata lesz Erdély gazdasági életének biztosítása és fellendítése. Gazdatanfolyamok, gyakorlati nevelés, téli tanfolyamok, különféle akciók és megmozdulások fogják jelezni a megindult munka mellett a jövő útját. Erdélyi Szemle, 25. évf., 1940. 9–10. Idézi Szlucska: uo.

120 Ellenzék, uo.

121 Az Ellenzék hivatkozott száma ennek éppen az ellenkezőjét állítja: „dr. vitéz Bíró Gyula, az Akadémia igazgatója [...] kiemelte, hogy vitéz Teleki Mihály gróf olyan tanárokat küldött vissza az újból magyarrá lett kolozsvári Gazdasági Akadémiára, akik, kevés kivétellel, mind Erdély szülöttei [kiemelés tőlem – Sz.A.]. Érdekes emellett, hogy báró altorjai Apor Péter háromszéki főispán 1940. december 2-i jelentése szerint fia, aki a Kolozsvári Gazdasági Akadémia hallgatója volt, azt tapasztalta, hogy a Gazdasági Akadémia fiatal tanárai nyilas irányzatú kijelentéseket tesznek előadásaikban, a nyilas hajlandóságú fiatalsággal szemben megkülönböztetett elbánást tanúsítanak. (MOL K 53 3. cs. 540. Idézi Szlucska: 370.) 1941. június 22-én a Földművelésügyi Minisztérium Kolozsvárt kirendeltséget létesített. A kirendeltség vezetője az erdélyi Balogh Vilmos lett, helyettes vezetője pedig Solty Ernő, aki 1942 őszétől a Mezőgazdasági Főiskolán „A földművelésügyi közigazgatás” előadója volt. [Erdélyi Szemle, 28. évf., 1943. 9. Idézi Szlucska: uo.] Az erdélyi kirendeltség egy év alatt 8 fözömesteri tanfolyamot rendezett, a falusi asszonyok háztartási képzését 5 vándortanfolyam szolgálta, míg 3 helyen gazdasszonyképző iskola működött. A kisgazdák részére 26 téli három hónapos tanfolyam végzett eredményes munkát. [Szatmári Katolikus Élet, 1. évf., 1942. július 12. Idézi Szlucska: 370–371.]

122 1942. évi XVI. törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről.

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8189> (2011. augusztus 3.)

got.¹²³ A diáklétszám évről évre gyarapodott. A kolozsvári intézet 107 végzett hallgatót bocsátott ki e periódusban.¹²⁴

Teleki Béla megnyugodhatott: „akkor egyelőre talán ne is méltóztassanak Erdélyt illetőleg a mezőgazdasági oktatás terén más iskolatípusokat felállítani [...] a mi céljaink tulajdonképpen máris elértettek. [...] Mi tehát a magunk részéről, amennyiben ezeknél az iskolatípusoknál maradunk, elintéztettnek is látjuk a kérdést”.¹²⁵

Ravasz László szót kért a különböző iskolatípusok témájában is. A kereskedelmi és ipari iskolákat kell szerinte előnyben részesíteni, valamint a népiskolák és népfőiskolák helyett (az egyház segítségével) a falusi szolgálat iskoláját kell létrehozni: tanfolyamokon kiképezni a falu jövő vezetőit, illetve gazdasági továbbképzéseket, többhetes kurzusokat tartani a falusiaknak – sárospataki példára.¹²⁶

*Báró Bánffy Dániel*¹²⁷ a szakoktatás ügyében szóba hozta, hogy mivel több, mint kétfélmillió katasztrális hold erdőterület is visszakerült Magyarországhoz, szükséges szakképzett erdőőri személyzet kinevelése. Ennek érdekében erdészeti középiskola felállítását javasolta.¹²⁸ A dombvidéki erdők körzetében lévő (Sopronban székelő) Erdőtiszti Főiskolát Erdélybe – ahol a dombvidéki mellett a havasvidéki erdők típusa is képviselve van – kívánta áthelyezni (Marosvásárhely környékére). A *miniszterelnök* szerint megoldható lett volna ezek felállítása – illetve áthelyezése –, és az akkor épülő nagybányai középfokú bányászati iskolát hozta fel példának, amelynek építését folytatták.¹²⁹ Ezeknek a terveknek a megvalósítására viszont az események kedvezőtlen alakulása miatt nem kerülhetett sor.

123 Szögi László (szerk.): Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1994, 57. Idézi Szlucska: i. m. 371.

124 Antal András: A kolozsvári Gazdasági Akadémia. In Faragó József – Incze Miklós – Katona Szabó István (szerk.): Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete–Bolyai Egyetemért Alapítvány Budapest, 1996, 142–151. Idézi Szlucska: uo.

125 E. ért. jkv. 29. f.

126 E. ért. jkv. 50. f. Sárospatakon és máshol különböző szervezetek népfőiskolának nevezett nevelőmunkát indítottak. MOL K 37 1. cs. i. dosszié.

127 Erdélyi politikus, behívott országgyűlési képviselő (1940–1944), földművelésügyi miniszter (1940. december 20. – 1944. március 22.) Életrajzát lásd még: Keleti Újság, 1940. december 31.

128 Ezzel Bánffy elődje, Teleki Mihály földművelésügyi miniszter is egyetértett: az erdélyi erdészsképző szakiskolát Görgényszentimrén nyitotta volna meg. Ellenzék, 1940. november 21., 3.

129 E. ért. jkv. 52–54. f.

Magyarországon a mezőgazdasági szakoktatás első kísérlete 1912-ben az orosházi intézet volt. Az 1938:XIII. tc. elrendelte, hogy 1939. szeptember 1-jéig az összes felső mezőgazdasági iskolát mezőgazdasági középiskolává kellett átszervezni. 1942/43-ban már 11 mezőgazdasági középiskola működött Magyarországon. Erdélyben 1941-ben Marosvásárhelyen közép-fokú mezőgazdasági tanintézet indult, 1942-ben Sepsiszentgyörgyön – Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter legfőbb felügyelete alatt – jött létre ilyen intézet.¹³⁰

Bálint József¹³¹ véleménye szerint „az iskolaügy nemcsak nemzeti, egyházi és politikai kérdés, hanem [...] szociális kérdés is, mégpedig gazdasági szempontból, ipari, szakmai szempontból és az életstandard szempontjából”. Gazdasági és szociális aspektusból a szegény magyar és székely gyerekek gazdasági, közép-, sőt felsőfokú iskolákban való neveltetéséről van szó. Arról, hogy a miniszteri székig tehetsége, szorgalma révén bizonyos kiválasztódással történjék a középosztály felnevelődése – ne csak összeköttetések révén. Életlehetőség és a szakmai oktatás szempontjából az egyházak hosszú munkája során egyes városokban ún. iparos otthonokat alapítottak pedagógiai céllal. A magyar, székely nép sorsához, fellendüléséhez hozzátartozik mind a mezőgazdasági, mind az ipari szakoktatás fejlesztése, „mert ma már jól tudjuk, hogy a Székelyföldön, sokszor még a legjobb gazdáknak is tíz lejes gondjaik vannak”. Követelte, hogy az állami és az egyházi tanerő mind a közép-, mind az elemi iskolai oktatásban egyforma elbánásban részesüljön. „Az a lutheránus vagy református tanító tehát, aki a maga iskolájában tanít, ne kapjon kisebb fizetést, mint az állami tanító kap a megfelelő fokozatokban.” Kérte, hogy a kormányzat tegye lehetővé, hogy a szociális kérdések az iskolaügyben is érvényre jussanak.¹³²

130 A vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélye alapján a gazdasági középiskolákban felnőttek számára külön osztályt (osztályokat) lehetett nyitni. A IV. év végén tett érettségi után a gazdasági és kertészeti akadémiákon, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mezőgazdasági és állatorvosi karának mezőgazdasági osztályán, továbbá közgazdasági karának közgazdasági és kereskedelmi osztályán, valamint gazdasági szaktanképző intézetében, a testnevelő főiskolán, a polgári iskolai tanárképző főiskolán, a gazdasági szaktanítóképzőben tanulhattak tovább a diákok. Somogyi: i. m. 194–207. Idézi Szlucska: i. m. 252–253.

131 1940-ben behívott országgyűlési képviselő, az Actio Catholica egyik vezetője.

132 E. ért. jkv. 39–40. f. A tanítókat is érintő szociális problémák a későbbiekben is felbukkantak. Jelesül „az erdélyi lelkészek és tanítók kepejárandóságának ügyében az Erdélyi Párt emlékirattal fordult a kormányzathoz. A beadványban ismertette az illetékes hivatalos tényezőkkel, hogy Erdélyben a gabonarendelet súlyosan érinti a lelkészek és a tanítók kepejárandóságának ügyét. [kiemelések az eredeti szövegben –

Teleki Pál erre a problémára is azonnal reagált. A kormány és a kultuszminisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy a visszatért részeken lehetőleg internátusi elhelyezést biztosítson az egyetemeken és majdan esetleg egyéb főiskolákon, valamint a középfokú oktatásban részesülők számára is.¹³³

Kolozsváron az Erdélyi Zsidó Árvagondozó tartott fenn tanoncotthont. Az erdélyi városokban működő tanoncotthonok befogadóképessége 944 tanoncra korlátozódott, holott az erdélyi tanoncok száma 1941-ben 12 272 volt. Szatmár városa az ipari és kereskedő tanoncotthon épületét, amit a románok örökáron eladtak a nagyváradi Kereskedelmi- és Iparkamarának, 1942-ben vásárolta vissza. A minisztérium a vásárláshoz hozzájárult, sőt a vételárat államkölcsön alakjában a város rendelkezésére bocsátotta.¹³⁴ A pénzügyminiszter hozzájárulásával 1944-ben 200 ezer pengőt lehetett beállítani a tanoncotthonok fenntartási költségeire. Ekkor Kolozsváron római katolikus, református, unitárius, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Besztercén, Nagyváradon, Désen, Szilágysomlyón és Szatmárnémetiben állami tanoncotthonok működtek.¹³⁵

A *miniszterelnök* tudtára adta a megjelenteknek, hogy az újból megnyitandó kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek az első tanévben

Sz.A.] Kérték tehát a kormányzatot, hogy olyan megoldást találjon a természetbeni járandóság fizetésével kapcsolatban, amely lehetővé teszi az eddigi rendszer érvényben tartását. A kérdés rendezésére gróf Teleki Béla, az EP országos elnöke személyesen is közbenjárt a közellátási miniszternél, aki ígéretet tett arra, hogy a szalmásgabonával, tehát keresztben és kévében adandó párbért (kepe) mindenkor természetben lehet kiszolgáltatni a lelkészeknek és a tanítóknak, akik azt mint saját termésüket csépeletetik és számolják el a cséplőbiztossal. Az EP közbenjárásának eredményeképpen megjelent a Budapesti Közlöny 1942. szept. 6-i 202-es számában a minisztérium 5210/1942. M. E. sz. rendelete, 1942. évi termésű gabonacséplése, számbavétele, őrlése, valamint az 1942., 1943. évi gabona és lisztforgalom szabályozásáról szóló 3600/1942. M. E. sz. rendelet kiegészítése tárgyában. A rendelet [1. §-ának (1) bekezdése] értelmében a visszacsatolt keleti és erdélyi területen a párbért (kepét) kenyérgabonajegy ellenében szalmás állapotban (keresztekben, kévékben) ki lehet szolgáltatni.” Kedvezően intézte el a közellátási minisztérium az erdélyi lelkészek és tanítók kepejárandóságának ügyét. (Újságcikk oldalszám nélkül. MOL K 28 85. cs. 143. t. 1942-D-24180 3.)

133 Hóman sajtónyilatkozata. Ellenzék, 1940. szeptember 18., 3. Ehhez lásd még Szlucska: i. m. 71.

134 Erdélyi Szemle, 27. évf., 1942. 5. sz.

135 Csörtán Márton: A tanoncnevelés kérdése társadalmunkban. Erdélyi Iskola, 10. évf., 1944. 142–145. A forrásokat idézi Szlucska: i. m. 252.

nagyjából 1200 hallgatója lesz.¹³⁶ Ebből 700-nak biztosított az internátusi elhelyezése.¹³⁷ Középiskolai fokon hasonló a helyzet, a szakiskolák terén (különösen a földművelési vonalon) is van internátusi elhelyezés, és amennyire lehetett, növelni szerették volna. A felekezeti és állami tanítók fizetésének azonosítása ügyében kijelentette: „*hogy ha az állam azt mondja, hogy nem akar túl sok állami iskolát létesíteni [...] általánosságban igyekszik fenn tartani a felekezeti iskolát [az egyházi nevelés nagyobb erkölcsi értékének okán, amit Vásárhelyi püspök mondott], akkor ennek konzekvenciáit anyagi téren le kell vonni*” – zárta rövidre mondandóját a kormányfő.¹³⁸

„*A székelység kérdése – tette hozzá Vásárhelyi püspök – nem oldható meg másképp, csak úgy, ha az elvándorlásra kényszerült székely községekben, ahol magában a székely népben csodálatos, de eddig kiaknázatlan tehetségek vannak a háziiparra és egyebekre, a gazdasági szakiskolák egész rendszerét létesíti a kormányzat úgy, hogy a létesített iskolák megfeleljenek a vidék szociális, gazdasági és társadalmi feltételeinek. Az egyik helyen faipari szakiskolák, a másik helyen szövészet, a harmadik helyen posztógyár [...] Egy ilyen gazdasági szakiskolai hálózattal meg tudjuk szakítani azt a folyamatot, hogy a székely népfélesleg cselédnek menjen Budapestre,¹³⁹ miután már nem mehet Bukarestbe.*”¹⁴⁰

A fentiek összegzéseként kiemelendő Vásárhelyi János püspök hozzájárulása, hogy a létesítendő iskolák megfeleljenek az (erdélyi) vidék szociá-

136 A tudományegyetem történetéhez lásd még Ablonczy: A visszatért Erdély... i. m. 154–156.

137 Teleki már a délutáni ülésen beharangozta, hogy a kultuszminiszter előterjesztette részére a kolozsvári egyetemre kinevezendő professzorokat: a tanárok száma 83 fő lesz, akik közül 11 Erdélyben élő, 36 erdélyi származású vagy onnan elkerült ember, összesen tehát 47 fő az erdélyiek száma (>56 %). (E. ért. jkv. 62. f. A kolozsvári egyetemre kinevezett tanárok névsorát lásd még: MOL K 28 90. cs. 149. t. 1941-O-15636.) A tudományegyetem ünnepélyes megnyitóját október 19-én tartották. (Hóman előterjesztéséhez lásd: A kormányzó kinevezte a kolozsvári egyetem tanárait. Ellenzék, 1940. október 21., 1.) A beiratkozások október 22-én, a tanév november 1-jén vette kezdetét. A kolozsvári tudományegyetem alkalmazottként átvett román nemzetiségű görögkeleti, illetve görög katolikus vallású személyeket, többnyire nem tanári (például: fényképész, altiszt, takarító, stb.) állásba. MOL K 28 81. cs. 132. t. 1941-O-22328.

138 E. ért. jkv. 40–41. f.

139 A bécsi döntés után ezrével mentek székely fiatalok Budapestre szerencsét próbálni cselédként vagy más alkalmazottként. Többségük egzisztenciális gondokkal küzdött, köztük sok székely leány az éjszakai életben próbálta megélhetését biztosítani. Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 165.

140 E. ért. jkv. 35. f.

lis, gazdasági és társadalmi feltételeinek. Ebben a kérdéskörben sem a vita volt a meghatározó tényező. A szót kérő résztvevők hasonló nézeteket vallottak, mint a hivatalos álláspontot képviselő oktatásügyi kormányzat (például Teleki Béla és Lukács Béla államtitkár a háromnyelvű Erdélyben bevezetendő mezőgazdasági iskolatípusokról).

*

A nagyváradi *Árvey Árpád*¹⁴¹ a visszatért erdélyi területeken található *kisdedovók ügyében* szólalt fel. Felhívta a miniszterelnök figyelmét arra, hogy a katonai közigazgatás részéről utalás történt arra, hogy amennyiben nem jelentkezik kellő számú növendék egyes óvodákba, ezeket be fogják zárni.¹⁴² A román uralom alatt főleg állami kézben, illetve kisebb részben a katolikus egyházi intézmények keretében – tehát magánkézben – voltak óvodák. Az állami kézben lévők a területelcsatolással magyar (állami) kézre jutottak. Kérte, hogy ezeket tartsák meg – még akkor is, ha nincs kellő létszámú növendék –, illetve létesítsenek napközi otthonokat.¹⁴³

Román adatok szerint a bécsi döntéssel 186 román és 17 magyar óvoda került Magyarországhoz. A *Magyar Kisebbség* című lugosi folyóirat adatai szerint ugyanakkor 1940-ben csak 12 magyar (7 római katolikus, 5 református) óvoda működött Észak-Erdélyben.¹⁴⁴ Az Észak-Erdély 51%-át kitevő magyarság tehát az óvodáknak csupán 6–8%-ával rendelkezett. 1940 után az óvodákban ismét megindult a magyar gyermekeknek a magyar kultúra szerinti nevelése. Ezt támasztják alá Szinyei Merse Jenő kultuszminiszternek az erdélyi tanítók között 1942. október 12-én tett kijelentései is: „*A magyar öntudatra való nevelést már a kisdedóvodában és a napközi otthonokban meg kell kezdeni.*”¹⁴⁵ Egy Makfalvára látogató vendég ilyennek látta a magyar óvoda életét: „*Az óvodában éppen valami székely fonójelenetet tanulgatnak. Alig tudnak mozogni a parányi emberkéek óriási bakancsukban, csizmájukban, de mégis mozognak, csetlenek-botlanak és mondják, éneklük a versiké-*

141 Először a romániai Országos Magyar Pártban vállalt szerepet, majd az Erdélyi Párt képviselője és sajtóügyekre szakosodott politikusa. Életéhez lásd Árvey Margit: *Árvey Árpád születésének centenáriuma*. Forrás: <http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/2002/2en-16.htm> (2010. július 27.)

142 Egy újabb példa arra, hogy a katonai közigazgatás általában nem látott tovább az orránál. Hisz az egykori román állami óvodák bezárásával a szórványmagyarság jövőjét megpecsételték.

143 E. ért. jkv. 47–48. f.

144 *Magyar Kisebbség*, 19. évf., 1940., 526–527. Idézi Szlucska: i. m. 258.

145 Szinyei Merse Jenő az erdélyi tanítók között. *Erdélyi Iskola*, 9. évf., 1943. 13–23. Idézi Szlucska: uo.

ket.¹⁴⁶ A bécsi döntés után a magyarlakta településeken az óvodák magyar tannyelvűekké váltak, így a román tannyelvű óvodák száma természetesen lecsökkent. 1944. július végi adatok szerint Észak-Erdélyben már csak 22 román óvoda működött.¹⁴⁷

*

Az iskolaügyhöz kapcsolódott az első nap délelőtti ülésének egy másik sarkalatos pontja, a *szórványkérdés*¹⁴⁸ – mint ahogyan azt már részben érintettük is. Az első hozzászóló *Teleki Béla* volt. „Egyetlen magyar gyerek se maradjon az elemi iskolákban magyar oktatás nélkül. [...] Már a háború előtt is úgy volt, hogy a magyar gyermekek a szórványokban nem magyar oktatásban részesültek.” – kezdte mondandóját.¹⁴⁹ Majd kijelentette, hogy „ezek a szórványok olyan helyeken vannak, ahol majdnem kivétel nélkül állami iskolák működnek a községekben. Ahol tehát már régebben is volt magyar tagozat és román tagozat, ott ez a kérdés megoldható”. Javasolta, hogy az oktatás ugyanazzal a tanerővel folyék továbbra is mindkét tagozaton, mint a román időkben, legfeljebb a magyar tagozaton hangsúlyosabban. Említést tett arról is, hogy a vegyes lakosságú területeken rengeteg román gyereket iratnak be szüleik a magyar iskolákba – teljesen önkéntesen –, így nem fog ez a tagozat sem tanerőkben szűkölködni. Ebben az esetben a leghatékonyabb megoldás, hiszen kevesebb a költségtöbblet, mégis eredményt érhetnek el.¹⁵⁰

A témához kapcsolódóan kívánta megosztani gondolatait *dr. Kovács Árpád*¹⁵¹ is. A miniszterelnök által felvetett *vándortanítói intézmény* a szór-

146 Incze Gábor: *A felszabadult Kelet*. Bethlen G. Irod. Ny., Budapest, 1941, 59. Idézi Szlucska: uo.

147 Besztercén három, Borgóprund, Felsőborgó, Oláhszentgyörgy, Nagysajó, Kissajó, Monorfalva, Naszód, Telcs (Beszterce-Naszód), Vasláb, Salamás (Csík), Gyalu (Kolozs), Görgényhodák (Maros-Torda), Nagysikárló, Szamosborhid (Szatmár), Alsószopor, Csábigorbó (Szilágy), Oláhlápos, Noszoly, Tőkés (Szolnok-Doboka) településeken egy-egy. Szlucska: i. m. 260. Az óvónők helyzetéhez és a nyári gyermekotthonokhoz lásd uo. 261–262.

148 Ehhez lásd Ellenzék, 1940. december 7., 9. és 1940. december 14., 7.

149 A miniszterelnök hozzátette, hogy a szórványmagyarok oktatásának kérdésében különböző megoldási javaslatok (vándortanítók alkalmazása, internátusok létrehozása, közeli települések esetén fuvarozás biztosítása a gyerekek részére) már bevezetésre kerültek a trianoni részekben, illetve próbálkozások történtek a helyzet megoldására.

150 E. ért. jkv. 24–26. f.

151 A romániai Országos Magyar Párt nagyváradi tagozati titkára és egyben főügyésze volt.

ványkérdés bizonyos nemzetnevelő technikai vonala, módszere. Kisebbségi sorsban nagy terhet jelentett volna az egyházak, felekezeti iskolák részére, de a megváltozott viszonyok között felmerülhet a bevezetése. Kovács ezt a következőképpen képzelte el: „*az olyan megyékben, ahol nagyon minimális a magyar szórvány, egy megyei vagy félmegyei [félmegyei] vándortanító legyen [...], ahol a szórvány erősebb, pl. egész Biharban, amely Erdélyhez csatoltatott, tízezren felüli szórványban élő magyar volt, lehet járási vándortanítói intézményt létesíteni*”, de nem szükségszerű a közigazgatási területhez alkalmazkodnia. Azt tanácsolta, hogy a közoktatási tárca költségvetésétől függően minden szórványhoz (vagy egy nagyobb területből álló szórványrészhez) a közelfekvő községekből vándortanítót alkalmazzanak.¹⁵²

Utolsóként *Ravasz püspök* szólalt fel. Aláhúzta, hogy a legfőbb cél az, hogy „*bármilyen szétszórtságban éljen is a magyar gyerek, meg kell tanulnia magyarul [...], ez következik a három nyelv tételéből és az nem baj, ha először egy másik nyelvet tanult meg jobban, majd megtanulja a magyart is*”.¹⁵³

A szórványkérdés tekintetében szintén elmondható, hogy a jelenlévő hozzászólók megegyeztek az észak-erdélyi magyarság érdekeinek megfelelően a követendő módzatokról. Ezek lényege: 1) „*Egyetlen magyar gyerek se maradjon az elemi iskolákban magyar oktatás nélkül.*” (Teleki Béla); 2) „*bármilyen szétszórtságban éljen is a magyar gyerek, meg kell tanulnia magyarul. Ez a sine qua non, ez következik a három nyelv tételéből és az nem baj, ha először egy másik nyelvet tanult meg jobban, majd megtanulja a magyart is.*” (Ravasz László püspök)

Az észak-erdélyi oktatásügy talán egyik legnagyobb feladata a szórványban élő magyar gyermekek oktatásának megszervezése volt.¹⁵⁴ Az 1935-ös egyházi statisztika szerint Erdélyben mintegy 30 ezer magyar tanköteles élt szórványban.¹⁵⁵ Szathmáry Lajos szerint 1935-ben 105 424 magyar nemzetiségű erdélyi lakos élt szórványban.¹⁵⁶ A regáti magyarokkal együtt a romá-

152 E. ért. jkv. 41–45. f.

153 E. ért. jkv. 50–51. f. A kétnyelvűség jelenségében azonban – szintén összekapcsolva a szórványproblémával – volt, aki veszedelmet látott. Ehhez lásd Szathmáry Lajos EMKE alelnök levelét Vásárhelyi László kolozsvári polgármesternek. Idézi Ablonczy: *A visszatért Erdély... I. m.* 169–170.

154 Pálffy Károly képviselő 1941. június 26-i felszólalásában javaslatot tett arra, hogy a Dél-Erdélyből menekült tanítókat küldjék a szórványokba. Erdély a magyar képviselőházban. Id. kiad. 90.

155 E. ért. jkv. 42–45. f.

156 47 309 római katolikus, 7893 evangélikus, 4700 unitárius, 45 522 református (37 423-an az erdélyi, 8099-en a királyhágómelléki egyházkerületben).

niai magyar szórványok száma elérte a 300 ezret.¹⁵⁷ A szórványkérdés felkarolása Erdélyben már 1934-ben megkezdődött.¹⁵⁸ Az 1940-ben visszatért területen a szatmári, bihari magyarság nyugati és a székelyföldi magyarság keleti tömbje között sok helyen román többségű falvakban, elszórtan élt a magyar lakosság. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kijelentette, hogy ott, ahol csak nemzetiségi iskola működik, külön osztályt, illetve iskolát fog felállítani a magyar gyermekek számára – amennyiben ezek száma a községben meghaladja a tíz főt. A nemzetiségi környezetben ennél kisebb számban élő magyar gyermekek számára pedig központi helyen népiszkolai internátusokat fog felállítani.¹⁵⁹

A felszabadulás utáni első tanévben azonban jóformán semmi sem történt a szórványok érdekében. Pálffy Károly erdélyi képviselő 1941. június 26-i beszédében kérte, hogy a kormányzat fordítson nagyobb gondot a szórványvidék magyarságának nevelésére.¹⁶⁰ Kozma Tibor árpástói református

157 Lásd még MOL K 28 83. cs. 134. t. 1944-B-17087: Kimutatás azokról a községekről, amelyekben a magyarság különös gondoskodásban részesítendő. Eszerint az 1941-es Magyarországon kb. 200 ezer magyar élt szórványban. Észak-Erdélyben az ő érdekeit az Erdélyi Külön Szolgálat (EKSz) végezte. Jól mutatja az alábbi intézkedés-sorozat is azt, hogy Budapest komolyan foglalkozott a szórványban élő magyarok sorsával. 1944 tavaszán a miniszterelnök azt kérte szakminisztereitől, hogy illetékes tényezőket nyomatékos utasítással lássák el arra vonatkozóan, hogy a zsidóság akkori – főként gazdasági – „megrendszabályozása” által nyújtott lehetőségek kihasználásába az ország nemzetiségek lakta vidékein élő szórványmagyarságot minden körülmények között kapcsolják be, s még a gyakorlati intézkedések megtétele előtt a miniszterelnökségi Szórványügyi Szolgálattal (SzSz) a teendőket tárgyalják meg. Ugyanitt egy 1944 augusztusi irat szerint az EKSz és az SzSz továbbra is fenntartandó, és a szórvány magyar erősítést „nem hangosan, nem kiabálva” továbbra is folytatni kell. 1944 októberében, az erdélyi kiűrés időszakában még a jövőre nézve fontos lépéseket tettek az ügyben. A Miniszterelnökség Szórványügyi Szolgálatának ügykörét kiterjesztették az egész ország területére, emellett az 1945. évre tervezett feladatokat is megtárgyalták (a kötelékükbe tartozó társadalmi szórvány szervek eddigi költségvetéséről, azok fedezetéről és munkájáról, valamint az esetleges jövőbeni személcsekről kértek tájékoztatást).

158 Ehhez lásd Szlucska: i. m. 71. Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... I. m. 161–162.

159 Teszi ezt azért, hogy a szülők az 1939-től működő és jól bevált komádi (Bihar megye anyaországi része) népiszkolához hasonlóan csekély természetbeni fizetés ellenében, rászorultság esetén pedig minden díj nélkül helyezhessék el gyermekeiket. A mezőgazdasági népesség nagyobb gyermekei, az V–VIII. osztályos tanulói persze csak a téli hónapokban maradnának az internátusban, hogy a tanulmányi idő befejezte után szüleiknek a segítségére legyenek. Magyar Kisebbség, 20. évf., 1941. 94–99.

160 Erdély a magyar képviselőházban. Id. kiad. 88.

lelkész a dési, nagysajói és széki egyházmegyék református papságának nevében Bárdossy László közbenjárását kérte az egyházi iskolák anyagi terhelésének könnyítése ügyében. Mint indokolta: a nemzetiségi területen működő egyházi iskolák fenntartása létfontosságú a magyar szórványok nevelésében.¹⁶¹

1941 nyarán történtek érdemi változások. A magyar anyanyelvű gyermekek iskoláztatásáról szóló 1941. július 24-i 25.360 /1941. VKM. sz. rendelet 1. §-a kimondta, hogy Magyarország területén lakó olyan magyar anyanyelvű iskolaköteles gyermeket, aki nem magyar anyanyelvű környezetben él, vagy magyar iskolai tagozatban vagy vándortanító útján, vagy magyar internátusban vagy egyébként magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve kell iskoláztatni.¹⁶² A rendelet 2. §-a szerint, ha a községben (városban) magyar tanítási nyelvű iskola működik, a községben (városban) lakó magyar anyanyelvű gyermeket iskolaköteles korának betöltéséig gondviselője csak ilyen iskolába járathatja.¹⁶³ Bárdossy László miniszterelnök dr. Szathmáry Lajos ügyészségi elnököt bízta meg az erdélyi magyar szórványok gondozásának megszervezésével és a gondozás egységes ellátásának biztosításával. A közoktatásügyi kérdésekben mellé dr. Daday Loránd, Szolnok-Doboka megye tanfelügyelője neveztetett ki.¹⁶⁴

A pénzügyi kormányzat 1941-ben 1 millió pengő póthitelt bocsátott rendelkezésre a szórványmagyarság magyar nyelvű iskoláztatása céljából. Magyarország egész területén 1942. január végéig 16 internátusban 780, családközel elhelyezve 902, 119 újonnan felállított magyar népiskolai osztályban 2168 ilyen szórványgyermek részesült oktatásban. 1942 szeptemberéig újabb 3060 gyermeket vettek gondozásba. Az összes nyilvántartott gyermek száma 1941-ben 6910 volt.¹⁶⁵ László Dezső erdélyi képviselő 1941. november 11-én a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalásánál kifejezte köszönetét, amiért „minden kisgyermek számára magyar iskolát állítanak fel a szórványban, és ahol az előírtnál kevesebb gyermek van, ott azok

161 Kozma Tibor árpástói református lelkész levele a miniszterelnöknek 1941. július 7. MOL K 28 85. cs. 141.t. 1942-D-18508.

162 A magyar iskolai tagozat felállításáról, vándortanító alkalmazásáról, internátusban vagy más magyar környezetben való elhelyezésről a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.

163 Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Id. kiad. 468–469., illetve Kisebbségi Kőrlevél, 5. évf., 1941. 380.

164 MOL K 507. 99. cs. 57635. sz. ér. 1941. szeptember 17.

165 A szórványok felkutatására országszerte folyt a munka, mert az első felvételnél számukat teljes pontossággal nem lehetett megállapítani. Kisebbségvédelem, 4. évf., 1941. 5–6. sz., 39.

részére szórvány internátusokat létesítenek".¹⁶⁶ 1942-ben a kormánynak már 9200 magyarországi szórványgyermekről volt tudomása, s közülük 8300-nak magyar oktatásáról már gondoskodtak.¹⁶⁷ Levéltári adatok szerint az 1942/43-as tanévben Észak-Erdélyben már csak 109 magyar gyermek nem tanult anyanyelvén, a tanköteles erdélyi magyar gyermekek 0,06%-a. Román uralom alatt Erdély északi felén ez a szám még 86 697 (63,7%) volt. Talán ezek a számadatok mutatják leginkább, hogy mit is jelentett az erdélyi magyarságnak az anyaországhoz való visszatérés. A bécsi döntés előtt sokan vesztették el így anyanyelvüket. 1943-ban 1 millió 200 ezer pengőt fordítottak a szórványban élő magyar gyermekek oktatására és ellátására,¹⁶⁸ az 1944-es költségvetés pedig 1 567 500 pengőt szánt az iskolától távol lakó tankötelesek oktatásának biztosítására.¹⁶⁹

A szórványban végzett munkát nemcsak a kultuszminisztérium karolta fel, hanem a helyi hatóságok is. Erről tanúskodik Bethlen Béla főispán visszaemlékezése, aki a Szolnok-Doboka megyei szórványmisszióról emlékezett meg.¹⁷⁰ A szórványok megmentésének egy másik hatékony módja volt a gyermekek anyaországi nyaraltatása, illetve taníttatása is.¹⁷¹

Az egyház- és oktatáspolitikai témák viszonylatában levonhatjuk következtetésünket: az értekezlet résztvevői felhozott érvekben kivétel nélkül az erdélyi (legfőképpen magyar, kisebb részben nemzetiségi) érdekeket tartották a megvalósítandó feladatok első számú elvének.

Gazdasági kérdések

A délutáni ülés Teleki Pál bevezetőjével kezdődött: üdvözölte a szászok megjelent képviselőit, majd kérte, hogy térjenek át a gazdasági kérdésekre, és újból figyelmeztette a résztvevőket, hogy az elvi jelentőségű, nagy kérdé-

166 Erdély a magyar képviselőházban. id. kiad. 89. 1942. április 8-án a minisztérium rendeletet adott ki valamennyi visszacsatolt területi állami népiskolai igazgatónak. A 106.279 /1942. V.2. ü.o. sz. rendelet szerint az igazgatóságnak meg kellett állapítani, hogy a községben volt-e kénytelen a magyar ajkú lakosság népoktatásban a magyar tanítási nyelvet nélkülözni. Bihari Népkövelés, 1942. június 4-5.

167 Láthatár, 10. évf., 1942. 145.

168 Magyar Törvénytár, 1942. 191.

169 Magyar Törvénytár, 1943-1945. 14.

170 Bethlen Béla: i. m. 121-122. A szórványügyhöz kapcsolódó forrásokat általában idézi Szlucska: i. m. 70-74.

171 Szlucska: i. m. 77.

sekre szorítkozzanak, és ne annyira az aktuális problémákra, példaként megemlítve a marosvásárhelyi és botfalvi cukorgyárak közötti cserét.¹⁷²

Gyulai Tibor kamaraignazgató felvetette, hogy azokat a kérdéscsoportokat tárgyalják meg, amelyek az anyaországban már meglévő intézkedésekre vonatkoznak, és amelyeknek az erdélyi részekre való kiterjedése már csak rövid idő kérdése.¹⁷³ Az első csoport a *munkaalkalmak problémája*, fontos a köz- és inségmunkák szervezése: ezeknél számolni lehet a munkanélküli, illetve az inséges állapotban lévő munkaképesekkel. „*Gondolni kell azon kívül a közgazdasági fontosságra és nem utolsó sorban a nyersanyag kérdésére is, amely ma a blokádirozott Európában az egyik legelső rangú kérdés. [...] Ha mindezeket a szempontokat figyelembe vesszük, akkor egészen természetszerűleg adódnak, mint kívánatos munkaalkalmak a vasútépítések, az útépítések, a vízszabályozások és más ezekhez hasonló munkák, amelyeknek nyersanyaga itt helyben rendelkezésre áll.*” A munkaalkalmak másik csoportja a magánmunkák végzése, például rossz állapotban lévő épületek tatarozása, karbantartása. Itt is kormányintézkedésre van szükség. „*A kormánynak szándékában van azokat a rendelkezéseket, amelyek az anyaországra és a Felvidékre már elrendeltettek, az itteni speciális viszonyoknak megfelelően kiterjeszteni. [...] A többi magánmunkánál általában a nyersanyag-kérdés dominál.*” A gazdasági útmutatóban megállapításra került, hogy a munkához szükséges nyersanyag megszerzéséhez a *gyárak részére* az anyaggazdasági bizottságok közvetlenül is rendelkezésre állnak; a *kisemberek részére* a kereskedelmi- és iparkamarák az összekötők a bizottságokkal.¹⁷⁴

„*A munkaalkalmak csoportját majdnem utoléri a hitel kérdése.*” Gyulai megemlékezett az anyaországban uralkodó állapotokról. A hitelszövetkezetek útján a kisemberek (kisgazdák, kisiparosok) részére kis keretekben mozgó hiteleket biztosítottak, de nagyobb szabású akciókat is tervezett a kormány, valamint az anyaországban meglévő intézkedéseknek Erdélyre vonatkozó kiterjesztése is tervben volt. Utóbbiak közül Erdélyben a legnagyobb aktualitással az ipari vállalatok átalakulásának kérdése bírt. Tulajdonképpen a pakura hiánya miatt a vállalatok java része súlyos helyzetben volt. A kormány ahhoz adott volna számukra hitelt, hogy „*átalakítsák termelésüket olyan nyersanyag felhasználására, amely [...] rendelkezésre áll.*” Az Ipari Munkaszerző Intézet (IMI) közepes méretű gyárak és kisvállalatok részére

172 E. ért. jkv. 62–63. f.

173 Uo. 63. f.

174 E. ért. jkv. 64–65. f.

kedvező feltételű hiteleket nyújtott (megfelelő fedezet mellett).¹⁷⁵ Az iparosok részére ún. termelési hiteleket az Iparosok Országos Központi Szövetsége, a kereskedők részére pedig árubeszerzési hiteleket a Nemzeti Hitelintézet biztosított. Az ún. fedezet nélküli kölcsön intézményét (100–150 pengőig) a kisiparosok, -kereskedők részére állították fel. (A hitelek 2/3-a minden perelés és erőszakosabb intézkedések nélkül visszafolyt.) Az ún. *önállósítási alap intézménye* (6-8 évre szóló 2000–5000–6000 pengőig terjedő kölcsönösszeg 2%-os kamat mellett) kereskedők, kisiparosok, földbérlet, orvosok, ügyvédek, mérnökök – szinte mindenki – számára elérhető volt.¹⁷⁶

A harmadik csoport *a közlekedési kérdésekre* vonatkozott: vasutak, országutak építése, javítása. (A vasutakkal később külön foglalkozunk.) Az általában igen rossz állapotban lévő országutak tekintetében tervezték a budapest–püspökladányi útvonalnak – Nagyváradon keresztül történő – meghosszabbítását Kolozsvár irányában, a Dés–Sepsiszentgyörgy útvonal átépítését (Bethlen, Királynémeti, Szászrégen, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy állomásokkal), illetve Marosvásárhely és Szászrégen, valamint Székelyudvarhely és Csíkszereda összeköttetését és kiterjesztését. Gyulai még egyszer nyomatékosította az értekezlet előtt, hogy a kormányzat ezekkel az intézkedésekkel a közlekedési viszonyok javítása mellett állandó munkaalkalmak teremtését is próbálta megoldani.¹⁷⁷

1942. június 2-án az iparügyi miniszter 24 millió pengős útépitési programra kért jóváhagyást a minisztertanácsban. További nyolc és fél milliót rendeltek egyéb útfelújítási munkákra, majd 1943 decemberében ehhez még hozzácsapott 3,2 milliót a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter. 1944 elején újabb 24 millió 280 ezer pengőt szavazott meg a minisztertanács, honvédelmi érdekekre hivatkozva. Az összességében hatvanmillió program azonban csak néhány útszakaszra vonatkozott, ezért jó okunk van feltételezni, hogy ennél lényegesen többet emésztett fel az úthálózat felújítá-

175 „Az I.M.I ez ideig 38 253 000 pengőt folyósított az erdélyi gyár és nagyipari vállalatok részére. A kisipari élet fellendítését a kormány az ún. fedezet nélküli kisipari hitelfolyósítás útján iparkodott előmozdítani.” Oberding József György: Erdély gazdasági élete. Kárpátmedence 1943. szeptember., 522. Idézi Oláh Sándor: Kedvezmények és konfliktusok kora. Gazdasági változások Csík vármegyében 1940–1944 között. In uó: Kivizsgálás. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2008, 114.

176 E. ért. jkv. 65–67. f.

177 E. ért. jkv. 67–68. f.

sa. Példának okáért elkészült a 37 kilométer hosszú új útszakasz Berettyóújfalun és Nagyvárad között.¹⁷⁸

A *szociális gondoskodás témakörébe*¹⁷⁹ tartozik az önálló kisemberekről, illetve a munkavállalókról való rendelkezés. A kisiparosok messzemenő *adókedvezményt* kaptak: nem az 1939. évi jövedelem alapján állapították meg adójukat, hanem más ismérvek szerint. Ehhez még hozzájöttek lényeges kedvezmények, amiket a község lélekszámahoz, „*intelligenciális és jóléti viszonyaihoz*” képest alakítottak (például minél kisebb az egzisztencia, annál nagyobb a kedvezmény). Továbbá, ha a kisiparosok nagycsaládosok voltak vagy betöltötték a 60. életévüket, még nagyobb kedvezményhez juthattak. Ugyancsak a kisiparosokat érintő szociális intézkedés volt az ún. *gépsegéd intézménye*: az iparügyi minisztérium indokolt esetekben használatra adott át olyan gépeket, amelyeket nem tudtak volna megvenni (például a cipész tűzdelő gépe vagy az asztalos részére a gyalupad).¹⁸⁰

A munkavállalókért hozott *régebbi szociális intézkedéseket* az újonnan visszatért területeken is bevezették: intézményes munkásbiztosítás (baleseti, öregségi és rokkantsági biztosítás), amelyet a munkásokra nézve az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI), viszont a kereskedelmi és pénzügyintézet alkalmazzák esetén a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI) intézett. Továbbá *újabb egészségügyi rendszabályokat* hoztak, amelyek a munkaadókra róttak nagy terheket. Ezek a következők: a maximális munkaidő megállapítása (ipari munkavállalók heti 48 óra, kereskedelmi munkavállalók 44 óra); a túlórák esetén általában 25%-os jövedelem-kiegészítés; a maximális munkaidőhöz kapcsolódó legkisebb munkabér intézménye, ami minimalizálta a kifizethető munkabéreket. A legkisebb kifizethető munkabéreket úgynevezett paritásos bizottságok állapították meg. Ezek tagsága hármas rétegződésű volt: munkaadók, munkavállalók egyenlő arányban, illetőleg a fogyasztókat képviselő ún. érdektelenek. További szociális intézkedés volt a Magyarországon 1938 óta érvényben lévő évi hat nap *fizetett szabadság*, mely a munkaidő szaporodásával nőtt, azonkívül a *család-pénztár* rendszere: minden munkásért a munkaadó a szakmájára nézve kü-

178 A 4-es út e szakasza 6 millió pengőbe került 1942. októberi átadásáig. Mint azt Varga József miniszter is elmondta megnyitójában, az út célja elsősorban az volt, hogy az anyaországot összekösse Kolozsvárral és Sepsiszentgyörggyel. Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 180–181.

179 Az 1940–1944 közötti erdélyi szociális élethez és intézkedésekhez lásd az Erdélyi Magyar Adatbank oldalán lévő cikkeket (IX. Erdélyi magyar társadalom, szociálpolitika): <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=66&k=5> (2011. augusztus 15.)

180 E. ért. jkv. 68–69. f.

lön felállított családpénztárba befizetett évi 48 pengőt, amelyből a családos munkások gyermekeik számának megfelelő visszatérítést kaptak.¹⁸¹

Teleki hosszan reflektált a fenti előadásra. A műutak tekintetében az *út-hálózat* szerinte csupán javítást igényelt.¹⁸² A *nyersanyag* témájában aláhúzta: „Erdélynek és a keleti részeknek nemcsak a kisebb, de jelentékenyen szegényebb része tért vissza, úgyhogy itt már csak a munkaviszonyok megsegítése céljából és a népességnek az országon belül tartása céljából, de a területi jövedelmezővé tétele céljából országos szempontból is szükséges, hogy a geológiai kutatásoknak minél hamarabb komolyan nekilássunk.” Ehhez nagy reményeket fűzött. Romániának volt szene és megfelelő mennyiségű nyersolaja, amire az észak-erdélyi országrész az új határ miatt nem számíthatott, ezért a miniszterelnök – a *fűtőanyag* kényszerű átállítása miatt – földgáz- és kőolajlelőhelyek (esetleg szén) felkutatását tanácsolta, mind Magyarországon, mind Erdélyben.¹⁸³

A *piac kérdése* összefügg a közlekedési kérdésekkel – mondta *Teleki*. „Az új határok mindenütt piacokat vágnak el a maguk ellátó területétől vagy ellátó területeket a maguk piacaitól.” Példaként a Székelyföld és Segesvár, illetve a Székelyföld és Brassó kapcsolatát hozta fel. A miniszterelnök úgy gondolta, hogy államközi megállapodásokkal is lehet segíteni a problémákon, de úgy kell megoldani ezeket, hogy ne legyünk tökéletesen csak ezekre az államközi cserékre ráutalva, „hanem a piacok kérdését belföldileg, mondjuk autochton [helyben] vagy legalábbis nagyobb százalékban autochton módon oldjuk meg.”¹⁸⁴

A *hitel kérdését* a kormányfő itt annyival intézte el, hogy az más és más a gyáripar, a földművelés és a kisipar terén.¹⁸⁵ Annál inkább többet beszélt a *romániai földreform revíziójának ügyéről*,¹⁸⁶ amely igen nagy horderejű probléma volt. Bizonyítja ezt az is, hogy a másnap délelőtti ülés végig erről szólt. Erről a következő alfejezetben értekezünk.

*

181 E. ért. jkv. 69–70. f.

182 Uo. 72. f.

183 Az anyaország a lispei olajkutaknak köszönhetően önellátó volt, később pedig a Marosvásárhely vidékén megkezdett földgázkutatás következtében fűrólyukak létesítését szerette volna elérni. (E. ért. jkv. 72–74. f.) Itt említette meg, hogy az EGT aznap ülésén tárgyalták a pakura-ellátás kérdését.

184 E. ért. jkv. 74. f.

185 A hitelügyről az EGT értekezletén szintén tárgyaltak.

186 Uo.

A Gyulai – és részben Teleki – által a gyűlés elé felvázolt kérdések közül a *hitelkérdésről* tárgyaltak elsőként.

Kovács Árpád a termelési, konstruktív hitelnyújtás lehetőségéről és ezzel együtt a magántőke hitelbiztosításáról beszélt, mely utóbbi művelettel az (erdélyi) magántőke beruházási kedvét kívánta elősegíteni. Volt hitelnyújtás a „létező erdélyi vállalatok részére is, azonban nem kölcsönnyújtás formájában, hanem a részvénypakettek megvásárlásával, amihez hozzákötik a szindikátusi szerződést, tehát Erdély húsz év alatt nagy nehezen önállósághoz szokott ipara a részvényvásárlások által ismét elveszti önállóságát” – osztotta meg aggályait a résztvevőkkel. Kovács a kisvállalkozások létesítését szorgalmazta, amelyek egy gazdasági kamarai szervezet keretén belül mellérendeltségi viszonyban védve lettek volna egy gazdasági válság idején.¹⁸⁷

Gyulai Tibor Kovács Árpád felszólalására a hitel kérdésében válaszolt, megismételte a bevezető tanulmányában elhangzottakat, majd hozzátette, hogy az erdélyi iparfejlesztés tekintetében: „Magyarország egész ipari, termelési skálájába bele kell hangolni az erdélyi ipart és annak lehetőségeit.” Gyulai szerint – tolmácsolva a miniszterelnök véleményét – „a tőke oldaláról” nézve is támogatni kellett a kisvállalatokat és a középgyárat, mert utóbbiak „az a szerencsés típus, amely a nagytőke előnyeinek hátrányai nélkül egyesíti a kisvállalatok előnyeivel, ugyancsak kiküszöbölve annak hátrányait”. És mert „a mi tőkeszegénységünk mellett a nagyobb tőke konglomerációk [összevonások], ha létre is hozhatók, rendesen soha sem szülnek olyan egészséges alakulatokat, mint az egészséges középgyárak”.¹⁸⁸

Teleki meg kívánta nyugtatni Kovácsot és egész hallgatóságát afelől, hogy Erdély nem eladó, és hogy minden gazdasági segítséget meg fog adni az ország résznek. „Én minden vonatkozásban, tehát úgy gazdasági, mint társadalmi és mondjuk egyesületi vonatkozásban is elejétől kezdve arra törekedtem, hogy a visszatért ország részek hatályát egyelőre egy barrier-nek [sorompónak, védőfalnak] tekintsem, amelyen át ne tóduljanak csőstől odaátról [a trianoni részekről] az érdeklődők egy pillanatnyilag labilis állapotban lévő gazdasági és társadalmi életnek a meghódítására. [...] ez hermetikusan nem sikerülhet, de [...] ami ennek a törekvésemnek ellene szól, szívesen alkalmazom az ellenszereket, csak információkat kapjak...”¹⁸⁹

A miniszterelnök fenti nyilatkozata is megerősíti hát azt az állításunkat, hogy az erdélyi érdekek védelmében latba vetette teljes hatalmi befolyását. Külön kérdés az, hogy Teleki mennyire tudott ennek érvényt szerezni a fő-

187 Uo. 78–81. f.

188 Uo. 85–87. f.

189 Uo. 83. f.

városi, anyaországi gazdasági hivatalok sűrűjében. Hiszen emellett az is megjegyzendő, hogy ezen a megbeszélésen – a Gyulai Tibor által előadottak alapján – a budapesti gazdasági érvek kerültek fölénybe a helyi érdekekkel szemben, s e tekintetben az egységesítő, Erdélyt az anyaország gazdasági vérkeringésébe „beolvasztani”, bekapcsolni kívánó szándékok kerekedtek felül. Csak egy példát említenénk az előzőekben a középpontban lévő hitelüggyel összefüggésben: a hitelező fél természetesen nem lehetett más Erdély esetében, mint maga az anyaország. Így nyilvánvaló az, hogy az erdélyi gazdaság talpra állításához szükséges tőkét elsősorban az összmagyar érdekeknek megfelelő szektorokba pumpálták. Ez természetesen nem jelentette a helyi érdekek teljes mellőzését.

A termelés fellendítéséhez szükséges tőkeellátás szempontjából a „*kérések legfontosabbika azonban a legyöngült pénzügyintézetek olyan arányú újjáépítése, hogy ismét teljes erővel a termelés szolgálatába állhassanak*”.¹⁹⁰ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is összegyűjtötte a visszacsatolt területek „*érdekképviselőiteinek kívánságát, amit az alábbiakban foglalunk össze: a visszatért területeken sürgősen meg kell szervezni a fedezet nélküli kisipari és kereskedelmi hitelforgalmat. Ennek lebonyolítását az anyaországban bevált rendszerrel egyezően a kereskedelmi és iparkamarákra kellene bízni. A kisiparosoknak juttatandó kölcsönökön kívül az iparosokat foglalkoztató rétegeket is abba a helyzetbe kellene hozni, hogy az iparosokat megrendelésekkel láthassák el. Ebben a vonatkozásban az építőipar foglalkoztatásának biztosítása volna a legalkalmasabb eszköz. Ennek a célnak szolgálatába volna állítandó a törlesztéses házépítési és tatarozási kölcsönöknek Erdélyben való mielőbbi meghonosítása, továbbá mint Felyvidéken az átalakítási és tatarozási adókedvezményeket a visszakerült Erdélyre is sürgősen ki kell terjeszteni*”.¹⁹¹

A visszacsatolt területeken jelentkező hiteligények minél gyorsabb és akadálytalanabb kielégítésére a Magyar Nemzeti Bank megkülönböztetett hitelpolitikát alkalmazott az erdélyi pénzügyintézetekkel szemben. Ez azt jelentette, hogy „*míg egyes pénzügyintézetek különben saját tőkéiknek csak 50 százalékáig részesülhetnek a Nemzeti Bank visszleszámitolási hitelében, Erdélyben annak 100 százalékáig részesülnek*”.¹⁹² A magánkereskedelem hitelszükségletének ellátására 1941 őszén a Magyar Általános Hitelbank, a Székesfővá-

190 MOL Z 12 32. cs. 111. t. Az erdélyi csoport helyzetjelentései. 40. sz. jkv. 1940. november 5. Idézi Oláh: Kedvezmények és konfliktusok kora... Id. kiad. 31.

191 Uo. 35 sz. jkv. 1940. október 28. Lásd uo. 31–32.

192 Oberding József György: Erdély gazdasági élete. Erdély gazdasági életéről, különös tekintettel az 1920–1943 közötti időszakra vonatkozóan. Kárpátmedence. 3. évf., 1943. 9. sz., 518–523.; 523. Idézi Oláh: Modernizációs törekvések... Id. kiad. 144.

rosi Községi Takarékpénztár és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvételével, 20 milliós hitelkeret felállításával hozták létre a Pénzintézeti Központot.¹⁹³ Ugyanebben az esztendőben a kormány a keleti és erdélyi ország-részek visszacsatolása kapcsán felmerült kiadások, valamint „általában a visszacsatolt területek gazdasági újjáépítésével kapcsolatos költségek fedezésére 500 millió pengő államkölcsönt vett fel:¹⁹⁴ az új Erdélyi Államkölcsön keretében a pénzügyminiszter úr 100 millió pengő névértékű kötvény jegyzését a gyáripari vállalatok jegyzései révén kívánja biztosítani és pedig a kölcsön jegyzésének az összes számba jövő gyáripari vállalatokra történő arányos elosztása révén. Az új államkölcsönből a gyáriparra eső 100 millió pengős tranche 98%-os árfolyamon kerül kibocsátásra s tíz év alatt fizetendő vissza 4,5%-os kamatozás mellett, tehát a kötvények hozadéka kereken 4,6%. A 4%-os kötvények kibocsátásának kelte 1941. november 1.”¹⁹⁵

A kormányzati beruházások, építkezések (utak, vasutak, középületek) a munkaerő alkalmazásának, kereseti lehetőségeinek a korábbi viszonyokhoz képest, a négy év alatt – a hadigazdálkodás és a rossz mezőgazdasági évek ellenére – kedvező lehetőségeket jelentettek. A kormányzat a kisiparosokat folyamatosan olcsó, olykor fedezet nélküli hitelekkel támogatta.¹⁹⁶

1944-ben a „kisipar hitelellátása kérdésében a kormány a bankszerű fedezettel nem bíró iparosok részére folyósítható kölcsönösszeg felső határát a változott viszonyok figyelembevételével, 500 pengőről 1.000 pengőre, illetve kivételes esetekben 1.500 pengőre emelte fel. A fedezetnélküli kisipari hitel igen eredményesen bevált a gyakorlatban: ezekből a hitelfolyósításokból sok száz iparos találta meg boldogulását és a hitelezésekből veszteség alig származott.”¹⁹⁷

*

A hitelügyletkezhez szorosan kapcsolódó *konverziós probléma* kapcsán *Hinleder-Fels Ákos*¹⁹⁸ először is arra emlékeztetett, hogy a Székelyföld és Erdély nagy részében (a visszacsatolt területeken) ún. konverziós¹⁹⁹ állapot

193 Csíki Lapok, 1941. november 23. Idézi Oláh: uo.

194 Oláh: uo.

195 MOL Z 58 213 cs. 952. t. Idézi Oláh: Kedvezmények és konfliktusok kora... Id. kiad. 110–111.

196 Oláh: Kedvezmények és konfliktusok kora... Id. kiad. 114.

197 Az EGT 1944. március 1-jei ülését idézi Oláh: uo. 115.

198 Székelyudvarhelyi ügyvéd, behívott országgyűlési képviselő, a Hargita című lap főszerkesztője.

199 Konverzió (átváltás): [itt] a román állam által kibocsátott kötvények (hitelek) kicserélése alacsonyabb kamatozásúakra.

volt, „ami elidegenítési és terhelési tilalmat, vagy legalább is terhelési korlátozást jelent”, ezért az elkövetkezendő időkben még több segítséget kért Erdélynek, mivel a székelyföldi és erdélyi kisipar visszafejlődött a román impérium időszakában. „Az [erdélyi] iparnak és a kisiparnak megfelelő gépekkel ellátása mellett” azt szerette volna, hogy a kisiparosokhoz „szaktanárokat és tanítókat küldjön ki a kormány.”²⁰⁰

Dr. Patzkó Elemér²⁰¹ szerint „a konverziós törvény az egész [erdélyi] gazdasági életet bizonyos mértékig megrendítette és átalakította”. Szerinte fontos – a földbirtokreform ügyéhez hasonlóan – a statisztikai előkészítés, mely során (érdekeltté téve a bankokat) egy bizottság összeírná az agrárkonverziós és a városi konverziós adósok számát. Utóbbiak „ügye legnagyobb részben rendeződött és az agrárkonverziósok tartozása is rendezést nyert a hitelszövetkezeteknél jelentékeny részben” – nyugtatott meg Patzkó.²⁰²

Dr. Tusa Gábor²⁰³ hozzátette, hogy az „agrárkonverziós ügy teljesen lezárt és likvidált ügy az erdélyi problémáknak a jövőt illető rendezése tekintetében.” Három konverziós törvény volt Romániában. Az agrárkonverzió alá eső összes adósságok 50%-a töröltetett, a megmaradó részre pedig 18 éves amortizációs törlesztést engedélyeztek, amiből még 12 év volt ekkor hátra. Tusa szerint az ügy le volt zárva és hozzányúltnia az államnak nem lehetett érdeke. A kérdés csak az volt, hogy az adósok ki tudják-e fizetni a még hátralévő részleteiket. Befejezésül azzal egészítette még ki, hogy tulajdonképpen az ügy „jól van elrendezve, hiszen ez a magyarság szempontjából is azt jelentette, hogy tehermentesítette a mezőgazdákat [...] a nagy kamatok [...] a nagy adósságok alól [...] A bankok tehát elszámolták a tényleges helyzetet és jogilag rendezték azt, amit a gazdasági élet alakulása úgy is magával hozott volna.”²⁰⁴

Dr. Bölöni Zoltán²⁰⁵ felszólalásában rámutatott arra, hogy a „hitel megkötöttségét s az egyes tulajdonosok tönkrementetését a [konverziós] törvény kétféleképpen idézte elő.” Egyrészt, ha valaki igénybe vette a konverzió ked-

200 E. ért. jkv. 87–88. f.

201 Nagyváradról behívott országgyűlési képviselő.

202 E. ért. jkv. 99. f.

203 1940-ben Kolozsvárról behívott képviselő, akit az Ellenzék az 1942. október 20-i számának 3. oldalán közölt életrajzban Erdély legkiválóbb és legképzettebb jogászának nevezett. Az Erdélyi Párt egyik közjogásza.

204 E. ért. jkv. 100–101. f.

205 Bölöni (Bölöny) előbb a Függetlenségi és 48-as Párt, valamint az 1917–18-ban igen aktív, gróf Bethlen István és Apáthy István vezette Erdélyi Szövetség Szilágy megyei elnöke, vezetőtanácsi tagja; a két világháború között az OMP vezetőségének tagja; majd 1940-ben Zilahról behívott képviselő.

vezményét, a telekkönyvbe bevették az aszanálási kérést. Vagyis addig, amíg ki nem törölték azt a telekkönyvből, a gazda újabb hitelt nem kapott. Másrészt pedig a körjegyzőknél az ún. speciális lajstromon be kellett jelenteniük a hitelfelvételt a kezeseknek is, akik voltaképpen nem voltak adósok. Ezek után Bölöni kérte, hogy az erdélyi hitelélet felelevenítése érdekében szükség volna annak kimondására, hogy a telekkönyvekben eszközölt aszanálási feljegyzések vagy érvénytelenek, vagy törvényes intézkedéssel eltörölendők, ugyanígy hatálytalanítani a körjegyzőknél a speciális lajstromok érvényességét.²⁰⁶

Patzkó Elemér szerint *„a konverziós feljegyzések törlése nem célszerű és a hitelezők hátrányára szolgálna, de hátrányos volna magukra az adósokra nézve is”*, hiszen azért írták ezen feljegyzést, hogy új megterhelést ne írhasanak elő nekik. Úgy gondolta, a megoldás az lehetne, hogy akinek ingatlanán konverziós feljegyzés van és törölni akarja, ott a feljegyzés törölhető, de akkor hitelezőinek módot kell nyújtania arra, hogy követelésüket másként biztosítsák. Egyébként *„a probléma megoldható akként is, hogy a konverziós feljegyzés a tartozás fennállását illetően fenntartassék [vagyis az eladási tilalom fenntartandó], ellenben a megterhelési tilalom töröltessék”*. Ugyanis Patzkó elmondása szerint a gyakorlatban kijátszották a rendszert, például a bankok antedatáltatták a hitelkérővel a váltót, így igen nagy számú hitelt nyújtottak. Ezzel szemben *Hinleder-Fels* azt állította, hogy csupán az eladási tilalom fenntartása nem lehetséges, *„mert a terhelési tilalom az eladási tilalmat is magában foglalja.”* Egyetértett a *miniszterelnökkel* abban, hogy először *„tisztában kell lennünk azzal, hogy mi a probléma, fel kell állítanunk annak mibenlétét”*, ezért kérte az akkori erdélyi konverziós állapot felmérését, *„összegszerűség és jogszerűség szempontjából”*.²⁰⁷

A *miniszterelnök* lezárva a vitát – és egyben az első napi értekezletet – ismételten figyelmeztetett, hogy a részletkérdések megvitatása nem erre az ülésre vonatkozik, de a földbirtokreform bizottsághoz hasonló testület felállítását (Patzkó javaslata) a konverziós problémánál nem tartotta szükségesnek.²⁰⁸

Amint láttuk, a konverzió kérdésében megosztottak voltak a szakértői vélemények, a vitát itt az értekezleten nem sikerült lezárni. Az alábbi néhány pontban összegezzük a fentieket. 1) Először is megosztottak a vélemények a felől, hogy a konverziós kérdés lezártnak tekinthető (Tusa Gábor); részben rendeződött probléma (Patzkó Elemér); avagy – ahogyan Kovács

206 E. ért. jkv. 101–102. f.

207 Uo. 103. f.

208 Uo. 103–104. f.

Árpád a második napon hozzátette – az nem is annyira súlyos, mint amilyenek feltűntették, s hogy „*hasonuljon át az egész gazdasági aszanálás a magyar gazdavédelemhez*”.²⁰⁹ 2) Volt, aki az erdélyi hitelélet felelevenítésére még több segítséget kért (Hinleder-Fels Ákos), s volt, aki *ennek érdekében* érvényteleníttette volna a telekkönyvi bejegyzéseket, vagy egy törvénnyel egyszerűen eltörölte volna azokat – hasonlóan a körjegyzőknél lévő speciális lajstromokhoz (Bölöni Zoltán). 3) Míg más ezt helytelenítette, mondván, hogy *ez mind a hitelezők, mind az adósok hátrányára válna*. Ehelyett a konverziós feljegyzést megtartotta volna, s a terhelési tilalmat törölte volna el (Patzkó Elemér) – mert ez utóbbit a hitelesek eddig is kijátszották a bankok segítségével –, azonban 4) Hinleder-Fels ezt sem tartotta jogilag járható útnak. 5) Legegyszerűbben talán Nizsalovszky Endre kezelte volna a kérdést, aki a konverziós hitelező biztosítékaul szolgáló telekkönyvi bejegyzés tartalmát tisztázta volna annak érdekében, hogy az ingatlan további hitel számára nyújt-e még (s ha igen, mekkora) fedezetet. (Ezt alátámasztotta Tusa Gábor is.) Emellett a második nap végi felszólalásakor az aszanálás feljegyzése esetében az összes érdekelt hitelezőknek a törvényes képviselőjévé kívánta tenni azt a pénzügyet, amelyik a hitelügyletben elsősorban érdekelve volt. „*Hatalmazzuk fel ezt [a pénzügyet], hogy az aszanálási feljegyzéssel szemben egy új hitelezőnek telekkönyvi elsőbbséget engedjen rendes jelzálogjogi bejegyzés erejéig [...] ha van fedezet.*”²¹⁰ 6) A vita záróakkordjaként Tusa Gábor mindezeket megtoldotta azzal, hogy az adósság időközben a felére csökkent, továbbá amennyiben a gazda a törvényben előírt 18 esztendő alatt nem tudja kifizetni „kis adósságát”, akkor nem hitelképes – vagyis a későbbiekben sem kap több kölcsönt.

Az ügyben a korszakban két miniszterelnöki rendelet intézkedett. A 6.760 /1941. M. E. sz. rendelet (*a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen végrehajtott tartozás-leszállítással kapcsolatban szükséges rendelkezésekről*) I. fejezetében (1. §) részletfizetési kedvezményt adott az adósoknak a hátralékok fizetésére. Az „*1934. évi április hó 7. napján kihirdetett román törvény [...] értelmében leszállított tartozások után járó s a jelen rendelet hatálybalépéséig [1941. szeptember 20. – Sz.A.] esedékessé vált, még ki nem fizetett részleteket és a tartozás behajtása végett indított bírói eljárás során megállapított költségeket az adós három év alatt hat félévre egyenlően elosztva fizetheti meg; az első félévre járó összeg az 1941. évi november hó 15. napján fizetendő. A félévi fizetésekkel együtt az eredeti törlesztési tervben meghatározott és hátralé-*

209 Uo. 199. f.

210 Uo. 197. f.

kos részletek után a törlesztési terv szerinti esedékesség napjától számítva, a kifizetés napjáig, évi 3 % késedelmi kamatot is kell fizetni.²¹¹ [...] A részletek, vagy az egész tartozás behajtása iránt a jelen rendelet hatálybalépése előtt indított végrehajtási eljárást nem lehet tovább folytatni, a lefoglalt ingókat a végrehajtási zár alól az adós kérelmére fel kell oldani, ingatlanra vezetett végrehajtás esetében pedig [...] az árverést hatályon kívül kell helyezni és a befizetett árverési vételért vissza kell fizetni [...] ingatlan haszonvételére vezetett zárlat esetében a zárlatot akkor kell megszüntetni, ha a zárlat költsége a zárlati kezelésből befolyt jövedelemből fedezhető, vagy az adós a zárlati költség fedezésére szükséges összeget előre bírói letétbe helyezi. Az ingatlanon szerzett végrehajtási jelzálogjogot vagy végrehajtási jogot a jelen bekezdés rendelkezései nem érintik.”²¹²

A rendelet III. fejezete a követelések telekkönyvi biztosításával foglalkozik. A 3. § a jelzálogjog-bejegyzések lehetőségeit írta elő. „A tartozás-leszállítás kedvezményét igénybevev adósnak olyan hitelezői, akik követelésük biztosítására az adós ingatlanán nem szereztek jelzálogjogot, az 1931. évi december hó 18. napjáig keletkezett követelésük biztosítására a követelés fennálló összege erejéig biztosítéki jelzálogjog [kiemelések – Sz.A.] bejegyzését kérhetik az adósnak azokra az ingatlanaira, amelyekre a konverzió kedvezményének igénybevételére vonatkozó bejelentés (a következőkben: *menció*) a telekkönyvben feljegyeztetett, úgyszintén az adósnak az 1934. évi április hó 7. napján is tulajdonában állott azokra az ingatlanaira, amelyekre a román konverziós törvényen alapuló korlátozások *menció* telekkönyvi feljegyzése nélkül is kiterjednek.”²¹³ A hitelező a kamat biztosítására legfeljebb három évi kamat összegének megfelelő, a költség biztosítására pedig legfeljebb a tőke tíz százalékának megfelelő összeg erejéig keretbiztosítéki jelzálogjog bejegyzését kérheti.” A 4. § a jelzálogjog kérelemmel kapcsolatban felmerülő esetekről (a kérelem elő-

211 „Az eredeti törlesztési tervben meghatározott részletek fizetésének elmulasztásához fűzött törvényes hátrányok nem állanak be mindaddig, amíg az adós az előbbi bekezdésben meghatározott fizetési kötelességét pontosan teljesíti. Ha azonban az adós ezeket a fizetéseket nem teljesíti, és mulasztása a késedelem kimentésére fennálló jogszabályok értelmében ki nem menthető, a hátralékok fizetésére az előbbi bekezdésben meghatározott kedvezményt elveszti.”

212 Forrás: <http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>.

213 A biztosítéki jelzálogjog bejegyzését kérhették „az együttkötelezettnek (egyetemleges adóstárs, kezes)” azon ingatlanára, „amelyre a *menció* a telekkönyvben feljegyeztetett”. Ennek hiányában „az együttkötelezett ingatlanára a biztosítéki jelzálog csak akkor jegyezhető be, ha a követelés tekintetében a hitelezés alapja nyilvánvalóan az együttkötelezett ingatlan volt, úgyszintén akkor, ha a hitelt gazdasági értelemben az együttkötelezett vette igénybe”.

terjesztése, több telekkönyvi hatóság területén lévő ingatlanok stb.), míg az 5. és 6. § a hitelező és adós között adódó vitás esetekről és ezek megoldási módozatairól ad számot.²¹⁴ A 8. § szerint „*A jelen rendelet hatálybalépésétől számított kilencven nap elteltével megszűnnek a román konverziós törvény hatálya alá eső adósok ingatlanaira vonatkozólag a román konverziós törvény alapján fennálló korlátozások, valamint az ilyen ingatlanokból való kielégítés tekintetében a hitelezőknek biztosított kedvezmények. A menção feljegyzését a kilencven napi határidő eltelte után hivatalból törölni kell.*” Azonban ez nem jelenti azt, hogy az adósok ingatlanaira egyéb jogalapon fennálló korlátozások vagy jogok hatályukat veszítik. Továbbá: „*Az a körülmény, hogy a hitelező követelésének biztosítására jelzálogjog bejegyzését a jelen rendelet alapján nem kéri, a követelés tekintetében fennálló jogát egyébként nem érinti.*” A 9. § gondoskodott arról, hogy a Magyar Nemzeti Bank, illetőleg a pénzügyminiszter engedélyére nem volt szükség külföldi hitelező jogszerzéséhez, valamint külföldi adós vagyonának megterheléséhez a – fennálló jogszabályok szerint megkívánt, a 3. §-ban meghatározott – jelzálogjognak külföldi hitelező javára történő bejegyzéséhez.²¹⁵ A 10. § utasította a pénzügyminisztert: „*hogy a célravezető intézkedéseket tegye meg azoknak a tartozásoknak egyességi rendezése iránt, amelyeknek a román konverziós törvényen alapuló leszállítás útján való rendezését a hitelezők nem fogadták el, s amennyiben ezek az intézkedések kellő eredményre nem vezetnének, megfelelő jogszabály alkotására tegyen javaslatot.*”²¹⁶

A két és fél évvel később kiadott 1.260 /1944. M. E. sz. rendelet (*a román konverziós törvény hatálya alá eső egyes tartozások rendezéséről*) – az előbbieken vizsgált előírás „*10. §-ában foglalt rendelkezésre is figyelemmel*” – a következőket határozta el: „*1. § (1) Az az adós, akinek tartozására nézve a hitelező [a román konverziós törvényben] szabályozott tartozás-leszállítást nem fogadta el (ú. n. visszautasított konverziós adós), az 1934. évi április hó 7. napján fennállott tőke-tartozásának, az említett napig járó kamatoknak és esetleges egyéb járulékoknak a jelen rendelet hatálybalépéséig ki nem egyenlített részét, valamint a kérdéses tartozásokkal kapcsolatban a jelen rendelet hatálybalépéséig bíróilag jogerősen megítélt perköltségeket, az 1944. évi május hó 1. napján kezdődő tíz egyenlő félévi részletben köteles megfizetni.*” Vagyis 1944 tavaszán újraszabályozták a kérdést. Azt pedig, hogy az emlí-

214 Uo.

215 Uo.

216 Uo. Az előbbieken elemzett rendeletet kiegészítette az 1941. december 12-én kiadott 8.810 /1941. M. E. sz. rendelkezés, pl. a fenti rendeletben meghatározott kérelmek beadási határidőit 1942. február 28-ára változtatta.

tett napon fennállott „tőketartozást, kamatokat és esetleges egyéb járulékokat mily összeggel kell figyelembe venni, a román konverziós törvény megfelelő rendelkezései irányadók; a kamatokat, és esetleges egyéb járulékokat legfeljebb a vonatkozó román jogszabályokban meghatározott mértékben lehet az adós terhére felszámítani”. A (2) bekezdés értelmében „Az (1) bekezdés szerint számításba vett és a jelen rendelet hatálybalépésekor még ki nem egyenlített tőketartozás, kamatok és esetleges egyéb járulékok, valamint a bíróság megítélt perköltségek együttes összege mint tőkeösszeg után az 1944. évi április hó 7. napjától kezdve évi 6% kamatot kell fizetni; a kamatot a mindenkori tőkehátralék után számítva, az egyes félévi részletekkel együtt, azok esedékességekor kell kiegyenlíteni.”²¹⁷ A 2. § előírta, hogy „az adósnak a félévi részletek esedékességekor a fennálló hátraléknak megfelelő összegről váltót kell adnia”, amennyiben a követelésről – a román konverziós törvény hatálybalépésekor – szintén váltó volt kiállítva. „Ha az adós az 1. § (1) és (2) bekezdése szerint fizetendő három egymásra következő részlet megfizetését elmulasztja, vagy ha a követelésről a 2. § rendelkezése ellenére váltót nem szolgáltat, a részletfizetési kedvezmény megszűnik.” (3. §) A 4. § az adósság egy részének elengedését helyezi kilátásba. „A mezőgazdasági adós tartozása tíz százalékának, a városi adós pedig tartozása négy százalékának megfizetése alól mentesül, ha az 1944. évi december 31. napjáig a jelen rendelet szerint részletekben fizetendő tartozásának (1. § (1) bekezdés) kilencven százalékát, illetőleg kilencvenhat százalékát és az 1944. évi április hó 7. napjától járó, valamint az 1. § (3) bekezdés értelmében járó kamatokat is megfizeti.”²¹⁸

*

Egyéb felvetések is elhangzottak a délutáni ülésen. Így többek között Kovács Árpád felvetette, hogy az erdélyi magyarság megfelelő létszámának biztosítása végett ne vigyenek el Erdélyből magyarokat; mint ahogy Weiss István az *Új Magyarország* egyik vezércikkében írta, hogy magyarokat kell hozni Erdélybe akár Amerikából, a Csángóföldről, vagy a Regátból is. Szóvá tette azt is, hogy az európai „blokádirozottság” következtében külföldi piac szerzése nehéz, ezért a belföldi piacra kell termelni, vagyis emelni a fogyasztást. Ennek érdekében le kívánta venni az erdélyi ipar válláról még a románok ál-

217 A (3) bekezdés kimondta: „A román konverziós törvény értelmében, az ott engedélyezett 10 éves fizetési halasztás (moratórium) időtartamára, az »alapadósság« után fizetendő évi 1% kamat fejében járó kamathátralékot az 1944. évi május hó 1. napján, az (1) bekezdés értelmében az ezen a napon esedékessé váló első félévi részlettel együtt kell megfizetni.”

218 Uo.

tal kialakított pénzügyi terheket a magyarországi állapotok érvénybe léptetésével. A terhek jó része már szociális teherként állt fenn, amit szerinte szívesen átvállalt volna az erdélyi ipar és kereskedelem. Azonban a magyar és a román terheket együtt nem bírták volna.²¹⁹ *Teleki* válaszában kifejtette, hogy a petrozsényi magyar bányászok elvitelére ideiglenesen és az ország más részein jelentkező munkanélküliség miatt volt szükség.²²⁰ A Kovács által említett nyersanyag-termelés-piac témakörében előadta, hogy ez egy átmeneti időszak, az állapotok állandóan változnak, így több évre szóló gazdaságpolitikát még nem lehet lefektetni, de a távoli jövőbe lehet tervezni.²²¹

Tusa Gábor a román állampapírok nosztrifikálásának [honosításának] kérdését, illetve a rekvirálási bónok ügyét vetette fel.²²² Az agrár (kártalanítási) kötvények ügyében emlékeztetett a földbirtokosok, egyházak, községi intézmények kamatszolgáltatási kötelezettségére. *Teleki* hozzátette, hogy az ügy magyar részről a jogi bizottságok munkáján, a külföld (a románok) felé pedig azon tanácskozás anyagán múlik, amely Románia és Magyarország között folyik a bécsi döntés jegyzőkönyve alapján. Egyelőre még nem jutottak el a tárgyalások abba a stádiumba, hogy ezek a konkrét részletkérdések albizottsági megbeszélések tárgyai lehessenek. A miniszterelnök kérésére *Pataky Tibor államtitkár* ismertette a román-magyar tárgyalások pénzügyi jellegű kérdéseit:

1. *„A visszacsatolt területnek rendes állapotban való átadásával összefüggő kérdések, ideértve a visszacsatolt területekhez tartozó gördülő- és hadianyagot.*

2. *A leu [lei] fizetési eszközök pengő fizetési eszközökre való átváltása és az átváltásból folyólag a román nemzeti bank arany és deviza fedezetéből megfelelő rész átadásának kérdése.*

3. *A román nemzeti banknak a visszacsatolt területre eső vagyonának és erre a területre eső követeléseinek átengedése.*

4. *A román állami vagyon átszállításával, illetve megosztásával kapcsolatos kérdések.*

219 E. ért. jkv. 81–82. f.

220 A már említett szeptember–novemberi országos bányász-sztrájk következtében a vissza nem csatolt dél-erdélyi területekről munkanélküli magyar bányamunkásokat hívtak az országba. A sztrájk elemzéséhez lásd még Ablonczy: Teleki Pál. Id. kiad. 478.

221 E. ért. jkv. 83–85. f.

222 Az 1940-es román mozgósítások idején (főleg a magyar többségű területeken) történtek kivételes rekvirálási intézkedések, ahol a román hatóságok fizetés helyett bont osztottak szét.

5. *Az önkormányzati testületek, közületek cselekvő és szenvedő vagyonával összefüggő kérdések.*

6. *A letétek kérdései.*

7. *Az iratcsere kérdése.*

8. *A társadalom- és magánbiztosítási intézetek tartalékalapjainak és díj-tartalékainak a megosztása.*

9. *A román postatakarékpénztárral és a főbb állami jellegű pénzüzetekkel összefüggő kérdések.*

10. *A magánpénzüzetek, a hitelszövetkezet ügyei.*

11. *A közszolgálati alkalmazottak és a nyugdíjasok ügyével kapcsolatos kérdések.*

12. *A visszacsatolt területhez kapcsolódó, a román uralom alatt átszállított tárgyak, tehát nem most, hanem a román uralom egész ideje alatt elszállított tárgyak visszaszolgáltatásának kérdése.*

13. *Agráralap, agrárpercek. Az ide vonatkozó államszerződések végre nem hajtása folytán rendezendő kérdések.*

14. *A magyar-román vegyes döntőbíróság előtti ügyekben magyar állampolgárok javára kötött egyezségek, illetve hozott marasztaló ítéletek végrehajtása.*

15. *A magyar-román vegyes döntőbíróság előtt elintézetlenül maradt ügyek.*

16. *A vegyes döntőbíróságok működésének megakadályozásából származó károk.*

17. *A magyar kormány javára mutatkozó követelés kiegyenlítésének módja.*

18. *Esetleg a mostani mozgósítás költségei és még számos más kérdés.*²²³

Végül Szabó János²²⁴ mondta el az észrevételeit. Az erdélyi városok viszonylatában 48 órás munkahét helyett 40 órásat javasolt „*az összes magyar egyházakba tömörített [és hangsúlyozottan magyar nemzeti alapokra²²⁵ helyezkedett] munkások*” érdekeire hivatkozva.²²⁶ Ha mégis megmaradna a

223 Uo. 94-97. f.

224 Nagyváradai közműves. 1940-ben behívott felsőházi tag, a munkásság egyik reprezentánsa; az Erdélyi Párt országos elnöki tanácsának Bihar megyei tagja.

225 Az EGT 1942 végi beadványa szerint az erdélyi munkásság politikai vonalon az Erdélyi Pártba tömörült, míg munkásszervezeti szempontból a Nemzeti Munkaközpontba, a Hivatásszervezetbe stb. lépett be. Állandó volt közöttük a versengés, következképpen a munkások jelentős hányada vándorolt ezek között. Sokan tagjai voltak a Szociáldemokrata Pártnak is. Megoldást az EGT szerint a munkavállalók törvényes érdekképviselőiteinek mielőbbi megalakulása adhatna. MOL K 28 73. cs. 121. t. 1942-O-29188.

226 Az erdélyi városokban nagy számban éltek zsidók. A három napig tartó zsidó ünnepek idején napi 16 óra munkát kellett végezniük a magyar munkásoknak a zsidók, a

kormányzat a 48 órás munkahét mellett, akkor kérte, hogy legalább azt tartás be. Hozzátette, hogy a nemzetvédelmi és -gazdasági szempontból szükséges üzemeknél egyáltalán nem vagy éjjel-nappali rotációs rendszerben alkalmazták azt. Azokon a területeken pedig, ahol sok a munkaerő, mégis munkanélküliség van, a nyolcórás munkanappal a munkanélküliséget is fel lehet számolni.²²⁷

A romániai földreform revíziójának problémája és a regáti magyarok hazatelepítésének kérdése

Az 1921. évi román földreform revíziója²²⁸ igen összetett probléma volt, mivel már maga a reform komplikált állapotokat teremtett Erdélyben. *Teleki* úgy gondolta, hogy ha valaki „*a földreform kérdését egészében és részleteiben tisztázni akarja, akkor nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést revízió alá kell venni [...] amely nyilvánvalóan nem egy restitutio in integrum*”.²²⁹ Vagyis a miniszterelnök nem gondolt az 1921 előtti állapot visszaállítására,²³⁰ azonban leszögezte: „*Tiszta képet kell teremteni és azután rendezett állapotokat*.”²³¹ A helyzet bonyolultságát persze nem csak annak nemzeti (többnyire a magyar – világi és egyházi – birtokosoktól vették el a földet és adták románoknak), szociális (földnélküliek és kisbirtokosok részére kívántak földet juttatni) és jogi (törvényes úton kívánták megoldani a kérdést, elkerülve a felvidéki földreform-revízió alkalmával elkövetett hibákat²³²) jellege adta.²³³ „*Pénzügyi kihatásai is vannak tehát, és ez az egyik nagyobb probléma. Vannak kisebb pénzügyi kihatásai is, mint különösen a határövben – ez leginkább Bihar*

román húsvét (Pünkösöd hétfő) alatt pedig a románok helyett – panaszkodott Szabó.

227 E. ért. jkv. 93–94. f.

228 A földreformhoz és a revízió első évéhez lásd Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. In Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. 1940–1941. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942. 309–465.

229 E. ért. jkv. 75. f

230 „...mert arra senki a világon itt nem gondol, amely azonban revíziója egy tökéletesen rendetlen és összevissza kérdésnek, amelynek kezelésében sem az ésszerűségre, sem a jogra nem sokat vigyáztak és néztek.”

231 Uo.

232 A felvidéki földreform felülvizsgálatához lásd Tilkovszky Lóránt: A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1938–1945). Agrártörténeti Szemle, 2. évf., 1960. 1–2., 113–138.

233 Továbbá nem mehetünk el szó nélkül a magyar állampolgárságot választott birtokosok, az ún. optánsok (köztük Teleki Pál vagy Bethlen István) földügyei mellett sem, akiknek tulajdonát a román állam szintén nem tartotta tiszteltben.

ra, Szatmárra vonatkozik – az erődítések által elvett területek kérdésében és így tovább. Ide tartoznak a telepés kérdések is. Szóval nagyon széleskörű kihátásai lehetnek ennek az egész problémának.”²³⁴ Teleki a „tisztá kép” kialakítására – az EMGÉ-n belül – jogászokból és az Egyesület által megjelölt személyekből álló 9 tagú szakbizottságot, ún. *Erdélyi Agrárreform Tanulmányi Bizottságot* hozott létre a problémák feltérképezésére.²³⁵ A bizottság vezetője Venczel József társadalomkutató lett, aki az EMGE Statisztikai Ügyosztályát is vezette 1938 és 1945 között. Teleki két-két magyarországi és erdélyi jogászt kért fel a bizottság tagjainak sorába: Nizsalovszky Endre budapesti egyetemi tanárt, Kertész István törvényszéki bírót – aki Gajzágó László²³⁶ mellett és később önállóan dolgozott az erdélyi földreform dolgában az optáns ügygel kapcsolatban, és aki ezen az alapon az egész kérdést ismerte, különösen ennek nemzetközi jogi vonatkozásaiban –, mellettük Tusa Gábor képviselőt és dr. Asztalos Sándort, az EMGE ügyészét, aki szintén foglalkozott már a kérdéssel. Továbbá alelnökké nevezte ki Teleki Bélát (az EMGE észak-erdélyi szervezetének elnökét) és a statisztikában és szociális kérdésekben jártas Vita Sándort.²³⁷ Az EMGE másik három alelnökét később jelölték a bizottságba.²³⁸

Teleki szavaival a „bizottságnak az a feladata, hogy a kérdés minden részét világosan kitisztázza, a szükséges statisztikákat részben beszerezze, részben kidolgozza, a jogi problémákat példaesetekkel, de általános vonatkozás-

234 Uo. 75–76. f.

235 „Belettem a névbe a tanulmányi szót, hogy senki se gondolja, hogy ez a bizottság akár elvesz, akár oszt földet. Ez a bizottság nem bír puvoárral. Vannak bizonyos tapasztalataim a felvidéki földreform revíziója tekintetében, ahol először puvoárt adtunk és sokkal később kezdtük a tanulmányt. Ez nem volt jó sorrend.” (Uo. 76. f.) Teleki pár héttel későbbi képviselőházi felszólalásakor is megfogalmazta, hogy a földreform ügyében miért nem teljhatalmú kormánybiztost nevezett ki – „akinek nagyobb legyen a jogköre, mint a minisztertanácsé. Itt [Erdélyben] – amint ezt erdélyi képviselőtársaim tudják a legjobban – sokkal bonyolultabbak a kérdések.” (Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. december 3. Képviselőházi Napló (KN), 1939. VIII. kötet – 1940. november 20–1940. december 3. 1939/VIII. 1200.) Vö. Tilkovszky: *Revízió...* Id. kiad. 299.: Teleki hangsúlyozta, hogy személyesen kézben tartja a revízió ügyét. Elfogulatlanságát bizonyítandó, szatmári birtokáról „a nemzet javára” ünnepélyesen lemondott.

236 Diplomata, egyetemi tanár. 1920-tól a külügyminisztérium politikai osztályának referense, több ízben képviselte hazánkat a Népszövetségben. 1927-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Forrás: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC04834/04913.htm> (2011. augusztus 18.)

237 E. ért. jkv. 76. f.

238 KN 1939/VIII. 1200.

ban kategorizálja”. Azonfelül azokkal, akik a bizottságon kívül foglalkoztak már a kérdéssel, felvegye az érintkezést és a problémát lehetőleg rövid idő alatt – ha lehet Karácsonyig – kitisztázza, hogy azután megtehessék a következő lépést; „és létesítsünk egy olyan bizottságot, [...] amely azután a kérdés praktikus megoldását elvégzi és a rendet, ha lehet, legalább a késő tavaszig megteremtse”.²³⁹

A második nap délelőtti ülésén *Teleki Pál miniszterelnök* ismételten hangsúlyozta, hogy a román földreform által felvetett problémák tisztázásáról ez az értekezlet az előkészítést végzi: „azután már konkrét szám adatok alapján beszélhetünk a megoldás módjairól [...] a bizottság előterjesztéseket is tehet, és akkor kerül sor annak a szervnek létesítésére, amely a megoldás keresztülvitelével lesz megbízva.”²⁴⁰

A problémához *Bethlen István* szólt hozzá először, aki még az első világháború előtt (és alatt) aktívabb birtokpolitikai irányt sürgetett Erdélyben.²⁴¹ „A román agrárreform állítólag szociális reform volt”; szociális része is volt, amennyiben az igényjogosultaknak kiosztott egy-egy hold föld szociális helyzetük javítását jelentette – ironizált az exminiszterelnök. „A lényege azonban ennek a reformnak nem volt szociális, [...] hanem ez egy politikai reform volt, amely a magyar nemzet ereje ellen volt irányítva. A birtokos osztály tönkretétele, az egyházaknak, iskoláknak kiforgatása vagyonukból, minden magyar intézménynek a megcsönkítése és lehetőleg a román parasztságnak erősítése és gyarapítása a magyarság rovására volt ennek a reformnak a kitűzött célja.” – folytatta. A fentieket bizonyítandó: „Más volt az agrárreform a Regátban és más volt Erdélyben. A legszigorúbb itt volt, ahol a legkevésbé volt szükség szociális szempontból ilyen szigorú reformra.”²⁴² A reformnak (is)

239 E. ért. jkv. 77. f. A fent idézett képviselőházi felszólalásánál ehhez még hozzátette, hogy mivel különböző esetek és kategóriák vannak, szükségesnek tartotta egy tanulmány elkészítését, amely felveszi „először az elvétel, másodsor pedig a kiosztás szempontjából az egész probléma kataszterét. A kettő összehasonlítható, mert a telekkönyvi adatok is megvannak”. (KN 1939/VIII. 1200.)

240 E. ért. jkv. 107. f. Délután Teleki bejelentette, hogy a földbirtokreform bizottság már el is kezdett tanácskozni. E. ért. jkv. 160. f.

241 Ehhez lásd Romsics Ignác: *Bethlen István – Politikai életrajz*. Második, átdolgozott kiadás, Osiris kiadó, Budapest, 1999, 44–71. Továbbá: *Bethlen István: Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben*. Budapest, 1912, illetve Tokaji László: *Eladó az ország*. Kolozsvár, 1910. és *Új honfoglalás Erdélyben*. Uo. 1913.

242 Bethlen már a háború előtt kimutatta, hogy Erdélyben a mezőgazdaságilag művelhető földnek körülbelül csak a 8%-a volt 1000 holdon felüli birtokok kezén (beleszámítva az egyházakat és a különböző intézményeket is), úgyhogy a nagybirtokos osztály még 8%-át sem bírta Erdélyben a mezőgazdaságilag művelhető földnek. Romá-

lett az az eredménye, hogy a visszakerült Erdélyben a magyarság volt többségben – a föld azonban túlnyomórészt román kézen volt. *„Ez olyan tény, amelyet jól meg kell jegyeznünk, mert egy nemzet fenntartó erejét elsősorban a földdel foglalkozó nép tömege alkotja. [...] Ma a magyarság itten több mint 50%, és én nem hiszem, hogy az itteni földnek negyven százaléka ma még birtokában volna. [...] jóvátételre van szükség minden körülmény között”,* de nem bosszúra – húzta alá Bethlen. *„Nem arról van szó, hogy mi bosszút álljunk a románokon azért, mert üldözték a magyarságot ezzel a reformmal is. Nem [...] a szociális reformot”* vonjuk vissza. Azonban meg kell állapítani azt is – mondotta –, *„hogy amennyiben ez a reform nem volt szociális reform, hanem a magyarság ellen irányuló politikai eszköz volt, nem csak szabad, hanem kötelessége is a kormánynak ezt visszacsinálni [kijavítani], mégpedig a nemzeti szempontok figyelembe vételével. [...] Itt [Erdélyben] helyre kell állítani azokat a társadalmi osztályokat, amelyek ennek a nemzetnek a gerincét tették [a magyar intelligenciát a városokban – amely „proletarizálva van” – és életképessé kell tenni a magyar birtokos osztályt is]. Ez kötelessége a kormánynak, [...] mert most már az utolsó perc következett be, amikor ezt még meg lehet tenni. [...] Ismétlem, nem egy restitutio in integrum-ról van szó, hanem arról, hogy ami nemzetellenes irányzattal lett csinálva, visszacsináltassék.”*²⁴³

A volt kormányfő ezután megállapította, hogy a *„román agrárreform tulajdonképpen háromféle területen, egészen más módszerekkel támadta meg a magyar élet gyökerét”* – majd kitért a román módszerekre. A Királyhágón túli részekben telepítések történtek: román telepések érkeztek a területre. A Székelyföldön – ahol nem volt nagybirtok – a székely közvagyont támadták meg: elvették a közbirtokossági erdőket, legelőket stb. A régi vármegyei területen is más-más módszereket alkalmaztak a magyarság visszaszorítására. A gróf konklúziója így az volt, hogy *„mindhárom területen más-más eszközökkel kell a restitúciót keresztülvinni”*.²⁴⁴

niában – ahol nagy latifundiumok voltak – viszont egészen más volt a helyzet. Ennek ellenére Erdélyben a maximum, amelyet a birtokos megtarthatott, kisebb volt, mint Romániában; emellett más volt a számítás. Erdélyben az erdőt is elvették, holott Óromániában ilyen elvétel nem történt. A reform végrehajtása is más volt: Erdélyben olyan is előfordult, hogy a kisbirtokosok vagyonához is hozzányúltak, kiforgatták őket mindenükből. A Székelyföldön is hasonló volt a helyzet. A románok a saját törvényüket sem respektálták, és a szociális szempontok helyett a román nemzeti szempontokat vették figyelembe. E. ért. jkv. 108–109 f.

243 E. ért. jkv. 109–110. f.

244 Uo. 111/12. Vitéz Bíró István (olaszteleki kiscgazda birtokos és tanár; 1940-ben felsőházi tag. Az Erdélyi Párt Udvarhely megyei tagozati elnöke) is a hármas tagolást emelte ki. Azt, hogy más és más volt az agrárreform a három területen. Ezért azt ja-

Bethlen kérte a miniszterelnököt, „*hogy a [földreform] bizottságba [...] ne csak elsősorban jogászok kerüljenek*”, hanem gyakorlattal rendelkező „*gazdák és olyanok is, akik nemzeti politikai szempontból ítélik meg ezt a kérdést, nemcsak jogi szempontból*”. Így a kérdésben nyert saját tapasztalatait is felajánlotta a kiküldendő bizottságba, mert ahogy indokolta, „*illetékesnek tartom magamat, hogy beleszóljak ebbe a kérdésbe*”.²⁴⁵

Teleki miniszterelnök elvileg egyetértett Bethlen és Bíró fenti javaslataival. „*[...] személyesen, speciálisan akarok ezzel a kérdéssel foglalkozni [...] nyilván nemzeti szempontból. De kell, hogy ilyen apparátusom legyen, mert ezt nem tudom a Miniszterelnökség apparátusával megcsinálni. [...] Ez a bizottság egy hivatali apparátus, amely a hivatalok módszerével fog dolgozni*”.²⁴⁶ Többeket meg fog hallgatni, akik valamilyen kérdésben érdekeltek, illetékesek. A bizottságba nem vesznek be mindenkit állandó tagnak, mert akkor az annyira felduzzad, hogy a kérdés minden részét körülbelül 50 tag tárgyalja (mint egy parlament), ami „*az előkészítés stádiumában nem praktikus*”.²⁴⁷ (Teleki felhívta a figyelmet arra is, hogy megvizsgálandó a román földreform szociális részének jogi bázisa, ehhez pedig ismerni kell a román jogot is.)²⁴⁸ A differenciált kérdések miatt a kormányfő különböző bizottságokat, ankétokat kívánt összehívni, amelyeknek – mint tervezte – Karácsonyig „*az összes elvi dolgokat*” meg kellett volna tárgyalniuk. 1941 késő tavaszáig pedig keresztül kellett volna vinni a kérdések megoldását. Válaszolva a tanulmányi bizottság kibővítésére tett javaslatokra Teleki leszögezte, hogy abban

vasolta, hogy alakuljon egy székelyföldi közgazdasági bizottság a Székelyföld speciális problémáinak megoldására: ne csak az agrárkérdések megvitatására, hanem általánosságban minden gazdasági kérdésre, amely a Székelyfölddel kapcsolatos. Uo. 111/12–113. f.

245 Uo. 110–111/12. f.

246 Uo. 113–114. f.

247 Vásárhelyi püspök még az első napon kérte a három magyar egyház egy-egy képviselőjének behívását az agrárreform bizottságba azzal az indokkal, hogy a román földreform súlyosan érintette őket. A miniszterelnök elviekben ezt helyeselte és kijelentette, hogy mindenkit, aki ebben a kérdésben érdekelt, a bizottság meg fog hallgatni. Bíró Istvánhoz hasonlóan egy másik székely illetékes, Hinleder-Fels Ákos is a székelyföldi földreform revízió ügyét (erdő-kisajátítások, közbirtokok újjászervezése) külön bizottságban javasolta tárgyalni. Teleki erre azt válaszolta, hogy a tanulmányi bizottságon belül idővel létrejöhetnek (tagok cserélődésével, például a speciálisan partiumi kérdések ügyében a székelyföldi tagok, a visszaerdősítés kérdésénél az egyházi tagok nincsenek mindig jelen) speciális bizottságok vagy állandó albizottságok a részkérdések áttekintésére. Uo. 97–98. f.

248 Uo. 114–115. f.

„mindenki részt fog venni és nézetem szerint részt is kell hogy vegyen, aki a kérdésekben érdekelt csoportokat, kategóriákat képvisel, aki tudásával és munkásságával rászolgált arra, hogy ezeken a megbeszéléseken jelen legyen, másrészt pedig azok is, akik a kérdéssel intenzíven foglalkoztak, mert hiszen az a cél, hogy ezt [a kérdést és a terület pacifikálását] jól csináljuk meg, és semmi esetre sem az, hogy a magyar kormány a román kormány példáját követve, önkényesen oldja meg a kérdéseket. Ez tőlem igazán a legtávolabb áll”.²⁴⁹ Teleki Béla ehhez kapcsolódóan javasolta négy taggal kibővíteni a földreform-bizottságot Erdély különböző területeiről: egy tagot a Partium, kettőt a vármegyei területek és még egy főt a Székelyföld delegálna. A gróf szerint a fent említett tagok a speciális kérdésekre is fel tudnák hívni a figyelmet, valamint az előmunkálatok során is nagy segítségére lehetnek a bizottságnak. A miniszterelnök támogatta a javaslatot.²⁵⁰

Gróf Toldalaghy Mihály²⁵¹ – egyetértve Bethlen Istvánnal – kijelentette, hogy az agrárreform inkább volt nemzetpolitikai természetű akció, semmint szociális. Éppen ezért a magyar impérium visszatérével ennek kell szem előtt lennie. Toldalaghy a politikai jelleget emelte ki a továbbiakban is: „tény, hogy a teljesen szegény görögkeleti egyház az agrárreform következtében négyszer-öttször akkora parokiális vagyonnal rendelkezik az egyes községekben, mint ugyanazokon a helyeken a református és a katolikus egyházak.”²⁵² A közvélemény megnyugtatása érdekében egy rendelettel vagy egy egyszakaszos törvénnyel gyorsan elintézte volna a kérdést (és nem várt volna késő tavaszra). Attól félt, hogy a különböző pártok agitációra használnák fel a hosszadalmas tárgyalások idejét. Toldalaghy szerint a közép- és kisipar fejlesztéséről lehetett szó – a nagyipar lehetőségeit nem tartotta sokra. Kérte, hogy ne csak jogi, hanem szociális, nemzetpolitikai és gazdasági szempontokat is vegyen figyelembe a bizottság, valamint még egyszer azt, hogy minél gyorsabban végezzenek a földreform-revízióval.²⁵³

Teleki Pál elvetette az egyszakaszos törvény megoldását, mivel úgy gondolta, hogy azzal csak *restitutio in integrumot* lehetett volna keresztül vinni, ami nem különböztette volna meg a nemzeti és a szociális szempontokat. Számára fontosabb volt az előkészítés, az alapos tanulmányozás, hiszen a

249 Uo. 115–116. f.

250 Uo. 116–117. f.

251 1924-ben már az OMP intézőbizottságának tagja. 1940-ben Maros-Torda megye főispánja, behívott képviselő Vásárhelyről. 1941-ben az Erdélyi Párt Maros-Torda vármegyei tagozatának elnöke.

252 Uo. 117. f.

253 Uo. 117–121. f.

probléma nagyon sokoldalú volt. Egyrészt területileg különböző, másrészt kategóriák szerint más és más: magán- és közbirtokosság; valamint az egyházak birtokai, ezen belül is van, aki kapott és van, akitől elvettek földet. (Ehhez hozzávehetjük még a birtoknagyság problémáját.) Összegezve tehát nemzeti, szociális és anyagi kérdés (lásd az erdők kérdése) volt, amit a föld-reform revíziója kapcsán meg kellett oldania a kormánynak.²⁵⁴ Az idő múlásából adódó nyugtalanság és a (kormány-, illetve kormányfőellenes) elégedetlenség ódiúmat vállalta Teleki: „[...] én azért vagyok itt, hogy az elégedetlenségeket is vállaljam, [...] hogy ne engedjek csak azért, hogy megkíméljem magamat a támadásoktól s csak azért, hogy én mentesüljek, hagyjam a dolgot rosszul megcsinálni. [...] mi történhetik? – legfeljebb elcsapnak. Hát annyi baj legyen!” – viccelődött Teleki. De a szavaiban benne volt azon vágya, miszerint szívesen „leadná” a kormányfői teendőket és csak Erdéllyel foglalkozna kormánybiztosi minőségben. „Ez engem vajmi keveset érdekel, sőt talán személyileg nagyon kellemes is volna.” Aztán kitört belőle a nemzetéért aggódó felelős hazafi hangja: „Tudom azonban, hogy nekem ezt vállalnom kell, tudom, hogy végig kell csinálnom a dolgot és gondolkozni fogok azon, hogy esetleg egy egyszakaszos törvényben felhatalmazást kérjek a rendeleti úton való megoldásra, mert a kérdés valóban olyan természetű, amelynek részleteit a parlament előtt tárgyalni nem volna talán nagyon praktikus és talán nem is lenne helyes.” Ezt azzal indokolta, hogy az egész parlament nem ismeri az itteni viszonyokat. „Ez a kérdés erdélyi kérdés.” Vagyis a parlamentet kikerülendő elképzelhetőnek tartotta rendeleti úton megoldani a kérdést. A miniszterelnök sajnálta, hogy a felvidéki rendezésnél rendszertelenül jártak el, ezért Erdély kapcsán szeretett volna rendszert vinni a megoldásba, és már az induláskor kikapcsolni a pártpolitikumot. Természetesen a nemzeti szempontokat szem előtt kellett tartani: „a magunk nemzeti helyzetét és anyagi megerősödésünket is a nemzeti vonalon szolgálunk és ápolnunk kell, mert itt mindent tönkretettek, ami magyar, és nyilvánvaló, hogy ezt meg lehetett csinálni jogszabályokkal, de semmi esetre sem lehetett megcsinálni joggal; márpedig a jog felette áll a jogszabálynak” – fakadt ki végül.²⁵⁵ Ez azt jelentette, hogy túlnyomórészt az erdélyi magyarság javára fognak rendelkezni.

Vásárhelyi püspök felhívta a figyelmet arra, hogy „az agrárkérdéssel kapcsolatosan vannak és lesznek speciális egyházi szempontok is.” A magyar egyházaktól elvették gazdasági alapjaikat. A kis egyházaktól is földeket sajátítottak ki, ugyanakkor tiszta széken vagy tiszta magyar vidéken voltak olyan

254 Uo. 121. f.

255 E. ért. jkv. 121–122. f.

román lelkészek, akik több hold földet kaptak az agrárreformból, mint ahány lelket kellett volna, hogy gondozzanak. Ezek a kérdések is általános rendezést igényeltek a püspök véleménye szerint. A kormányfő helytelenítette ezt a megoldást.²⁵⁶

Teleki Pál – szokásához híven – hosszasan reflektált a felvetett problémákra. Az erdélyi magyar egyházaktól (római katolikus, református, unitárius) azt kérte, hogy gyűjtsék össze az egyházi szempontból általános érdeklő kérdéseket, hogy azután ezeket össze lehessen egyeztetni, hiszen nagyon sok azonos természetű probléma volt.²⁵⁷ *Pakocs Károly*²⁵⁸ az egyházmegyei hatóságok jelentéseire hívta fel a figyelmet, amelyek hasznos információkkal szolgálhattak a tanulmányi bizottság részére.²⁵⁹

*A miniszterelnök részletesen ismertette véleményét a földreform kérdéséről.*²⁶⁰ Két kategóriát állított fel, melyek szerinte egészséges (életképes) bir-

256 E. ért. jkv. 123–124. f. Egy kimutatás szerint – amelyet Vásárhelyi püspök idézett – a Székelyföld lakosságának 35%-a (Udvarhelyszéken, Háromszéken és Nyárad mentén) kb. 4–5 vagy ennél még nagyobb számú hold földdel rendelkezett. A lakosság jelentékeny része pedig 1–2–3 holddal, így saját gazdaságot alapítani nem volt képes. Udvarhelyszék és Nyárad mente 1500–2000 lakosú községeinek nem volt háromszor akkora holdszámnyi határa, mint amennyi lakossága. Ezzel ellentétben a mezőségi magyarság és a (Romániánál) „visszamaradt részekben” levő magyarságnak egy töredéke (szociális szempontból) előnyösebb helyzetben volt: az elvesztett magyar birtokokból itt-ott szórványosan kielégítést kaptak bizonyos fokig a magyar földművesek. Uo. 125. f.

257 E. ért. jkv. 127.

258 Kanonok, Szatmárnémetiről behívott képviselő. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pakocs.html> (2011. július 22.) Teleki Pál személyesen ismerte őt, hiszen a két világháború között többször hazatért Pribékfalvára, ahonnan – ha magyar nyelvű szentbeszédre vágyott – bekocsizott Nagybányára, ahol Pakocsnál gyónt és áldozott. Ablonczy: Teleki Pál. Id. kiad. 356.

259 E. ért. jkv. 143–144. f.

260 „A földreform kérdésével foglalkoztam a tanszékemen [...] Észtországtól Görögorszáig. Majdnem az összes földreformokra az a véleményem, hogy eddig mindig azt nézték, hogy a tömegek ki lesznek-e elégítve vagy nem. [...] A földreformok legnagyobb része előkészületlenül terjesztett elő és hajtott végre. A legutóbbi földreformnál is, amelyet végrehajtottunk, és amelyet én hoztam tető alá, de készen vettem át, az volt a hiba, mint jóformán mindegyiknél, hogy országosan tervezték és alapították meg. [...] Rendszerint statisztikai számokkal dolgoztak, amelyek minden területre azonosak. [...] Aki az életet ismeri, az kell, hogy tudja, hogy ennek semmi értelme nincsen. [...] Természetszerűen kialakulnak azok a létminimumok, amelyeket a zöldasztalnál állapítottak meg. Ilyen rossz megállapítás [...] a 4–5–6 hold. Ez a legszerencsétlenebb kategória, amelyet teremteni lehet, márpedig nagyjából és általában mindenfelé ezt a kategóriát teremtették meg a földreformok. [...] Hat holdból

toktípusok voltak. Az egyik a kisgazdák csoportja 5–30 hold közötti földdel, amelyen megélnék családjukkal, de nem kell más munka után néznie: „kezdődhet öt holdnál is, de felmegy 30 holdig. Területe, tája és tájrajzi viszonyai válogatják. [...] nemcsak ilyen távolságokban vannak különbségek, mint Sopron megye és a Nyírség vagy Szolnok megye, hanem sokszor egyazon járáson belül, sőt megtörténhetik ugyan egy község határában is. Olyan községeknél, mint amelyek mondjuk itt Nagyvárad mellett fekszenek”. A másik a házhelyi forma (0,5–1 hold föld házzal). „Nem szabad tehát olyan keveset adni neki, amin tönkremegy. Ez tulajdonképpen az agrárreformnak az elvi szempontja, nézetem szerint.” „Grófi” végkövetkeztetése az volt, hogy „a tömegeket tökéletesen kielégíteni nem lehet”.²⁶¹

A kormányfő szerint, mivel nem volt elég föld, egyes helyeken – különösen a Székelyföldön, ahol megvolt erre a lehetőség – a kombinált foglalkozások szolgálhattak megoldásként. „A Székelyföldön a háziiparnak, azután a középiparnak, a bányászatnak a fellendítése megadja a lehetőségeket. Viszont [...] szükséges a közbirtokossági forma fenntartása [...] nagymértékben. [...] Tehát tájanként meg kell határoznunk az alkalmas formákat. Én nem vagyok sem radikális, sem konzervatív, én csak logikusan próbálok gondolkodni.” Egyes helyeken tehát iparosítást tervezett az észak-erdélyi kormánybiztos, jelesül a már említett Székelyföldön, ahol – mint elárulta – „lehet egy egészséges gazdaságot teremteni, de nem fogjuk tudni a székelység fölöslegét a kevés föld felaprózása által ott tartani”. Aztán hozzátette, hogy „nem lehet az embe-eket tökéletesen más viszonyok közé telepíteni”, vagyis „azonos viszonyok közt lehet a székelység területét kiterjeszteni”.²⁶²

A Székelyföldön kívül még a Szilágyságot emelte ki azon területek közül, ahol a nemzeti szempontoknak nyomatékosabban kell érvényesülniük, és hozzátette, hogy „[...] ha a földreform kérdésével országosan [...] foglalkozunk, tekintetbe kell venni, hogy mely tájon milyenszerű földreformmal operálhatunk, és miként lehet megvalósítani, hogyan kell végrehajtani, mert ez más és más lesz a különböző országrészekre nézve. Hiszen így voltunk már az erdélyi részek visszacsatolása előtt a Kárpátaljával. [...] ezt differenciálnunk kell, és éppen Erdélyben nagyon erősen kell differenciálni”.²⁶³ Ezek szerint a szín-

meg lehet élni Sopron megyében, de nem a Nyírségben és a Szolnok megyei szikeken [szikes talajú területeken – SZA]. ...ez Szolnok megyében 30 holdat jelent arányban. [...] A Bácskában 11 holdban alakult ki az a létminimum, amiből egy normális család ott megél.” E. ért. jkv. 128–129. f.

261 Uo. 130–131. f.

262 Uo. 132–133. f.

263 Uo. 133–134. f.

magyar Székelyföldön és a román többségű Szilágy megyében más-más lett volna a kiteljesedett reform. Utóbbi esetében nyilvánvaló, hogy Teleki a magyar szórvány gazdasági megerősítésére gondolt.

Mielőtt megnéznénk a témával kapcsolatban az értekezletet követő időszak rövid áttekintését, foglaljuk össze a Kolozsvárt jelenlévők véleményeit. A mérvadó álláspontot – amely több részletből tevődött össze – Teleki miniszterelnök adta. Ennek egyik eleme az volt, hogy Teleki – a felszólalókkal ebben azonos nézőpontot foglalva el – elvetette a *restitutio in integrumot*, vagyis a román földreform előtti állapot visszahelyezését. Másik fontos része volt érvrendszerének az *Erdélyrészi Agrárreform Tanulmányi Bizottság* felállítása, amelynek segítségével 1) tiszta képet kívánt teremteni a romániai földreform kérdésében (kiemelve annak nemzeti, szociális, jogi jellegzetességeit és pénzügyi kihatásait); 2) azután rendezett állapotokat (a bizottság által elkészített tanulmány alapján egy később felállítandó „földosztó” szerv rendelkezett volna az elvételről és kiosztásról). Mindezekhez kapcsolódik Toldalaghy Mihály főispán felvetésének (minél gyorsabb – politikai – megoldást a kérdésben a közvélemény megnyugtatására) elutasítása Teleki részéről, aki Erdély tekintetében kifejezetten hangoztatta, hogy a pártpolitikumot ki kívánja kapcsolni az egyes megoldandó vagy vitás kérdések kezelésénél.

Bethlen István (és Bíró István felsőházi tag is) a visszatért területek hármasként (Királyhágón túli részek – régi vármegyei területek – Székelyföld) tagolását emelte ki: a román földreform háromféle módszert alkalmazott ezeken a helyeken, így ezek alapján a volt miniszterelnök háromféle eszközt javasolt a földreform revíziójának megoldására (melynek végrehajtása során szerinte a magyar nemzeti szempontoknak kell hangsúlyt kapniuk, például életképessé kell tenni a magyar birtokos osztályt). Ezenkívül Bethlen a jogászok mellett gazdák részvételét (Vásárhelyi püspök pedig az egyház képviselőit) látta volna szívesen a tanulmányi bizottságban. Teleki azonban ettől határozottan elzárkózott, mert nem szeretett volna nagy létszámú fórumot létrehozni (helyette különböző bizottságokat, ankétokat kívánt összehívni), viszont azt megígérte, hogy a bizottság mindenkit meg fog hallgatni a kérdés tanulmányozása során. Teleki Béla javaslatát a bizottság kibővítésére, összetételének megváltoztatására vonatkozóan (további négy delegátus Erdély különböző területeiről) ellenben támogatta a miniszterelnök.

A fentiekből is kitűnik, hogy Teleki véleménye fölénybe került a vitás pontok tárgyalásánál. A kormányfő nagyon határozottan kitarzott fő érvei mellett, elérendő célként pedig végeredményben az erdélyi magyarság érdekeinek szem előtt tartását jelölte meg (nemzeti és szociális szempont);

ugyanakkor az összmagyar földkérdésbe ágyazva tekintett a problémára (lásd a földosztásban részvevő csoportokat, kategóriákat).

A jó előkészítés Teleki szemében a gyors végrehajthatóság feltétele lévén azt remélte, hogy az erdélyi földreform-revizió egy éven belül befejezhető lesz.²⁶⁴ Nem így történt – Teleki utódai tovább bajlódtak vele, s még 1944-ben sem zárták le. A végrehajtás legfőbb akadálya Kállay miniszterelnök szerint is az volt, hogy *„ennek olyan egyszerű elintézése, hogy a magyar nagybirtokba betelepített oláhokat onnét egyszerűen kidobjuk, és magyaroknak adjuk, általánosságban sajnos nem vihető keresztül [...] teljesen apolitikus lenne most megcsinálni, míg a nagy kérdések véglegesen eldöntve nincsenek”*. Ha a háború sikeres befejezése után Magyarország szabad kezet kap Erdély egészére *„és Magyarország azt teheti Erdélyben, amit akar, akkor úgy intézi el ezeket a kérdéseket, ahogy akarja. Ha pedig nem így végződik, akkor akármit csinálunk most, az nem lenne végérvényes, legfeljebb egy reakciót válthatna ki”*.²⁶⁵ Ez a reakció egyebek mellett a Dél-Erdélyben élő magyarok sorsát is befolyásolhatta, akik aggodalmuknak hangot is adtak. Erről gróf Nemes András Bárdossy miniszterelnöknek az agrárreform ügyében 1941 végén írott levele közvetít.

„A román megszállás alatt élő magyarság körében nagy aggodalmat keltett az a hír, hogy a magyar kormány az erdélyi román földreform revíziójára rendeletet készül kiadni.

Ugyanis román hivatalos körök már most úgy nyilatkoztak, hogy ha ezen rendelet megjelenik, azonnal zárolják a dél-erdélyi magyar vagyonokat.

Egy ilyenyszerű román ellenintézkedés sok dél-erdélyi magyar földbirtokost otthona elhagyására kényszerítene.

Ez viszont a városi és falusi magyar lakosság körében azt a hitet keltené, hogy feladtuk a reményt, hogy a megszállott rész valaha is visszakerüljön. Ez

264 MOL X 9997 16542. tekercs 29/a. dosszié (K 764). A Marosvásárhelyen 1940. évi december 7-én gr. Teleki Mihály m. kir. földművelésügyi miniszter elnöklésével megtartott mezőgazdasági értekezlet. In Pásint Ödön a II/B osztályra beosztott miniszteri osztálytanácsos Erdélyre vonatkozó dokumentum-gyűjteménye. 1939–1941 Teleki Pál felszólalása. 110–116. f. Idézi Tilkovszky: Revízió... Id. kiad. 300.

265 Kállay Miklós levele Horthyhoz. 1943. február 26. Szinai Miklós és Szücs László (s.a.r.): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962, 358. Lásd Tilkovszky: uo.) 1943 januárjában (majd augusztusában) a budapesti román követség panasszal fordult a magyar kormányhoz a román földreform során (román) egyházközségeknek juttatott földek átvétele miatt. Az irat szerint még az 1940. őszi katonai közigazgatás idején vették el az ingatlanokat. Ezek között állítólag voltak olyanok is, amelyek már 1918 előtt is (román) egyházi kézben voltak. (MOL K 28 79. cs. 131. t. 1943–O–17218)

pánikot és újabb nagyarányú visszaköltözést idézne elő, amit megakadályozni nem volna lehetséges. [Mint ahogyan az addig átköltözöttek esetében is történt. – Sz.A.]

Ezen aggodalmainktól indítatva, bukaresti követünk [Nagy László] beleegyezésével, megbeszéléseket folytattam több vezető erdélyi politikussal (gróf Bethlen István, Báró Bánffy Dániel, gróf Béldi Kálmán, gróf Teleki Béla). E megbeszélésekből kialakult véleményről kötelességemnek tartottam Nagyméltóságodat tájékoztatni.

A román földbirtokreform revízióját célzó rendelet kiadását indokolja, hogy az észak-erdélyi jogos panaszokat e téren orvosolni lehessen, és a rendelet enyhébb vagy erélyesebb végrehajtásával lehetne kivédeni a román részről ellenhatásként fellépő igazságtalanságokat.

Ezzel szemben az aggodalmam, hogy:

1) Habár a rendelet a magyar kisemberek földhöz juttatását célozza, az elenséges propaganda föltétlenül úgy állítaná be, hogy osztályérdekeket szolgál.

2) Egy ilyen rendelkezés nemcsak Romániában, de más külállamban sem volna szimpatikus, és végrehajtása súlyos visszahatást keltene.

3) E rendelettel szemben a román ellenhatás azonnal mindenféle törvénytelen eszközzel lépne fel. Nálunk viszont e rendelet végrehajtása a törvényes formák betartásával hosszú időt venne igénybe, úgyhogy mire hatása jelentkezne, a romániai magyarság már jóvátehetetlen károkat szenvedne.

4) Valószínűnek tartom, hogy mire a rendelet végrehajtására kerülne sor, a gyorsan változó általános helyzet azt időszerűtlenné teszi.

Ezen indokok alapján célravezetőbbnek tartanám ezen rendelet intencióit a rendelet-kiadás nélkül igyekezni megvalósítani.

A helyi hatóságok bizalmas utasítás alapján:

1) Adják vissza a régi tulajdonosoknak a magyar állam tulajdonába átmert összes állami rezervákat [pl. a csiki magánjavakat – Sz.A.], tekintet nélkül, hogy jelenleg ki használja azokat.

2) Az erdészeti hatóságok akadályozzák meg, hogy a román községek és egyéb közületek a nekik juttatott erdőket kitermeljék és esetleg legelővé alakítsák át.

3) Ahol lehetséges, a román közületeknek jutott földekbe helyezték a régi tulajdonost birtokba (amint ez már több esetben utasítás nélkül is megtörtént) [utalás a katonai közigazgatás során elkövetett visszaélésekre – Sz.A.].

A bíróságokat utasítani kellene, hogy tekintettel, hogy ezen kérdés későbbi alkalmas időpontban rendeleti úton lesz szabályozva, a helyi hatóságok rendelkezései ellen beadott panaszok tárgyalását tartsák függőben.

Véleményem szerint balkáni ellenféllel szemben sablonos úton eredményesen nem küzdhetünk és kivételes helyzetek kivételes eljárást tesznek szükségessé."²⁶⁶ Nemes tehát megengedőnek tartotta törvénytelen eszközök alkalmazását a reform (a magyar nemzetiségű kárvallottak kielégítése) érdekében.

Ugyanakkor az észak-erdélyi magyar közvélemény – benne az Erdélyi Párt (EP) – a mielőbbi rendezést sürgetette. Számptalan forrás adja tanúbizonyságát annak, hogy az erdélyi magyar egyházak,²⁶⁷ civil szervezetek és magánemberek szerették volna visszakapni a románok által 1921 után kisajátított birtokaikat.²⁶⁸ Az 1941. február 23-án hatályba lépett 1.440 /1941.

266 Gróf Nemes András levele Bárdossy László miniszterelnöknek. 1941. december 24. MOL K 28 78. cs. 131. t. 1942-O-17343, 2-3. f.

267 Az 1921-es földreform idején a magyar történelmi egyházak összesen 314 199 kataszteri hold nagyságú földjét, korábbi birtokaik mintegy 85%-át sajátította ki kártérítés nélkül a román állam. Barabás Béla – Diószegi László Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea (szerk.): Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 33. Idézi Benkő: i. m. 16.

268 A nagyváradi református püspöki hivatal földreform-revízióval kapcsolatos kérelme ugyanez év áprilisában: a jelentéséből kiderül, hogy a római katolikus székeskáptalan birtokát képezett Mácsapusztán helyeztek el református magyarokat az első világháborút követő impériumváltás után. A lelki gondozásukra a biharpüspöki református lelkészt kérték fel, azonban annak lekötöttsége miatt segédlelkész látta el a feladatot. 1941 tavaszán a püspöki hivatal a segédlelkésznek államsegélyt, a mindenkori mácsai református lelkésznek pedig a görögkeleti parókia fenntartására megállapított 32 hold szántóföld használatba adását igényelte. Ezzel egyidejűleg az ideiglenes birtokhelyezési szerződést átadták a mácsai református egyháznak az épülőfélben lévő görögkeleti templommal és a hozzátartozó 18 hold szántóval együtt. Ellenben kedvezőtlen választ kaptak, miszerint a kérelem csak az általános földbirtokreform revíziója során lesz tárgyalható. (MOL K 28 78. cs. 131. t. 1942-O-16349) Az Erdélyi Református Egyházkerült Igazgatótanácsa 1942 januárjában memorandumot küldött a Miniszterelnökségre a román agrárreform-revízió elrendezése, az egyháztól kisajátított földek visszaadása és kártalanítása, továbbá a lefoglalt iskolai épületek visszaadása tárgyában. Februárban átkerült az ügy a Földművelésügyi Minisztériumhoz és a kultusztárcához. Márciusban arról értesítették az Igazgatótanácsot, hogy az érdemleges állásfoglalás előtt a kapcsolódó adatokat és iratokat összegyűjtve postázzák a Földművelésügyi Minisztériumnak. (MOL K 28 78. cs. 131. t. 1942-O-15406) Józán Miklós unitárius püspök levele Bánffy Dániel földművelésügyi miniszternek 1942. június 8-án. A püspök előadta, hogy az első világháború utáni első földreform során az unitárius egyház 220 kataszteri holdat kapott. Kérte, hogy ez a birtok egészítsék ki egy nagyiklódi 387 kataszteri hold kiterjedésű, zsidó tulajdonban álló birtokkal, amely Kolozsvárhoz lényegesen közelebb, 35 km-re esik. Józán indoklásként felhozta, hogy az első földreform idején az egyes protestáns egyházkerületek 5–600 kataszteri holdat kaptak. Pataky Tibor államtitkár – aki

M. E. sz. rendelet²⁶⁹ kimondta, hogy a „*visszacsatolt országrészen fekvő ingatlan elidegenítésére vagy megterhelésére vonatkozóan az 1918. évi október hó 28. napjától az 1940. évi szeptember hó 15. napjáig terjedő időben kötött jogügylet megtámadható és az ilyen jogügyleten alapuló telekkönyvi törlése iránt keresetnek van helye*” – még ha kényszer hatása alatt is kötötték a jogügyletet. Ahogy az az 5. § alatt olvasható, az ingatlanok csak a vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának (az albizottság megalakulásáig a főispán) véleménye alapján és jóváhagyásával idegeníthetők el. Ez azonban még nem rendezte el teljességgel a kérdést.

Az Agrárreform Tanulmányi Bizottság Teleki Pál halálát követően is folytatta munkáját. Papp József nyugalmazott főispán hivatalos útja alkalmával Pataky Tibor államtitkár utasítására megtekintette a bizottság munkálatait. 1941 végén még mindig nyolcan dolgoztak, és a Teleki Béla által adott felvilágosítás szerint már majdnem az összes területi adat fel volt dolgozva. Tájékoztatás céljából Papp egy mintajárást kiválasztva (ez volt a bánffyhungyadi) az ezen járásra vonatkozó adatokról, részint kimutatásokból, egy teljes összeállítást készített. Ebből kitűnik, hogy milyen adatok álltak a bizottság rendelkezésére, és hogy ezekből minő megállapításokat és következtetéseket vonhattak le. Az egykori főispán kívánatosnak tartotta az összeállítás kiadását egy szakértőnek, aki az adatokat a megalakítandó rendelet szempontjából áttanulmányozná, és kísérletet tenne arra nézve, hogy a rendelettervezetben foglalt intézkedések alkalmazása – az adatok felhasználásával – milyen eredményre vezetne. A bizottság munkálataival kapcsolatban Teleki Béla elnök egy „Agrárreform számla” című számlakivonatot nyújtott át Pappnak, és előadta, hogy a bizottság rendelkezésére bocsátott, illetve a bizottságnál alkalmazott személyek fizetésére, nyomtatványokra

vel a püspök szintén egyeztetett – megígérte, hogy amikor a birtokügy időszerű lesz, pártolni fogja a fenti földigénylést a földművelésügyi miniszternél. (MOL K 28 82. cs. 132. t. 1942-D-22923) Magánszemélyek kérvényeiben hasonló válaszokkal találkozunk: például Kocsis Gyulának és feleségének kérése a román földreform során elvett ingatlanai visszaszerzése tárgyában. 1941. április. (MOL K 28 78. cs. 131. t. 1942-O-16350) Vagy: dr. Benárd Emil nyugalmazott miniszteri tanácsos, ügyvéd kérte vissza Bihar községi 118 kataszteri hold területű ingatlanját az erdélyrészi birtokrendezés ügyében. Azt a választ kapta, hogy a kérés csak az erdélyi birtokreform revíziójának általános megejtésénél vehető figyelembe. 1941. január 31. (MOL K 28 78. cs. 131. t. 1942-O-16348)

269 Rendelet a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről. Rendeleték tára. Forrás: <http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (2011. augusztus 14.)

stb. 1941. szeptember 10-ig az EMGE összesen közel 51 600 pengőt folyósított. Annak idején Teleki miniszterelnök kijelentette, hogy a bizottság adatgyűjtési és egyéb költségeit a miniszterelnökség fedezi. Erre a kiadásra eddig az Egyesület a miniszterelnökségtől csak 20 ezer pengőt kapott 1940. december 31-én, ezért Teleki Béla kérte az EMGE által előlegezett több, mint 31 ezer pengő kiutalását. 1941. október elején a miniszterelnökség II. osztálya kiutalta az összeget Teleki Béla grófnak, az EMGE elnökének az erdélyi agrárreform revíziójának kérdésében kiküldött tanulmányozó bizottság munkálataival felmerült költségek kifizetésére.²⁷⁰

A román agrárreform 4370 legnagyobb részt magyar birtokosoktól 1 223 485 kataszteri holdat sajátított ki, melyből 148 967 igényjogosult 251 130 kataszteri holdat kapott. A juttatások 65%-a román, 26%-a magyar birtokos részére történt. Erdély visszacsatolása után ezzel szemben 34 924 kataszteri holdat osztott szét a magyar állam, és elővásárlás útján 46 300 kataszteri holdat biztosított. A románok által kisajátítást szenvedettek részére is csak ideiglenes használatba való átengedés történt a kisajátításhoz mérten jelentéktelen mértékben (42 236 kataszteri hold mezőgazdasági és 25 777 kataszteri hold erdőingatlan). Az agrárreform által birtokba helyezettek a magyar hatóságok által megerősítésben még nem részesültek. Közélcélok kielégítésére a román hatóságok elég területet hagytak, melyek revíziójánál a magyar hatóságok méltányosan jártak el.²⁷¹

*

Teleki Pál a földkérdéshez szorosan kapcsolódó *romániai magyarok hazatelepítésének problematikájával*²⁷² is foglalkozott. Mivel „*a székelységnek nagyon nagy része kiment, kitelepült [...] nagy súlyt helyezünk arra és a menekültek esetében is, [...] hogy a Regátba kiment magyarság az utolsó emberig jöjjön haza. [...] Sokan nem akarnak hazajönni és különösen a moldvai csángókkal elég nehéz munka lesz a hazatelepítés. [...] A bukovinaiak visszatelepí-*

270 MOL K 28 81. cs. 132. t. 1941-O-22148. A szóban forgó teljes összeállítást a bánffyhunyadi járásról (azon belül Magyarókerke község adataival), illetve a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen végrehajtott földbirtok politikai intézkedések nyomán előállott tényleges helyzet jogi rendezése tárgyában elkészült rendelettervezetet lásd ugyanitt. 123–129. f., illetve 2–34.

271 MOL KÜM XIX-J-1-a Békeelőkészítő osztály, III-3 (A rendelkezésemre bocsátott pontos adatokat itt szeretném megköszönni Tóth-Bartos Andrásnak.) Vö. Tilkovszky: *Revízió...* Id. kiad. 300., illetve Ablonczy: *A visszatért Erdély...* Id. kiad. 99.

272 A témához lásd Horváth Sz. Ferenc: *Határon innen és határon túl. Népeségcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942)*. Limes, 19. évf., 2006, 2. sz., 7–16.

tésének kérdésével nagyon komolyan foglalkozunk. [...] Azonkívül haza kell hoznunk az elszórt városi magyarságot, tehát a Bukarestben, Galacban, Brailában stb. élő magyarokat. Ezeknek nagy része haza is jött. De nagyon nagy súlyt helyezünk arra, hogy mindenki jöjjön haza”.²⁷³

Kiss Elek megígérte, hogy a kormányfő által kért egyházi statisztikákat a tanulmányi bizottság rendelkezésére bocsátja, majd a romániai földreform propagandisztikus voltát emlegette, melynek „a külföldön óriási hatása volt”²⁷⁴ [...] a földreform általában véve a románosítás alapvető kérdése [volt]. Ezzel a reformmal egyidejűleg tulajdonképpen kidolgozta magának a román-ság azt is, hogy az egész Székelyföldet át fogja törni, és ezt meg is próbálta Udvarhely környékén, ahol mi, unitáriusok és mások is, nagyon sokat küzdöttünk. [...] A románok [...] egyházközségeket létesítettek ott, ahol egyáltalán nem voltak románok, tehát adtak 60-70 hold földet az egyházuknak olyan helyeken, ahol híveik egyáltalán nem voltak, hanem még a templomaikat is veltünk, székelyekkel építették fel ezeken a helyeken [...] mindannyiunk büntetéspénzeiből és egyebekből”.²⁷⁵ Majd felvetette azt a mindenkit érdeklő kérdést, hogy „mi lesz ezekkel az épületekkel.” Kifejtette, hogy nem akar a rombolók közé tartozni, de „magyar kötelesség” „ezzel a kérdéssel minden szentimentalizmus nélkül szembenézni és [...] megoldani.” Majd hozzátette, hogy végül is „ezek nem műemlékek”, lerombolásuk tehát igazolható.²⁷⁶

Teleki szerint a propaganda kérdése nem más, mint „tisztán pénzkérdés”.²⁷⁷ A bizánci stílusú templomokról annyit mondott, hogy „ezek kétségtelenül csak annyira műemlékek, mint amennyire vaj a művaj”. Ezeknél sem lehetett általános szabályt felállítani, hisz voltak templomok, amelyeket más felekezetek részére át lehetett alakítani, és voltak, amelyeket le lehetett bontani, mert olyan helyre építették őket, ahol akadályozták a közlekedést. Megtoldotta még azal, hogy a középületek egy részét is bizánciasították, ezért megbízott építészeket „Erdély aspektusának megváltoztatása céljából”.²⁷⁸ [A korabeli erdélyi közvéleményen kívül a 2. világháború utáni román történészeket is rendkívül érdeklő kérdést, a román egyházi épületek ügyét illetően a következőkről tu-

273 E. ért. jkv. 134-135. f.

274 Uo. 135. f.

275 Uo. 136-137. f.

276 Uo. 137. f.

277 Uo. 138. f.

278 E. ért. jkv. 139. f. A miniszterelnök a szeptember 23-i szociális értekezlet résztvevőinek már tett hasonló kijelentést a témában. Feljegyzés a szeptember 23-án... 5-6.

dunk: az 1918 és 1940 között épült templomoknak csupán mintegy 3%-át érintette a rombolás vagy az átfazonírozás a „kis magyar világ” idejében.^{279]}

Patzkó Elemér a románok által épített, a Partiumon végighúzóódó erődítményvonal keltette nehézségekre hívta fel a miniszterelnök figyelmét. Az érmelléki és a (volt román) nyugati határ menti földművesek helyzetét tekintette a legsúlyosabbnak. *A kormányfő* megnyugtatta Patzkót, hogy a kérdéssel – és közelebről a gazdák kártalanításával – már foglalkozott az Erdélyrészi Gazdasági Tanács előző napi ülésén is, illetve folyamatban van a kárt szenvedettek összeírása.²⁸⁰

Mikó Imre²⁸¹ a Teleki által már említett *telepítések ügyéhez* szólt hozzá. „Az okiráltságbeli magyarságban két típust különböztethetünk meg: a falusi,

279 Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 149. (Az ún. templomrombolások kérdését bővebben lásd uo. 147–149.) 1941 decemberében a miniszterelnökség arra utasította az észak-erdélyi főispánokat, hogy mérjék fel a román uralom alatti görög katolikus és görögkeleti templomépítések és az újonnan alapított egyházközségek számát. Ugyanitt a Romániától visszacsatolt területen épült román templomok sorsáról is tájékozódhatunk. 1942-ben az Államtudományi Intézet által – főispáni jelentések alapján – készített térkép alján lévő statisztikai összegzés szerint a román uralom 22 esztendeje alatt összesen 416 templom épült fel (teljes egészében 344, részben 72). Ebből csupán 192 épült a román lakosság pénzén, 117 építéséhez románok egyáltalán nem járultak hozzá. 3 kivételével mind magyar pénzen épültek. 107-et pedig részben román, részben nem román, elsősorban magyar lakosság pénzén emeltek. Az épített 416 templomból 108 a Székelyföldre esett. 1942 végén a térkép egy példányát a miniszterelnökség – felhasználás céljából – megküldte az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatójának is. Az adatokat folyamatosan gyűjtötték – még 1944-ben is. (Tehát nem jelenti azt, hogy a háború után magyar kézen maradó Erdélyben nem alakították volna át vagy építették volna vissza a félkész, esetlegesen rombolták volna le a megépült román templomokat.) Az így kapott újabb adatokból megállapítható, hogy 1918 és 1940 között Észak-Erdélyben összesen 272 görög katolikus és 191 görögkeleti templomot építettek. Összesen tehát 463 román templom épült. (Vö. Ablonczy: uo. 147.) Ebből teljesen készen volt 388, részben pedig 75 templom. 120-at a Székelyföldön húztak fel, amelyek közül 90 teljesen felépült. A 120-ból kizárólag a román lakosság pénzén csupán 22-t építettek, ellenben magyar lakosság pénzén épült fel 59 egyház. A többin közösen osztozott a két nemzetiség. (MOL K 28 85. cs. 139. t. 1944-O-15103)

280 E. ért. jkv. 144–145. f.

281 Nemzetiségi szakértő. Az OMP, majd a romániai Magyar Népközösség bukaresti irodavezetője. 1940-ben Kolozsvárról behívott képviselő. 1941 májusától az Erdélyi Párt főtitkáraként dolgozott: gyakorlatilag a regionális erdélyi érdekek kormányzat előtti megjelenítése lett a fő feladata. 1943 után pedig a háborúból való kilépés erdélyi előkészítőinek egyike, a zsidónak minősített személyek megmentésében Mester Miklós munkatársa volt. A kolozsvári hatalomváltással várható megrázkódtatá-

*Moldvában és Bukovinában élő magyarságot és az ókirályságbeli, főként a havasalföldi városokban élő városi magyarságot.*²⁸² A falusi magyarok visszatelepítését nehezebb dolognak vélte, főképpen a moldvaiak esetében, mert mint mondta „*az országrésznek hasznos polgárai és nem szívesen fognak [a románok] belemenni abba, hogy ezeket elveszítsék. A bukovinaiaknál talán könnyebb lesz a probléma, mivel az újabb telepítés, nincsenek annyira odakötte a helyhez.*” A megnövekedett asszimilációs veszélyre („[...] *akik most ott maradtak, csak azzal a feltétellel maradhattak ott, ha a magyarságukról lemondanak.*”) és a városi magyarok életlehetőségének megszűnésére figyelmeztetett. Éppen ezért – és mert a bécsi döntés nekik nem biztosította az optálási jogot – előbb a városiak hazahozatalát sürgette. Ezenkívül kérte a kormányzatot, hogy találjon módot arra, hogy „*ne csak azok jöjjenek vissza, akik Erdélynek a magyarságtól visszakerült területéről valók*”, hanem a többiek is.²⁸³ A moldvai csángók és bukovinai magyarok hazahozatalát illetően úgy vélte, hogy a kérdés még ráér és esetleg egy bizottság vagy Domokos Pál Péter²⁸⁴ tanulmányozhatná a kérdést, majd eztán következhetne a visszatelepítés.²⁸⁵ *Vásárhelyi püspök* tiltakozott a gyors intézkedés miatt, „*hi-*

sok mérséklésre szerveződő Erdélyi Magyar Tanács meghatározó tagja, de paradox módon a maga szabadságát nem tudta megvédeni: 1944 októberében három év és kilenc hónapra a Szovjetunióba deportálták. 1941-ben jelent meg máig alapvető munkája a romániai magyarság két világháború közti helyzetéről (Huszonkét év). Három évvel később elkészült és publikálta egyetemi magántanári értekezését a magyar nemzetiségi jogalkotás történetéről (Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika). E két, Mikó tudományos munkásságát meghatározó könyv mellett 1941-ben adta közre az Erdélyi politika c. tanulmányát. Forrás: <http://www.adatbank.ro/inchtm.php?akod=1062> (2010. július 27.)

282 E. ért. jkv. 145. f.

283 Uo. 145–146.

284 Tanár, a kolozsvári tanítóképző igazgatója. Történész, néprajzkutató, a csángók történetének, kultúrájának szakértője.

285 E. ért. jkv. 147. f. Az 1941. április 28-i minisztertanács az illegális csatornákon elindított moldvai csángó telepítést „előkészítendőnek, de azonnali intézkedésre éretlennek” minősítette. Még 1940 végén a kérdés tanulmányozása céljából Domokos hat hónapra a bukaresti magyar követséghez nyert beosztást. Vaskos tanulmányban számolt be útjáról. (MOL K 28 163. cs. 271. t. 1941–P–16326, 9–17., illetve 19–28 f.: 1940. november 27-i és december 8-i keltezésű tanulmányok a csángókérdésről.) Ez főleg azért nem keltett osztatlan lelkesedést kormánykörökben, mivel a tanfelügyelő a moldvai csángók (akik 1941 és 1944 között folyamatosan szivárogtak át Magyarországra területére) erős asszimilálódásáról tudósított, ami elsősorban nyelvi téren mutatkozott meg, vallásukat azonban, a római katolikus vallást, valamennyien megtartották. A minisztertanács 1944. április 7-én foglalkozott utoljára a moldvai csán-

szen ott egyházak, intézmények vannak, amelyek mint tudjuk, súlyos és nagy értékeket képviselnek, és ott egy olyan lakosság van, amellyel a visszacsatolt magyarság érdekében is komolyan kell számolni".²⁸⁶ Az egyházfő a székelység kapcsán megállapította, hogy azok népfölöslege 1918 előtt részben hivatali, részben ipari pályákon helyezkedett el, sokan pedig elmentek a Regátba. A román uralom idején ez a népfölösleg „a pusztulás útjára jutott, mert egyfelől nem tudott intellektuális pályákon elhelyezkedni, másfelől pedig kiszorították az ipari pályákról is”. Kívánságát fejezte ki arra nézve, hogy a székelységnek és az erdélyi magyarságnak népfölöslegét magában Erdélyben telepítsék le, nem megengedve ezáltal azok szétszóródását a világban. Biztosítani kell számukra a megfelelő életlehetőségeket is. „A székely kérdés helyes megoldása az egyetemes magyar érdekek és egész Erdély jövője szempontjából az egyik legkardinálisabb kérdés.”²⁸⁷

gók Magyarországra telepítésével, Bonczos Miklós belügyi (és telepítésügyi) államtitkár előterjesztésében. Bonczos szerint a román kormány azért zárkózott el mindaddig áttelepítésük elől, mert attól tartott, hogy Erdélyben fogják őket földhöz juttatni. (Ezért a még Moldvában maradt csángók hazatérési szándékát egyelőre nem támogatta a kormányzat. Lásd MOL K 28 162. cs. 270. t.) A front közeledése miatt azonban Bonczos szerint „itt a lélektani pillanat” a moldvai csángók hazatelepítéséhez. Az ősre tervezett akció kérdésében Bonczos nem akart vitát kezdeményezni, csupán abban a kérdésben kérte a minisztertanács állásfoglalását, hogy elősegítse-e a csángók Magyarországra „menekülését”. [A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. In Kővágó László (sorozatszerk.): Nemzetiségi Füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 13. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/01200/01275/>)] A Bonczos által előterjesztett, de ifjabb Horthy Miklós vezetésével kidolgozott javaslat (lásd MOL K 28 162. cs. 269. t. 1944-A-20022) 170 ezer hold mezőgazdasági termőföld igénybevételével számolt. A Sztójay-kormány ülése ennek szellemében döntött – megjelölve a „menekülő” csángók pontos gyülekezési helyét is, amely Csíksomlyón lett volna – a javaslat mellett. A „magyarságukat szadadokon át megtartó, igénytelen, szorgalmas és szapora” csángókat a magyar nemzetiség megerősítésére a Dunántúlra kívánták letelepíteni (Ablonczy Balázs véleménye szerint a németység helyére; Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 163–164.). A magunk részéről ehhez hozzáteszük, hogy a terv kidolgozóinak e vidék mellett való elkötelezettsége abból is eredeztethető, hogy olyan területen szerették volna őket földhöz és lakhelyhez juttatni, ahol az esetlegesen megindult elrománosodásukat a tömbmagyar területen megállítsák, illetőleg visszafordítsák. (Hasonló elképzelést Ablonczy is közöl Szolnok-Doboka megyéből. Lásd uo. 160–161.)

286 E. ért. jkv. 147. f.

287 E. ért. jkv. 125–126. f. Megjegyezte, hogy „a székelyt rendkívül nehéz elszakítani az ő falujától, és ha elszakad, nehezen telepíthető”. Uo. 126. f.

Teleki Pál komplikáltabbnak találta a kérdést. „*A kategóriák is többfélék [...] a falusi magyarság tekintetében is differenciálnunk kell. [...] A bukovinaiaknál még nem állt be az asszimilációs folyamat [...] a községek között is individuális különbségek vannak. A moldvai csángóknál nehezebb a helyzet,*” mert „*az asszimilációnak és az összeházasodásnak a legkülönbözőbb stádiumával van dolgunk*”.²⁸⁸ Azzal folytatta, hogy a városi magyarság ügyében kiküldött két szakértőt a konzulátus mellé rögtön a bécsi döntés utáni napokban, akik speciálisan a visszatelepítés kérdésével foglalkoznak, mert őket lehet gyorsabban visszahozni. „*A falusi nép visszatelepítése lassú folyamat lesz, a bukovinaiakra hónapokra, a csángókra nézve esztendőkre terjedő hosszú folyamat [...] ez rendkívül nehéz munka lesz.*” A városiaknál sem számolt mindenki visszatéréssel, de a célt a 100%-os visszatelepítésben látta. Az elhelyezés helyszíne „*lehet Erdélyben is és lehet az ország többi részében is. De ez a kategóriák szerint különböző. Vannak foglalkozások, ahol tudjuk őket alkalmazni*”.²⁸⁹ Ha ez nem menne, „*akkor átképző tanfolyamokat kell csinálni*”.²⁹⁰

Míg *Ravasz püspök* a földreformtörvény revíziója alkalmával a magyarság elszenvedett veszteségeinek helyreállítását tartotta a legfontosabb feladatnak, addig a *telepítés* kapcsán úgy gondolta, hogy „*Erdélynek egyik létkérdése, hogy a tiszai magyarság és a székelység magyarsága között élő kapcsolat létesüljön*”.²⁹¹ A püspök szerint „*először a fővároson kívül lévő, az asszimilációnak nagyobb mértékben kitett rétegeket, főképp a magános telepeket, cselédeket, munkásokat kell visszatelepíteni, azután a csángókat és legutoljára a Bukarest városában letelepedett [...] magyar családokat*”. Utóbbiakat akkor kívánta visszatelepíteni, amikor „*ősi magyar terület román impérium alatt nem fog már állani*”, hogy fenntartsák magyarságukat, ha esetleg oda kerülnek diákok egyetemre (a még román uralom alatt lévő területekről).²⁹² *Teleki* ehhez hozzátette, hogy „*ezt a folyamatot depolitizálnunk kell és [...] mint gazdasági és nemzeti problémát felfogva, így kell végrehajtanunk*”.²⁹³ Végül 1941 nyarán mégis politikai döntés született azzal, hogy a visszakerült Bácskába telepítették a több, mint 12 és félezer bukovinai székelyt.

288 Uo. 147–148. f.

289 Uo. 149. f.

290 Uo. 150. f.

291 Uo. 150–152. f.

292 Uo. 152. f. A 2. világháború idején, aki tehette Dél-Erdélyből is a kolozsvári tudományegyetemre ment át tanulni. Az 1941/42-es tanévben 89 ilyen diák hallgatta az egyetem előadásait Kolozsvárt – a hallgatók körülbelül 3%-a. Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 156.

293 E. ért. jkv. 153/155. f.

Szabó János „mint ipari munkás” azt szerette volna, ha a visszatelepített gyári alkalmazottak és földművelők megfelelően elhelyeződnének, illetőleg a Székelyföld idővel iparosíttatnék. „Feltétlenül az a generáció jöjjön előbb haza, amely most ment ki a háború után, mert azok a munkások [...] kiépítették azt a Romániát, amely a legnagyobb ellenségünk.”²⁹⁴ A kormánybiztos Szabó felszólalása után kérte a résztvevőket, hogy ne sorrendi kérdésnek tekintsék az óromániai magyarok visszatelepítését, mert az majd úgyis el fog intéződni, habár a lebonyolítás folyamata nagyon különböző lesz. Ami a visszatelepülők elhelyezését illeti, „az természetes, hogy akik mostani tartózkodási helyükön is mezőgazdasági foglalkozást űznek, csak mezőgazdáként hozhatók haza, de van itt nagyon sokféle részletkérdés”. Teleki úgy vélte, hogy azok, akik magyarul érthetően beszélnek, falvanként telepítendők haza. Azoknak viszont, akik nem beszéltek magyarul, egy ún. visszamagyarosítási processzuson kell átesniük, és őket magyar községek között kell elhelyezni, vagyis az ilyen falvakat szétoztatni.²⁹⁵

Azzal zárult a délelőtti ülés, hogy Teleki némi ellentmondásba keveredett az előzőekkel, amikor azt mondta, hogy úgy kell a telepítést végrehajtani, „ahogy az érdekelteknek a legjobb és legfeljebb tanácsokkal ellátni őket”.²⁹⁶

Végül ez sem így ment végbe. Példának okáért a bukovinai székelyek hazatelepítésével foglalkozó 1941. április 28-i minisztertanácson a kormány egyetlen tagja sem állt ki a székelyek kívánsága mellett, akik kompakt magyar vidékre történő telepítésüket kérték. Meglehet, ugyanezen az ülésen az elhunyt Teleki Pál Szatmár és Bihar megyei (egykori felső-partiumi román telepés falvak területére történő) telepítési elképzeléseit is már csak Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter képviselte. Bartha Károly honvédelmi miniszter a vezérkar által támogatott bácskai telepítés mellett érvelt, amit Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár is támogatott. Bonczos Miklós belügyi államtitkár Bánffyval vitatkozva azt hangsúlyozta, hogy „a székelyek nem akarnak a románok közé menni”, s ezzel, ha burkolt formában is, a bácskai telepítés mellett érvelt. Bárdossy László miniszterelnök igyekezett óvatosan, a két nézet között állást foglalni, de lényegében a bácskai tervet támogatta. Véleménye szerint a már Magyarországra szivárgott 324 családot Szatmárba kell telepíteni,²⁹⁷ a még Bukovinában levőket pedig a Bácskába,

294 Uo. 153/155–156. f.

295 Uo. 156–157. f.

296 Uo. 158. f.

297 1941. április közepéig már mintegy 200 bukovinai székely családot telepítettek Szatmár megye nagykarolyi és szatmári járásába a román parasztok elhagyott házaiba, földjeire.

mivel a bácskai telepítés már „*benépesítési* [ergo politikai – Sz.A.] *kérdés*”. A minisztertanács végül egyhangúlag elfogadta Bárdossy javaslatát.²⁹⁸

A résztvevők a problémát inkább sorrendi (a falusi vagy a városi magyarságot előbb hazatelepíteni), továbbá sürgősségi (például Mikó Imre az optálási joggal nem rendelkező romániai városi magyarságot gyorsan visszahozni) kérdésként vetették fel, amely jellemzőket Teleki próbálta csillapítani, degradálni az értekezleten, mivel az ő általa megfogalmazott elsőrendű cél az volt, hogy a Romániába települt magyarok 100%-a térjen haza. Ami pedig a letelepítés irányait és helyszíneit illeti, ezeket a hozzászólók *gazdasági* (a visszatelepülőknek foglalkozásuk szerint megfelelő elhelyezést biztosítani: Szabó János, Teleki), *nemzeti* (a tiszai és a székely magyarság között élő kapcsolat létesítése: Vásárhelyi János, Ravasz László, Teleki), *nem* pedig – a részben megvalósult – *politikai* elvek mentén kívánták eldönteni.

Iskolán kívüli népművelés

Szalai Béla referált a témakörben. Iskolán kívüli népművelésen az iskolaköteles korból kikerült (14 éven felüli) falusi és városi lakosság oktatását értették, s a csonka országban éppen átszervezés alatt állt. Szalai egy új törvény előkészületéről is szólt. Az aktivisták legnagyobbbrészt a falusi tanítók voltak, de lelkészek, plébánosok, tanárok és gazdasági szakemberek is bekapcsolódtak a munkába. A munkát minden megyében egy iskolán kívüli népművelési bizottság irányította, vezetője az alispán volt, titkára egy tanár vagy tanító.²⁹⁹ „*Az iskolán kívüli népművelési tevékenységre fokozott szükség van a felszabadult területeken [...] magyarságunkkal, [...] nemzetiségeinkkel kapcsolatban. [A magyarság viszonylatában] 22 év mulasztásait kell pótolnunk [...] az általános műveltség és az írni-olvasni tudás terén*”; illetve bizonyos magyarságismeretet kellett közvetítsen a falusiak számára, „*hogy tudják meg, mi a magyar nép, és ismerjék meg a magyar történelem legfontosabb kérdéseit*”.³⁰⁰ Ez kiegészült gyakorlati gazdasági ismeretekkel is. Például, ahol juhtenyésztés volt, ott a sajtékészítésre, okszerű tejgazdaságra tanították az embereket, vagy ahol gyümölcsstermesztés folyt, ott a gyümölcsfák gondozására.

298 A. Sajti: i. m. 12–13. A bukovinaiak 1941. júniusi Délvidékre telepítésének részletes történetét lásd uo. 26–34.

299 E. ért. jkv. 160–161. f.

300 Uo. 161. f.

A nemzetiségekkel kapcsolatosan elsősorban a gazdasági ismereteket kívánták hangsúlyozni, de az „oktatásba szőni bele ügyesen nemzeti vonatkozású elemeket és a magyar történelemnek és a magyar helyzetnek olyan ismertetését, ami a nemzetiségeket is megnyugtatja, és a velük való békés együttélést lehetővé teszi. Ez a munka [...] nagyon nagy tapintatot és nagy hozzáértést igényel”. A falusiak olvasmányában, a (román) naptárakban készültek megfelelő cikkeket elhelyezni. Népkönyvtárak kiépítéséről és kiegészítéséről, valamint ismeretterjesztő füzetek kiadásáról szerettek volna gondoskodni. „Ez volna az iskolán kívüli népművelés gerince.” Úgy gondolták, hogy Erdélyben igénybe veszik erre a célra a meglévő társadalmi és egyházi szervezeteket is (például egyházi bibliakörök és egyesületek stb.). „Az lenne a feladat, hogy ezeket a különböző kezdeményezéseket szerves egységbe foglaljuk. [...] kérjük a helyi tapasztalatok és a helyi szükségletek feltárását.” Szalai végül kifejtette, hogy a kultuszminisztériumban csak a végső irányítás fut össze, vagyis minden törvényhatóságban külön bizottság intézte az iskolán kívüli népművelés ügyeit (így a helyi szükségleteknek megfelelő munkaterv összeállítását és végrehajtását is).³⁰¹

Teleki Pál is az egyes vidékek igényeinek előtérbe helyezését hangsúlyozta, de ő még az egyes vidékek (nemzetiségi és vegyes vidékek) és az azt végző szervek szerint (társadalmi és egyházi szervezetek) is differenciált volna. Kijelentette, hogy nem szereti az államilag irányított és centralizált iskolán kívüli népművelést: az embereknek szabadságot kell adni, ellenben bizonyos dolgokat meg kell követelni (a magyar történelem, földrajz és irodalom iránt az érdeklődés felkeltését és a tudás fejlesztését; az élő irodalom továbbközlését, ajánlását stb.). „Három részből áll [...] ez az akció. Az egyik maga a társadalmi munka, [...] a másik a teljes anyag összegyűjtése, amely központi, és a harmadik az ellenőrzés, amely szintén központi”. Ami a területi (népi) differenciálást illeti, a szászokra ráhagyták volna az iskolán kívüli népművelést. „Itt csak arra kell törekednünk, hogy ebből a nevelésből ne hiányozzanak azok a magyar nemzeti vonatkozások, amelyek a tradícióval veled járnak.” Vagyis mintegy a közös erdélyi tradícióra építve egyfajta pozitív diszkrimináció érvényesült a szászok javára ebben a kérdésben. A románok esetében megkülönböztettek volna tiszta román és vegyes területeket. „Mindeniütt más és más lesz a funkció és más lesz a munka.” A miniszterelnök azt is hangsúlyozta, hogy Erdélyben „életerősebben fejlődött az egyesületi élet, mert [...] a társadalmi tényező [...] jobban meg volt, mert a társadalom sokkal jobban összeforrott és az emberek [...] sokkal közelebb kerültek egymáshoz

301 E. ért. jkv. 162–163. f.

[...] itt a történelmi egyházak az ilyen funkcióknak a legtermészetesebb hordozói. [...] Itt vannak azok az egyesületek, amelyek az egyházakra támaszkodnak. Úgyhogy itt megvannak az alaptényezői ennek a kérdésnek. Itt tehát tartuk meg ezt a feladatot társadalmi funkciónak”. Végül kifejezte reményeit, hogy minden eszközzel (magyar történelmi novellákkal, verses könyvekkel, énekkönyvekkel stb.) el fogják tudni látni az erdélyi iskolán kívüli népművelést.³⁰²

*Figus Albert*³⁰³ egyetértett Telekivel abban, hogy területileg el kell különíteni a népművelés fajtáit, és a helyi adottságokhoz kell igazítani a feladatokat. Majd előadta, hogy náluk (Szatmárban) milyen állapotok és adottságok voltak, és hogy ebben a kérdésben idáig a leghasznosabb szolgálatot az EGE (gazdakörök a falvakban) és a volt Magyar Párt (minden községben törekedett ún. kultúrházakat építeni) végezte. *A tiszta magyar községeknél az EGE kezében hagyta volna a munkát, elegendőnek ítélve a szervezettséget a gazdakörök és kultúrházak meglétekor. A románok esetében nehéznek ítélte a kérdés megoldását, és be szeretne volna vonni a munkába a románul jól beszélő „polgárokat, intellektueleket”. A gazdasági politikát kívánta előtérbe tolni, mert a románok életszínvonalának emelésével a két nép közledését látta biztosítottak. A német falvaknál megkülönböztette a magyarságba olvadt és magyar érzelmű népességet a vegyes érzelműektől (német befolyás alatt állóktól). Ezt a németsegen belüli ellentétet politikai eszközökkel akarta elsimítani. Minden községben a volt Magyar Pártra bízta volna azt a feladatot, hogy kijelölje a szervet, amely az iskolán kívüli továbbnevelést végzi.*³⁰⁴

A német ajkú ifjúság iskolán kívüli gondozásáról Teleki Pál 1941. március 21-i 2.320 /1941. M. E. sz. rendelete gondoskodott. Az 1. § szerint a német ifjúság iskolán kívül való gondozásával és művelésével levontegyesületek, továbbá olyan egyesületek vagy olyan egyesületi jellegű szervezetek foglalkoznak, amelyeket erre jogszabály-rendeletkezés jogosít fel. Ezek a szervezetek a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kormányhatósági felügyelete alatt állnak. A 2. § értelmében a Magyarországi Németek Szövetségének az ifjúság iskolán kívül való gondozásának és művelésének céljára egyesületi jellegű külön szervezetet vagy szervezeteket alakíthat. Ezek alakításáról a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak jelentést kell ten-

302 E. ért. jkv. 163–167. f.

303 Figus[–Illinyi] Albert szintén behívott képviselő. A Szatmárnémetiben megjelenő Szamos főszerkesztője volt. Később az Erdélyi Párt országos elnöki tanácsának Szatmár megyei tagja.

304 E. ért. jkv. 168–171. f.

ni, és szabályait a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak kell jóváhagyás végett bemutatni. A 3. § kimondta, hogy a szervezet tagja csak az lehet, aki magát a német népcsoporthoz tartozónak vallja, akit a Magyarországi Németek Szövetségének vezetősége népi németnek elismer, és aki eze- ket megfelelően igazolja. A szervezet által irányított munkában – atyja engedélye alapján – részt vehet a 18. évét be nem töltött ifjú is, akinek atyja a Magyarországi Németek Szövetségének tagja. A 4. § szerint a leventeegye- sületek a Honvédelmi Minisztériumnak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisz- tériummal egyetértve megadott engedélye alapján német nyelvű tagozatot is létesíthetnek. A Honvédelmi Minisztérium a leventeegyesület német nyelvű tagozatának tagjai számára külön köszöntési módot állapíthat meg, ame- lyet az ilyen levante a kötelező leventeképzés körén kívül használ.³⁰⁵

1941 folyamán a magyarországi német népcsoport-vezetőség ösztönzé- sére és közreműködésével a német Külügyi Hivatal és a VoMi (Volksdeutsche Mittelstelle)³⁰⁶ kidolgozott egy újabb, a bécsi egyezménynél kedvezőbb szerződéstervezetet. Ennek V. fejezete szerint „*a nép-német ifjúságot Ma- gyarországon nem szabad katonai előképzésre igénybe venni; az eddig a leven- teszervezetben történt katonai előképzést és nevelést a népcsoport ifjúsági szer- vezetében kapja meg. A német népiségű ifjúság a továbbiakban kizárólag csak a saját népi ifjúsági szervezethez tartozhat*”.³⁰⁷ Franz Baschék³⁰⁸ törekvései- ket azonban nem tudták elérni. Ezenkívül a náci érzelmű észak-erdélyi szá- szok is szervezkedtek. Molitoris vezéresperes³⁰⁹ október 22-én beadvánnyal fordult Bartha Károly honvédelmi miniszterhez, amelyben kérte, hogy a

305 Az 5. § kifejtette, hogy a 18. életévét be nem töltött ifjú, aki a 2. §-ban megjelölt szer- vezet munkájában a rendeletben meghatározott módon részt vesz, leventeegyesület- nek tagja nem lehet. Rendelet a németajkú ifjúság iskolán kívüli gondozásáról és mű- veléséről. Rendeletek tára.

Forrás: <http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (2011. augusztus 16.) Idézi Szlucska: i. m. 302–303.

306 Népi-német Közvetítőszerv, a népcsoportok irányításával foglalkozó berlini szerve- zet.

307 Tilkovszky Loránt: SS-toborzás Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974, 25–26. Idézi Szlucska uo. 303.

308 A bánáti Hatzfeld községben született 1901-ben. 1940-ben Hitler megtette a magyar- országi németek vezetőjévé. 1944 végén Németországba menekült. 1945 májusá- ban az amerikaiak letartóztatták, 1946-ban hazaszállították, majd a népbíróság íté- lte alapján kivégezték.

309 1940 szeptemberében a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi szász evangéli- kusok önálló német vezéresperességet alakítottak gyülekezeteikből, élén a püspöki jogkörrel felruházott Karl Molitoris beszercei esperessel.

szász leventekötelesek külön csoportokban kapjanak kiképzést, és az oktatási és vezérlési nyelv német legyen, leventeoktatás alatt hordhassák a Volksbund jelvényeit és egyenruháját, és a magyar Hiszekegy helyett hivatalos alkalmakkor egy német imát mondhassanak. A HM az ügyet a LOK-nak³¹⁰ adta ki, amelynek megbízottja a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályával tárgyalt, és ennek eredményeként Molitoris kérését elutasították. Azonban utasították egyben a kolozsvári hadtestet, hogy csak olyan leventeoktatókat nevezzenek ki a szász vidékeken, akik a német nyelvet megfelelő mértékben bírják.³¹¹ A HM rendelete azonban a Teleki nevével fémjelzett rendelet 4. §-ának ellent mondott, amennyiben ettől kezdve a szász leventéknek magyar csapatokban kellett részt venniük (1–3. pont).

310 1941. június 15-én a leventék szabadidő-mozgalmának irányítására és vezetésére a Leventesport Országos Központot (LOK) hívták életre.

311 Közben a kolozsvári hadtestparancsnok 1941. október 22-én kelt 1.016 /1941. sz. és december 10-én kelt 1.250 /1941. sz. felterjesztésében tájékoztatást várt a honvédelmi minisztertől a szászok leventeképzésével kapcsolatban. Bartha Károly 1941. december 23-án a IX. honvédhadtest parancsnokságnak a 82.577 /eln. 40.-1941. sz. rendeletét adta ki: „1., Az 1941. évi szeptember 17-én kiadott 81.896 /eln. 40.-1941. sz. rendeletemben már intézkedtem arról, hogy a magyar-szász-román és a magyar-szász vegyes lakosságú vidéken az iskolába nem járó magyar és szász leventekötelesek együttes csapatkötelékben képezendők ki. Az iskolába járó leventeköteles tanulóknál ugyanezen elv szerint kell a kiképzést végrehajtani. 2., Magyar-szász vegyes lakosságú vidéken (községben) a magyar és szász leventekötelesek együttes csapatkötelékben képezendők ki, tehát külön szász leventecsapatok nem állíthatók fel. A kétnyelvű oktatás nem akadály, mivel az 1941. március 7-én 80.517 /eln. h. kiv. kik.-1941. sz. alatt kiadott rendeletemben már intézkedtem, hogy németlakta és német-magyar vegyes lakosságú községekben csak olyan leventeparancsnokok alkalmaztassanak, akik németül is tudnak, a német anyanyelvűeknél pedig a magyar nyelv bírása alkalmazási előfeltétel. 3., A szász járások (községek) leventekiképzésénél a szászok nem vonhatók össze külön csapatba, hanem a magyar leventékkel együtt közös csapatban képezendők ki. 4., Vezénylési nyelv csakis és kizárólag a magyar lehet. A magyarul nem tudó leventéknek a magyarázatot, valamint az erkölcsi oktatást anyanyelvükön kell megadni. [...] 7., A leventekiképzésnél a vezénylési nyelv magyar, a magyar zászló felvonásánál pedig a „Magyar Hiszekegy”-et kell elmondani. A magyar zászló tisztelete és magyar nemzeti imádságban való részvétel a magyar állam iránti hűségnek olyan természetes kifejezése, amely alól magyar állampolgár nem vonhatja ki magát. [...] 9., A visszacsatolt erdélyi részek leventeoktatói tanfolyamának megszervezését, felállítását és az oktatói kar kiképzését a IX. hadtest parancsnokság hatáskörébe utaltam. Jelen rendeletemről haladéktalanul tájékoztatasa a szász vidék levente parancsnokságait, és utasítsa őket rendeletem szigorú betartására.” Szlucska: i. m. 303–304.

*Gróf Bethlen György*³¹² elmondta, hogy Erdélyben az iskolán kívüli népművelés kérdésével kezdettől fogva foglalkozott a Minerva Irodalmi Részevénytársaság (vetített képes előadásokat rendezett, nagy számban bocsátott ki cenzurális korlátok között sokféle kiadványt stb.). A társaság összeállításában (vezetésében is) és megalkotásában majdnem kizárólag az egyházra támaszkodott. *Teleki Pál* a hallgatóság tudtára adta, hogy a kultuszminisztérium már kapcsolatba is lépett a Minervával.³¹³

*Pálffy Károly*³¹⁴ az iskolán kívüli népművelés 22 éves történetéről szólt, kiemelve a Minerva, az EGE, az Erdélyi Iskola, az egyházak és egyéb egyesületek fontos és hasznos munkásságát, amellyel a két világháború közötti romániai magyar kisebbség kulturális továbbélését segítették elő.³¹⁵

Kiss Elek is hozzászólt a témához, hangsúlyozva, hogy mennyire fontos a népművelés „*az elpusztult kultúra*” felépítésében. Követelte a kormánytól és a „*magyar vezető szellemtől*”, hogy a városok kiépítésével és a városi intézmények fejlesztésével, épületek építésével (például kultúrpaloták létrehozásával) járuljanak hozzá az egész nemzet műveléséhez és neveléséhez. Ehhez felajánlotta az unitárius egyház által kidolgozott iskolán kívüli oktatási anyagot is. Ugyanakkor azt kívánta, hogy a román kultúra is egészségesen fejlődhessen a népművelés oltalma alatt. Még egy érdekes információval szolgált: szerinte „*a családi élet azért nem emelkedett itt nálunk Erdélyben, [...] mert sok volt a vegyes házasság*”.³¹⁶

Kovács Árpád arra hívta fel a figyelmet, hogy az eltelt 22 esztendőben az erdélyi magyar értelmiséggel nem foglalkoztak eleget.³¹⁷

*Báró Jósika János*³¹⁸ is megemlítette azt a hatalmas munkát, amelyet a különböző intézmények tettek a két háború közötti erdélyi magyar népművelésért. Viszont emlékeztetett arra, hogy a románok iskolán kívüli népne-

312 1888-ban a bethleni Bethlen család sarjaként látta meg a napvilágot. Jogi doktor, politikus és agrárszakember. Nagy szerepet játszott Kolozs vármegye közéletében. A romániai Országos Magyar Párt tagja lett. 1922-től a párt Intéző Bizottságának tagja, 1924-től alelnöke, míg 1926 és 1938 között a párt elnöke volt. A romániai királyi diktatúra idején (1938–1940) Bethlen passzív maradt. 1940-ben őt is behívták képviselőnek. Írt mezőgazdasági és politikai cikkeket, foglalkozott az erdélyi agrárreformmal. Elnöke volt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek és főgondnoka az Erdélyi Református Egyházkerületnek.

313 E. ért. jkv. 167–168. f.

314 Pap, Ákosfalváról (Maros-Torda vm.) behívott képviselő.

315 E. ért. jkv. 171–175. f.

316 E. ért. jkv. 175–178. f.

317 E. ért. jkv. 179–180. f.

318 Szilágy megye főispánja. Korábban az OMP tagja.

velésére semmiféle szerv nem létezett, így most egyet létre kell hozni. A németekről megismételte a Figus által elmondottakat. Végül ő is kérte, hogy a népnevelésben eddig részt vett szervezetekre bizzák rá a fő feladatokat.³¹⁹

Szabó János a városi munkásréteg nevelésének hiányán keresztül rávilágított arra, „*hogy egy nemzet csak akkor lehet erős, ha minden egyes rétege mint alkotóelem bekapcsolódik a nemzet testébe*”. A munkásság két évtizedes sorsának elmesélése után Szabó az értelmiség és a közigazgatás támogatását kérte a munkásság számára.³²⁰

Teleki Pál ismételten szót kért, hogy válaszolhasson az elhangzottakra. Egyetértett Pálffyval abban, hogy a népnevelés a falun misszió, hiszen ott nem állnak rendelkezésre a Jósika báró által említett múzeumok, előadások stb. A falun egy-két ember kezében koncentrálódik az egész feladat, aránylag sokkal kisebb eszközökkel. A kormányfő felvetette, hogy esetleg (akár mozgóképes) vándorelőadások és vándorkönyvtárak létesülhetnének (könyvadományokkal segíthetnék a könyvtárak egymást). A szabadidőmozgalom keretében nyaraltatási akciókat kívánt szervezni a városiak részére. Azonnal megkezdte volna a kultúrházak építtetését. Aztán az egyenruha fegyelmző erejéről elmélkedett, később pedig az erdélyi városi problémákat vette át a felmerült népnevelésügyi kérdések keretében. Személyes tapasztalataira támaszkodva (cserkészet, az abból kinövő Fiala Magyarorszag Mozgalom, illetve a regős mozgalom) próbált megoldási javaslatokkal előállni a népművelés kérdéskörében. Ezután reményét fejezte ki aziránt, hogy Erdélyben az összetartó társadalom példaadóan fog együttműködni ebben a fontos kérdésben, és nemcsak együttműködik, hanem a meglévő intézményrendszerre támaszkodva kezdeményezni fog a megoldandó problémák terén. Megígérte, „*hogy maga a kormány is ezen az úton fog igyekezni és ilyen elvek, ilyen princípiumok alapján elindulni*”.³²¹

Az iskolán kívüli népművelés témában újfent elmondható, hogy nem volt a résztvevők között komoly ellentét, sőt konszenzusra jutottak. A miniszterelnök-kormánybiztos természetesen itt is hangadó volt: Teleki Figus Alberthez hasonlóan (a helyi adottságokhoz igazítani a feladatokat) az egyes vidékek, tájak érdekeinek megfelelően intézte volna a kérdést. Ezen felül Erdélyben népek szerint is differenciáltak: Teleki a szászokra ráhagyta volna az ügyintéztést, míg Figus a volt Magyar Pártra bízta volna, hogy a magyar érzelmű és a náci befolyás alatt álló németek számára kijelölje a nép-

319 E. ért. jkv. 180–181. f.

320 E. ért. jkv. 181–182. f.

321 Végül Teleki átadta az elnöklést Tomcsányi államtitkárnak, mert még az EGT aznapi gyűlésén is részt vett. E. ért. jkv. 182–190. f.

művelési szervet. Ugyancsak létre akarták hozni a románok iskolán kívüli népművelő orgánumát (Kiss Elek, Jósika János).

Bár a Szalai Béla miniszteri titkár által említett előkészület törvényerőre nem emelkedett, korszakunkban az iskolán kívüli népművelés egész spektruma megjelent a régióban. Tanfolyamok, továbbképzések sora indult be Észak-Erdélyben – a tűzoltók képzésétől kezdve a gazdatanfolyamokon át a kosárfonásig és a népfőiskoláig. A katonai közigazgatáshoz beosztott polgári előadók javaslata alapján Hóman Bálint 1941 júliusában a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alárendeltségében életre hívta az Erdélyi Népművelési Bizottságot az iskolán kívüli népművelés koordinálására.³²² Szinyei Merse Jenő, 1942 júliusában kinevezett új miniszter ugyan megszüntette ezt a szervet, de a bizottság működésének szűk éve alatt is komoly munkát végzett, jórészt a fáradhatatlan Domokos Pál Péter irányítása alatt. Többek között népművelési titkárokat nevezett ki minden vármegyébe, elsősorban a magyar ajkúak képzésére. Előadássorozatot indított a falusi analfabetizmus felszámolására, továbbá felvilágosító, ismeretterjesztő előadásokat szervezett és népdaltanítási akciót is kezdeményezett.³²³

Jogi ügyek

Az utolsó kérdéscsoport, amelyet az erdélyi értekezleten tárgyaltak, a *jogi ügyek* voltak. Elsőként *Nizsalovszky Endre* szólt a témához. Az erdélyi jogászok véleménye érdekelte. Megállapította, „*hogy Erdély jogrendszerét a magyar csonka ország jogrendszerével egyenlővé kell tenni. Ezt a kérdést a törvényhozás eldöntötte már akkor, amikor az 1940:XXVI. tc. 10. §-ában*³²⁴ *egyelőre hatályban tartotta ezeken a részeken 1940. augusztus 30. napján érvény-*

322 Ennek elnöke Kelemen Lajos történész, művészettörténész lett, tagokul pedig kinevezték Domokos Pál Pétert, illetve Daday Lóránt református lelkészt, tanfelügyelőt, aki Székely Mózes írói álnéven kiterjedt irodalmi munkásságot is folytatott.

323 Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 156–157.

324 1940:XXVI. tc. a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. 10. §: „Mindaddig, amíg a törvényhozás vagy a jelen törvényben kapott felhatalmazás alapján a m. kir. minisztérium másként nem rendelkezik, a jelen törvénnyel visszacsatolt területen az 1940. évi augusztus hó 30. napján érvényben volt jogszabályok maradnak hatályban, kivéve azokat, amelyek az állami főhatalom változása következtében a dolog természeténél fogva nem alkalmazhatók.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8140> (2009. augusztus 24.)

ben volt jogszabályokat, a 3. §-ban³²⁵ pedig igen messzemenő felhatalmazást adott a kormánynak éppen abból a célból, hogy az egész jogrendszernek az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükséges intézkedéseket tegye”. De „előfordulhat mindaz a megoldás, hogy az erdélyi részekben bizonyos kérdésekben továbbra is partikuláris jog maradjon érvényben”, és „hogy az erdélyrészi jogfejlődés eredményét kell átvinni Magyarországra”. Nizsalovszky elképzelhetőnek tartotta, hogy bizonyos erdélyi intézményeket – amelyek a magyar jogrendszerben ismeretlenek – mint jogi személyeket továbbra is megtartanak.³²⁶

Aztán a magánjog kérdését taglalta. Kijelentette, hogy „a Királyhágón inneni erdélyi részeken az osztrák polgári törvénykönyv van hatályban, mint a magánjog főforrása, azon túl pedig a szokásjogi alapon kiépülő magyar magánjog”. A kérdés tehát az volt, hogy fennmaradjon-e vagy véget lehet-e vetni a helyi jog uralmának Erdélyben, és egységes magánjogi szabályozást lehet bevezetni. Az erdélyi jogászélet kiválóságaival eltöltött beszélgetései alkalmával úgy tűnt Nizsalovszkynak, hogy „kívánatos a magánjognak az ország egész területén való egységesítése”. Ez azonban kodifikált, megszüvegezt törvények alakjában egységesüljön – különösképpen alkalmazva a házassági vagyon és az öröklés jogi kérdéseire. Arról is megegyezés született, hogy „egy igen óvatos átmenetet kell szabályozni avégből, hogy az itteni [erdélyi] néplélek hozzászokjék az új jogi elrendezésekhez, amelyek előtte eddig ismeretlenek voltak”. Emellett Nizsalovszky és az erdélyiek elképzelhetetlennek tartották, hogy „az erdélyi részekre, ahol a rendi különbségek ezen a vonalon nem érvényesülnek, most behozzunk egy olyan jogot, amely a rendi különbségekre van alapítva”.³²⁷

A jelzálogjog kérdése „egészen tisztázottnak látszik” – vélekedett a jogászprofesszor –, amennyiben szintén elképzelhetetlennek tartották „hogy a jelzálogjogra vonatkozó jogszabályok mások legyenek Erdélyben, mint az ország többi részeiben”.

325 3. §: „A m. kir. minisztérium a keleti és erdélyi terület visszacsatolásával kapcsolatosan a törvényhozás további rendezéséig megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek. A m. kir. minisztérium ezeket a rendelkezéseket megteheti az esetben is, ha azok egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartoznának.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8140> (2009. augusztus 24.)

326 E. ért. jkv. 191–192. f.

327 Uo. 192–194. f.

A váltó- és csekkjog tekintetében bonyolultabb volt a helyzet a jogász szerint. Jóformán egész Európa, amellyel gazdasági kapcsolatban állt Magyarország, az 1930. és 1931. évi genfi váltójogi és csekkjogi egységes törvény alapjára helyezkedett. A gazdasági válság idején a magyar törvényhozás nem akart nemzetközileg egységes hiteljogot alkotni. A háború idején azonban nyíltnak látszott a helyzet, mert a Magyarországgal legintenzívebb kereskedelmi forgalmat bonyolító országok, amelyek valutáris szempontból és devizakorlátozás szempontjából ugyanazokat vagy a magyarnál szigorúbb jogszabályokat léptettek hatályba, rendre magukévá tették a genfi egységes törvényt. A javaslat készen állt, s ez az Erdélyben hatályban lévő román törvény magyarországi bevezetését jelentette. A másik lehetőség az 1876. évi magyar váltótörvény érvénybe léptetése volt, ami Nizsalovszky szerint „konzervatív gondolat volna” és némi bizonytalanságot idézne elő.³²⁸

A magyar szövetkezeti jog viszonylatában előadta, hogy annak „kiterjesztése az erdélyi részekre annyit jelenthetne, hogy a Hitelszövetkezetek Szövetsége [helyesen: „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja – Sz.A.], amely egy jól bevált intézmény Erdélyben, nem illenék bele a magyar jogszabályok keretébe”. Szerinte azonban a Szövetség megszüntetése helyett „a magyar jog szabályai alól kivételt” kell tenni az erdélyi részekre vonatkozóan.³²⁹

Nizsalovszky végül a megjelenésében akadályozott dr. Kolosváry Bálint jogászprofesszor³³⁰ véleményét tolmácsolta, akinek az volt a meglátása, hogy feltétlenül a magyar magánjog kerüljön bevezetésre Erdélyben. Egy gyors ideiglenes kodifikálást képzelt el a zavaros időkben – példának hozva az 1861-ben „egészen más okból” hozott jogrendezést.³³¹

Kovács Árpád hozzászólásában kérte a magyar jog minél gyorsabb, ellenben „lépcsőzetes” bevezetését, valamint a büntetőjog azon cikkelyeinek gyors

328 Uo. 194–195. f. Tusa Gábor a váltótörvény rendezését nevezte a legfontosabb jogi ügynek, hiszen „egy országban nem lehet kétféle váltó”. A genfi (nemzetközi) vagy a magyar váltótörvény kiterjesztését tartotta megvalósíthatónak. Uo. 200. f.

329 Uo. 196. f. Jósika János Bethlen László gróf nevében a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának fenntartását szorgalmazta. Uo. 200–201. f.

330 Kolosvári születésű jogász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

331 1861-ben azért volt szükség Országbírói Értekezlet összehívására, mert – nem lévén törvényhozó hatalom – jogszabályokat kellett alkotni a magánjogot illetően az 1848-as törvényi „hézagok” miatt. (E. ért. jkv. 197. f.) A Váró György által felvetett ügyvédi nyugdíjkérdést Nizsalovszky Endre fejtette ki bővebben. Felszólalásában tájékoztatta Várót, hogy az erdélyi ügyvédek kárpótlásának ügyében minden tőlük telhetőt megtesz az újjászületett Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet, de ez a románokkal zajló tárgyalásoktól is függ. Uo. 201–202. f.

hatályon kívül helyezését, amelyek hasonlítottak az Erdélyben érvényben lévőkre. A „gazdasági és kereskedelmi életre való vonatkozásaiban [a magyar jog] azonban csak lépcsőzetesen [kerüljön bevezetésre], mindig a szaktestületek véleményének meghallgatása után, mert a személyjog, a családjog, a magánjog, a büntetőjog a gyors változást könnyebben bírják el, mint a gazdasági élet”.³³²

Az erdélyi értekezlet Tomcsányi Kálmán összefoglalójával zárult, aki szerint „vitán kívül áll a jogrendszer egységesítésének szükségessége, illetőleg az erdélyi jog adaptálása a magyar joghoz”.³³³

A Kovács Árpád által hangoztatott gyors jogegyesítéssel azonban nem mindenki értett egyet. Pál Gábor, az erdélyi képviselőcsoport vezérszónoka, a sajátos erdélyi érdekeket hangsúlyozta, amikor 1940. december 3-i parlamenti beszédében szót emelt a jogegyesítés gyorsasága ellen. *„A jogegyesítésnek az a tempója, mellyel most végrehajtják, erdélyi életérdekekbe ütközik a nemzetiségi politikai szempontok figyelmen kívül hagyásával. Erdély sajátos viszonyai és feladatai három egymástól eltérő területre oszlanak: a Partium, Közép-Erdély és a Székelyföld. Erdély évszázadokon keresztül külön jogszabályokat képviselt, mely megfelelt az erdélyi lelkiségnek és a sajátos területi viszonyoknak.³³⁴ [...] a jogegyesítés az erdélyi szempontoknak kívül hagyásával történő végrehajtása olyan zavarokat idéz elő, melyeknek ódiúmat és felelősségét az erdélyi képviselők nem viselhetik.”³³⁵* Pál a lehetséges megoldást is felvázolta: *„A jogegyesítés tekintetében szükség van a joghatályok összeegyeztetésére. Ha 1851-ben az osztrák kormányzat idején ilyen megoldásokra bírói értekezletet hívtak össze, úgy most, 1940-ben, a jogszabályok túltengése idején még inkább szükség lett volna az országos bírói értekezlet összehívására. November 3-ikán megjelent kormányrendelet a visszacsatolt területeken az eddigi jogrendszert hatályon kívül helyezte és megtörtént az anyaországgal való jogegységesítés. Szükség lett volna azonban a megszüntetett jogrendszer számbavételére.”³³⁶*

332 Uo. 198. f.

333 Uo. 202. f.

334 A Székelyföldön például idegen nem szerezhetett birtokot, és ott más nemzetiségek nem telepedhettek le. Így például az örökségi jog terén a magtalanul elhalt vagyont nem a kincstár, hanem a szomszéd örökölte.

335 Kérte, hogy Erdélyben a jogalkalmazás mellett a jogvédelem követelményeit se hagyják figyelmen kívül. Megszólalt Erdély szava a képviselőházban – Pál Gábor beszéde. Ellenzék, 1940. december 3., 1. Vö. Tóth-Bartos András: Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után. Magyar Kisebbség, Új sorozat, 10. évf., 2005. 3–4. (37–38.) sz., 406.

336 Uo.

Teleki álláspontját pontosan nem ismerjük – mivel az értekezlet ezen szakaszában nem volt jelen –, későbbi magatartásából következtetni lehet arra, hogy ő is a felszólalókkal értett egyet, akik megegyeztek abban, hogy többé-kevésbé (lásd szövetkezeti jog) az erdélyi jogot kell adaptálni a magyar joghoz, vagyis jogegységesítést kell végrehajtani – mindezt kodifikált, megszővegezett törvények alakjában. A magánjog esetében Nizsalovszky Endre már megegyezett az erdélyi jogi élet reprezentánsaival erről. Kisebb ellentét annyiban alakult ki, hogy a jogegységesítés 1) óvatos átmenetet követően (erdélyi jogászok), avagy viszonylag gyorsan (Kolosváry Bálint, Kovács Árpád) történjen meg; 2) a Magyarországon még élő rendi különbségek nélkül érvényesüljön Erdélyben (ez elsősorban az erdélyi érdekeket felkaroló szakemberek kívánsága volt). 3) A váltó- és csekkjog tekintetében az Erdélyben érvényben lévő terjesztették volna ki a többi magyar területre, ugyanis a magyar elavultabb volt ekkor.

Általában megfigyelhető volt a megbeszéléseken, hogy Észak-Erdély kormánybiztosa minden olyan témához hozzászólt, amely addigi tanulmányaihoz, kutatásaihoz, tapasztalataihoz kapcsolódott. Beszért a mezőgazdasági szakoktatásról³³⁷ – hiszen járt Magyaróvárra –, a vasúti nyomvonalról³³⁸ –, valami köze volt a gazdasági földrajzhoz is –, a közoktatásról³³⁹ – hiszen a Közoktatási Tanács elnöke volt –, az erdélyi műegyetem kérdéséről³⁴⁰ – hisz a budapestinek tanára és rektora volt –, a szórványkérdésről³⁴¹ – mert foglalkozott nemzetiségi földrajzzal is –, a nyelvoktatásról³⁴² – itt kultuszminiszteri múltjára hivatkozott –, a közigazgatásról³⁴³ – mert annak idején néhány hónapot dolgozott szolgabíróként – és a csángókérdésről³⁴⁴ is volt néhány gondolata mint a Szent László Társulat elnökének. Kompetenciáját nem győzte hangsúlyozni a résztvevők előtt, akiket gyakorta letorkolt tapasztalataira hivatkozva.³⁴⁵

337 Uo. 29–32. f.

338 Uo. 71–72., illetve 82–83., vagy 90–91. f.

339 Uo. 60. f.

340 Uo. 31–32. f.

341 Uo. 42–47. f.

342 Uo. 51–52. f.

343 Uo. 38–39. f.

344 Uo. 147–150., illetve 152–153/155. f.

345 Ablonczy: Teleki Pál. Id. kiad. 470–471.

Ablonczy Balázs azon megállapítása, miszerint Teleki Pál az erdélyi értekezletet arra használta volna fel, hogy egy gigászi, kétnapos „sajtótájékoztató” keretében kifejthesse nézeteit és beszámoljon azokról – valamint az eltelt húsz évben végzett munkájáról – az erdélyi elitnek, mindenesetre kissé sarkított.³⁴⁶ S bár a tanácskozáson valóban Teleki elnökölt (magánál tartva így a koordinátori szerepkört), számtalan alkalommal aláhúzta: Erdélyt az erdélyiekkel együtt szabad és lehet visszailleszteni a magyar életbe.³⁴⁷ Abban egyetértünk, hogy Erdély visszacsatolása során jórészt a saját feje után ment. Azonban – amint Ablonczy maga is megállapítja –, Teleki energiájának java részét a terület ügyei kötötték le.³⁴⁸ Hangsúlyozzuk, hogy mint az „észak-erdélyi ügyek” kormánybiztosa, ez volt a feladata, bár tényleges kormánybiztosi hivatalról nem tudni. Amikor augusztus legvégén Horthynek átnyújtotta lemondását, egyidejűleg – hacsak szóbeli megállapodás alapján is – újabb megbízatást kapott: Erdély „kulcsait” – a számára talán legfontosabb feladatot.³⁴⁹ És nem is maradt rest, a legkomolyabban fogott hozzá a munkához. Nem volt olyan összeg, amit ne utalt volna ki szemrebbenés nélkül Észak-Erdély infrastrukturális, szociális hálózatának fejlesztésére.³⁵⁰ A kormány működését vizsgálva szinte bizonyos, hogy a Teleki-kabinet első számú belpolitikai célja, megelőzve minden mást (zsidókérdés, földreform, szociális törvénykezés) Észak-Erdély reintegrálása volt.³⁵¹

346 Uo. 470. Vö. Ablonczy: A visszatért Erdély... Id. kiad. 80–81.

347 Például Ellenzék, 1940. december 10., 8.

348 Ablonczy: Teleki Pál. Id. kiad. 472.

349 Hogy Telekinek rendkívül fontos volt Erdély, bizonyítja az is, ahogyan ezt egyik közeli munkatársa megfogalmazta: „Képzelem, milyen boldog vagy, hogy megvalósíthattad életed legnagyobb művét, ERDÉLYT!” (Hevesy Vilmos levele „Kedves Bóli!” megszólítással a miniszterelnöknek. Lisszabon, 1940. szeptember 14. MOL K 37 1. cs. c. dosszié.)

350 A déda–szeretfalvai vasút kiépítése és a beszterce–dési szakasz első osztályúvá tétele előzetes számítások szerint 56 millió pengőbe került 1942-ig; ez egy kisebb minisztérium (például a külügyi) éves költségvetésének felelt meg. És ez a vonal csak egy volt a számos beruházás közül. Ablonczy: Teleki Pál. Id. kiad. 472.

351 A rendeleti úton történő jogszabályalkotást favorizáló kormányfő kabinetje 1940. szeptember 1-je és 1941. április 3-a között 558 rendeletet alkotott, amelyből 127 (kb. 25%) foglalkozott az erdélyi és kelet-magyarországi területek bekapcsolásával. Míg a zsidókérdéssel így vagy úgy kapcsolatba hozható rendeletek száma kevesebb mint 30 (kb. 6%), és ebbe a számba beletartoztak a földbirtok-politikával, kamarai ügyekkel, iparendélyekkel, szesz- és cukorárusítási engedélyekkel kapcsolatos jogszabályok és két olyan rendelet is, amely a második zsidótörvény erdélyi vonatkozásaival foglalkozott. Uo. 473.